

632175

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT. DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWSKYJ

VI Jahrgang.

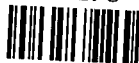
1897, I B.

Band XX

Накладом Наукового Товариства імені Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

НБ ЛНУС

632175

Самуїл Казимир Кушевич,

райця львівський і його записна книжка.

Написав С. Томашівський.

I.

В бібліотеці львівського Оссолінеума єсть під №. 2346 кодекс рукописний, оправний пергаментом, 217 листоків густо записаних, in folio. Письмо і оправа походить з віку XVII. На задній стороні книжки витиснений зверху герб міста Львова. На передовім листку з гори написано: Praca S. Kazimirza Kuszewicza, raęce lwowskiego. Єсть се одна з тих книжок, які в тих часах подибуємо у кожного майже осьвіченїшого міщанина львівського. Було се щось в роді памятника, де власитель записував усі важнїйші подїї свого часу, втягав копїї публичних документів, листів, пробував сил своїх в науці і літературі красній, нотував свої приватні інтереси. Такі книжки зписували й найвиднїйші тодїшні люди, як Зїморович, Аленбек і ин., як також подібний памятник полишив по собі й лихвар-крамар Кунацак¹⁾.

Був се неначе домовий архив, що зберїгав ся поколїнями в родинї. Дуже важна частъ матерїалів історичних до XVII в. походить власне з таких записків. Такий кодекс полишив по собі й Самуїл Кушевич.²⁾ Але се чоловік з висшою, як тоді, осьвітою, проте збірник сей не єсть конїломератом різнородного матерїалу, але виключно тільки історично-літературного і дає нам образ чоловіка осьвіченого,

Ся розвідка була читана на історичнім семінарі Впов. Проф. М Грушевського у Львівськїм університеті і йому тут належить ся подяка за всі ради і вказівки, що ними при писаню користував ся.

¹⁾ За сього диви В. Лозїнського *Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie XVI i XVII w. Львів 1892 ст. 354—371.*

²⁾ Багато в сїм рукописі недокінченого, урваного, мабуть сей рукопис був більше книжкою брудіонною, звідки переписувалось порядком до иньшої. На якійсь иньшій збірник К-ча вказує потка на ст. 94: etc. vide in Rubro libro meo.

добре знайомого з літературою клясиною (розумієсь, виключно римською) і польською, яких людей в половині XVII в. ще не бракувало у Львові.

Материял згаданого рукопису належить до самої тільки середини того віку, а се від р. 1648 до 1657¹⁾, саме до часу в Галицькій Русі найважнішого (за польського панованя), серед прояв життя й стремлінь мас народних до поступу й волі супротив страшного гнету суспільного. На нашу отже думку, інтересно буде познайомитись ближше з особою Кушевича, чоловіка, що належав до противної сторони, польського стану міщанського, до сторони, яка в часті правила Русинами, в самому центрі Галицької Русі. Його діяльність буде нас ближше дотикати, а його погляди дадуть нам образ світогляду політичного, національного і суспільного тогочасного патриція львівського. Ми тут не будемо ближше займатися і критично розбирати материяли, які полишив Кушевич, так як весь материял послужить нам до просторійшої студії над подіями з пол. XVII в. Нашою задачею єсть на підставі сього материялу подати характеристику тодішнього міщанина львівського, з образом політичним і суспільним.

Заким одначе станемо ближше характеризувати Кушевича, мусимо поперед усього в кількох словах представити той підклад, на яким виступає він, а се стан тодішній Львова і його відносини. Инакше зісталося би багато дечого незрозумілого в характеристиці Кушевича.

Львів стрічає бурні події козацькі вже в своєм упадку що до сили життя і значіння свого міщанства, якого розцвіт найбільший в XV і XVI в. На сей упадок зложили ся різні причини, які обіймати і представити треба-б окремо і то просторою студією, тож ми обмежимось найважнішими.

Значіння і зріст міст взагалі, так само й польських, до XVIII в. залежали головню від розвитку торговлі і промислу, що було монополем міським. Від стану сих двох галузей зарібку, умов територіяльних і відносин політичних залежить сила і значіння міст. До того зачислити треба й відносини внутрішні. Як отже з тих поглядів виглядає Львів в половині XVII в.?

Гварантиєю розвитку торговлі і промислу, а за тим і добробуту міщанства єсть городська самоуправа. Без автономії, без імуні-

¹⁾ Більша часть рукопису писана по р. 1657, бо вже на стор. 125 написана історія походу Ракоція на Подлицу.

тетів неможливий був більший зріст міста серед фєвдального і число шляхотського устрою державного. Такою гварантєєю для міст в Польщі було право маґдебурське, скажемо лїпше — мало бути, бо повною запорукою городської самоуправи, розвитку торговельного і промислового не було воно, в кождому разі для міст руських. „Воно здержало тільки упадок міст і відвернуло цілковите знищенє (що все грозило містам при переході з устрою громадського в фєвдальний і шляхотсько становий), але не було в силі дати їм жизнености і основ для дальшого розвитку“.¹⁾ Не так в самім надаваню права німецького добачати належить причини упадку міст (в кождім разі до Львова примінити сього не можна), як радше в тій обставині, що право се було надаване з ограниченнями, які застерігали більший або менший вплив замку на відносини міські. Додаймо ще, що маґдебурське право зросло на чужім ґрунті, при иньших обставинах життя і в доволі далекім часі, не могло проте освоїти ся на иньшій землі і піднести її.

Вплив старости дав себе також відчути і в Львові. Староста систематично стараєть ся входити в права магістрату і робити його від себе залежним. Не кажемо про обовязки міщан замкови як о кріпости; ми й окрім того бачимо підвластність в багатьох разях міщан старості. Як знаємо вибір бурмістрів відбував ся при участі старости. Він мав також нагляд над діяльністю ради міської і взагалі контролю над адміністрацією. До того всяким способами хотів він впливати також на вибір райців, як се бачимо з процесу магістрату зі старостою львівським Гербуртом в р. 1578²⁾, не кажучи про давнїйші змаганя.³⁾ Той сам староста против привілеїв мійських дозволяв ремісникам осїдати на підзамчу, заводив пропінацію, торги і склади товарів, пасовиск заборонив і т. и.⁴⁾ В таких разях міщани мусїли відносити ся до короля, що знов вимагало великих коштів, відповідних людий, а що найбільше довжезної проволоки. В низшій інстанції справ таких полагодити не можна було, бо тут доживотний староста був би разом судією і стороною. Подібно всякі справи процесові, де візваний був шляхтич, опинювались перед королем, коли тільки староста до справи приступити не хотів, що дуже часто

¹⁾ В. Антонович, Исслѣдованіе о городахъ юго-западнаго края. Монографіи 1885 т. I. ст. 165.

²⁾ Зубрицький Kronika miasta Lwowa 204, 210.

³⁾ Приміром змаганє старости і шляхти з р. 1575 віддати апеляцію від суду магістр. в часі interregnum судови земському.

⁴⁾ Зубрицький op. с. 210.

трафлялось. Від статуту торунського 1519 р. візваний міщанин ставав перед судом старости, а шляхтич, хоча-б найбільшого злочину допустився в місті, без участі старости не міг бути суджений. А таких івалтів публичних зі сторони шляхти було не-міра, майже кожний рік має ту рубрику. Р. 1620 староста Мнішек займав ся простим розбоєм купців львівських за допомогою віцестарости і бур-графа¹⁾. Задирок старости з містом з причини поборів податкових, цлових, вмішувань в справи магістратські читаємо дуже багато в хроніці львівський майже під кожним роком.

Коли право німецьке не давало певної запоруки повної самоуправи і розвитку в тім напрямі, то й торгівля і промисл не могли в ній найти сильної підпори. Не станемо одначе тут переповідати всіх загальних причин упадку торгівлі міст²⁾. Обмежимо ся тільки деякими, що спеціально дотичать Львова. Найважнішою уважати-б треба положенє географічне і характер. граничної твердині, що вічно виставлена на тривоги, контрибуції, напади і облоги³⁾. Тут зачислити належить не тільки контрибуції і облоги ворожих військ, але також і своїх, як облога Стадніцького з р. 1606⁴⁾ і переходи військ польських. Сих останніх міщани львівські не инакше виглядали як самих Татарів⁵⁾. Без сумніву, що всі перешкоди торговельні давали себе відчувати Львову тяжше, як иньшим більшим містам польським, а се тому, що Львів лежав далеко від центра державного. Згадаємо ще хаос і гнет цловий і той лінивий та коштовний перевід судовий справедливости. Міщани львівські були, що правда, свободні від цла, але заким товар став власністю львівського купця, мусів переходити страшні здирства цлові, так що на місце приходив два рази дорожший. Не було норми в означеню цлових стаций, не було норми в тарифі, не було способу против несумлінности тих, що право цлове в політе брали⁶⁾. При тім супротив повної свободи від цла шляхти для вивозу і привозу (1496), торгівля і промисл міський тяжку мав конкуренцію.

Довгота і коштовність судівництва, одна з дальших причин упадку торговельного, пригнітала також, як сказано, і Львів. Про-

¹⁾ Ibidem 253.

²⁾ Означати міри, ваги і ціни з часом став не магістрат а замок. Р. 1507, 1538 дозволено заграничній торгівлі робити конкуренцію в краю, а се реформацією права склади, що дозволяла дрібну продаж заграничним купцям. Р. 1565 заборонено краєвим купцям вивозити товари за границю.

³⁾ Лозінський *op. cit.* стор. 56.

⁴⁾ Зубрицький *op. cit.* 233.

⁵⁾ Зубрицький під р. 1613.

⁶⁾ Про факти такі диви Лозінський *Patrycyat* 57, 58.

цеси вели ся десятками літ, а кошта їх дуже багато часом переходили вартість предмету спорного¹⁾.

Організація міського уряду у Львові від половини XVI в. не допускала всіх горожан до управи містом, а стала аристократичною. Райці були доживотні, а коли з них хто помер або уступив, самі доповнювали себе, без волі громади. Очевидно міщанство не хотіло на се згодити ся і протестувало против сього. До того розклад і висота податків залежали виключно від волі „панів“. Вже в р. 1576 цехи львівські заносять скаргу королеви на райців, де описують сумний стан адміністрації міської і гнету міщан²⁾. Всі конзулі, кажесть ся там, собі рідня: один брат — райця, другий — лавник. Бурмістром Вольф Шольц, один його син війтом, иньші сини лавниками, зяті райцями, решту урядів займають женихи доньок³⁾. Такий розріз був межі міщанами⁴⁾, а щож доперва було межі міщанами а передміщанами. Тут була майже станова різниця і передміщани неначе-б то піддані міщан, чи там райців⁵⁾.

До такого неладу внутрішнього додамо еще відносини народово-релігійні. Нетерпимість релігійна розбивала мешканців Львова на ворожі табори: Католиків, Русинів і Вірмен, а боротьба межі ними від часу приходу єзуїтів заострила ся (1591).

Не можемо поминути ще одної сторони лихолітя львівського, а се Жидів. Малу-помалу Жиди, хоча ніби-то обмежені в правах, одначе на основі незвичайно користних привілеїв з р. 1264 і 1368 беруть в свої руки торгівлю і ремесло, витискають християн, що з ними конкуренції здержати не годні. „Не має ні торгівлі, не має ремесла і способу до життя — клячуть міщани в протестації з р. 1643 — яким би жиди не занимали ся“.⁶⁾ І починають ся ледви не-що-річно протестації до короля, звістно, без жадного фактичного успіху.

Більше дрібних сучасних характерних фактів наведемо низше.

Як бачимо, серед таких обставин торгівля розвивати ся не могла. Львів має з погляду торговельного велике значінє тільки

¹⁾ Ibidem 59, 60.

²⁾ Див. Зубрицький *op. cit.* 199, 200. Лозінський *op. cit.* 61, 62.

³⁾ Король не вдовольяв бажань міщан вибирати самим райців, запровадив одначе інституцію т. зв. *Czterdziestu mężów* з свободного вибору для контролю райців. Відносини одначе тим не змінили ся: Боротьба ведесть ся далі.

⁴⁾ Характерний образок відносин конзулів до простого міщанства поданий у Лозінського *Galicya* і ст. 62—65.

⁵⁾ Зубрицький *Кроніка Львова* 235—236.

⁶⁾ Лозінський *op. cit.* 193.

до упадку Царгороду. Від коли Турки стали погрозою східної Європи, від тоді упадає торгівля і не було, як бачили ми, нічого, щоб дало підпору і сильну основу дальшому розвитку. Для доповнення образу згадаємо ще за вічні огні і зарази, які були постійним нещастем мешканців львівських. Остання повставала головню задля торговельного характеру міста, де з далеких країв збирали ся купці і — річ природна — заносили усякі (найбільше східні) заразливі хвороби.

Зі всього висше сказаного не можна думати, що половина XVII в. не має вже ні сліду давньої величини і давного значіння. Львів ще визначав ся і силою і рухом торговельним¹⁾ і освітою своїх міщан. Організація міська, яко відрубного стану, хоча з хибами, була доволі ще міцна, почуте єдності громадської було получене з почуванем загально-патріотичним. Се власне ті фактори, які поставили Львів супротив Хмельницького, що було по правді, як замічає Кушевич, *pulus contra elephantum*.

Війна козацька під Хмельницьким була може найтяжшим татраном, що поховав славу Львова, а був тим тяжшим, що наглим, несподіваним. Облога турецька з р. 1672, додамо, довершила діла.

В такій суспільности живе і ділає Самійло Кушевич.

Для характеристики сеї особи ми не вживати мемо майже зовсім иньшого материялу, як тільки того, який сам Кушевич полишив по собі, переважно в згаданім рукописі. Одначе лишень кілька дат можемо навести з його життя. З того таки рукопису видно, що учив ся в колегії Любранських²⁾. Р. 1642 видає він, як професор діялектики в колегії новодворській, посмертний панегірик канцлеру Жадзику (*Debitum pietatis sen laus posthuma I. Zadzik*).³⁾ Р. 1644 бачимо його в Італії⁴⁾, може на дальших студиях. Пік пізнійше видає він в Іданьску працю історичну п. з. *Narratio legationis Zbaravianae*⁵⁾. Опісля вступає в службу магістрату львівського⁶⁾ і вже

¹⁾ Навіть в час найгорячішої борби з козаками купці львівські переходили своїм шляхом торговельним, що вів над Чорне море і до Царгороду: *Potwierdzają i nasi kupcy, ktorzy w tych dniach z Turck przyiachawszy o wielkim sporządzeniu tatarskim powiadaia* (Рук. Кушевича с. 22).

²⁾ *Quod (o смерти короля) ex literis Alberti Krzycki mei quondam in collegio Lubransciano condiscipuli . . . accepi*. Рук. К. ст. 101, пор. ст. 52.

³⁾ *S. Przylęcki Ukrainne Sprawy* ст. VIII.

⁴⁾ Ів. Nr. 2346 ст. 57—66.

⁵⁾ *Wiszniewski Historia literatury polskiej* т. VIII стр. 13.

⁶⁾ З висказу К-ча на ст. 52: *posłano p. Buczynskiego, quondam discipula moięgo in Collegio Lubransciano posnaniensi do hana z listem*, не можна висновувати, що К-ич був в згаданій колегії учителем, се могло значити, що К-ич був „директором“ се-б то інструктором Бучинського.

1 серпня 1648 р. „дістає перо радецьке“, се-б то стає писарем радецьким¹⁾. В тім самім часі єсть він членом суду каптурового²⁾. Будучи писарем бере участь в посольстві до Хмельницького. Коли став лавником, з рукопису ближше незвістно. В тім уряді послуг до Хмельницького в р. 1655. Рік опісля стає райцею³⁾. Богатий, бачить ся, не був; був жонатий і мав діти. Вмер р. 1672.

Час, про який тут мова, єсть часом упадку науки і літератури в Польщі. Затим і Кушевича мусимо судити мірою сучасною. Як бачимо мав спромогу осьвічуватись і певно належав до найвидніших сучасних учених. Єсть він доктором філософії і обоїх прав, а сі ступні академічні здобув собі, як видно з його доброї знайомости Італії і її відносин, мабуть на одному з італійських університетів. Знайомість його з літературою римською показуєть ся не тільки з гарної мови латинської але й цитатів з авторів клясичних, якими переповнює свої письма. Обзнакомлений широко з всесвітною історією, на тому пунктї дуже легко орієнтуєть ся. Що хвиля при нагоді опису подій козацької війни наводить приміри з історії римської, польської, італійської, німецької, французької і т. и. Не значить ще се, аби Кушевич був критично знайомий з історією, бо противні приклади побачимо опісля. З філософії знає (в кождому разі бачимо) тільки те, що написав Ціцерон і Сенека. Апарат його науковий видно вповні з письма до Станіслава Брудзінського (147). Се письмо сухого змісту на теми: *quales principum filiis magistri adhibendi, quibus studiis principem potissimum deditum esse oporteat*, зложене з самих цитатів латинських старинних і християнських. Тут мусимо згадати ще про одну сторону К ча, а се релігійність. Він глибоко релігійний, але не до пересади, твердий католик, але не фанатик. Тим то й відріжняєть ся від сучасників, що так сильно підпали (особливо у Львові) впливам духовенства.

II.

Яко урядник магістратський, спеціально-ж писар, мав Кушевич дуже добрі інформації про сучасні події, бо магістрат був осередком життя публичного. Се тим більшої віродостойности надає його звісткам. Вже як був писарем, мав славу чоловіка розумного і статочного. За-для того, коли прийшло вибирати послів до Хмельницького підчас

¹⁾ Рпе ст. 13.

²⁾ Ibidem 13. Міщанин член суду каптурового — річ не звичайна, що свідчить про його поважане і значіне.

³⁾ Зубрицький Хроніка Львова 378.

першої облоги для пертракцій угодових, Кушевич був також висланий з делегатами¹).

Послужучи звертав всюди увагу на відносини межикозацькі, входив в зносини з полковниками козацькими, а з Виговським зістав навіть в приязних зносинах (може був з ним знайомий і перед тим), а се навіть так, що підчас другої облоги Виговський полишив йому свій годинник дати у Львові до направи, а два роки пізнійше просить його в листі відослати йому годинничок якимсь „паном Теодозием“, що в невідомих справах послужав від війська козацького. Взагалі переговори Виговського зі Львовом відбувались через маїстрат або через Кушевича.

З тих близьких відносин до сучасних найважливіших подій чи то за урядованя маїстратського чи за посольства, повстали його листи, числом 23, в яких представляється нам перебіг першого року повстаня козацького, що його автор, та скажемо, бачив з гори львівської. Сі листи писані до якоїсь особи йому близької в Варшаві, своєї мабуть по жінці. Не був се одначе міщанин, бо обертав ся коло двора королівського. Йому дає Кушевич ради і просить інформацій, що належали до тодішнього сойму²). Один лише з тих листів (четвертий) писаний до маїстрату вильненського. Усі писані під сьвіжим вражінем подій, подаючи найновіші звістки. Тому то в них сам автор, його погляди на відносини сучасні найліпше характеризують ся, бо важність і інтерес тих подій змушують автора до обсервації і критики. В них малюється образ Львова зі всіма своїми смочиями, небезпечностями і нещастями від початку аж до утихомирення бурі на час і то в поступеннім розвою, від легковаження руху козацького аж до тяжкого стону облоги.

Саме повстанє було загалови несподіване і ніхто таких розмірів не сподівав ся. Приходять з України звістки, що якийсь Хмельницький зібрав козаків, щоб доходити якоїсь там свободи козацької і просить

¹) Зубрицький в Хроніці Львова каже (ст. 303), що Кушевич-межи послами не міг бути, бо був ще за молодий, а се на підставі реляції бурмістра Їрозваєра про се посольство. Одначе згадана реляція не походить від Їрозваєра (може бути, що він її публікував), але таки від самого Кушевича, як про се свідчить 18 лист Кушевича в нашій рукописі. Тут же межи послами бачимо й Кушевича. Реляція у Зубрицького дуже не повна, з пропусками, а против авторства Їрозваєра промовляє вже й сама форма реляції, де оповідається в першій особі, від автора, а Їрозваєр участі в посольстві не брав. Зрештою за Кушевичом промовляють ще инші жерела, як Юзефовіч і ин.

²) На ст. 28 просить поміщення для послів львівських на час елекції, а на ст. 13 подани докладного справоздання зі сойму конвокаційного.

Татарів на підмогу. Се певно звичайна ребелія, що, дасть-біг, потопче сила воєводів¹⁾.

Але далі доходять вісти про жовтоводеську битву. Чути, що селяне на Україні ворують ся: „стала велика і небезпечна хуртовина с поводу поганця якогось Кривоноса, що збунтував усю чернь українську“ (ст. 9), а Богдан іде з великою силою на польське військо. Зараз починаєть ся неначе-б то якийсь шум на Галицькій Руси. Селяне починають підносити голови і скося дивитись на панів. *In armis stanęło skonfederowane chłopstwo* (24). „Переїздити небезпечно задля ватаг хлопських по дорогах“ (25). Попи десь їздять, радять по монастирях — щось ворожого задумують. Шляхта стягаєть ся до Львова, одні щоб взяти участь в поході на Хмельницького війська, що збиралось під Глинянами, инші, щоб серед мурів хоронити добуток, жінок і дітей. Усе те на міщан кидає великий страх. Готовлять ся до оборони. *Panie Boze bądź z nami!* кличе Кушевич. „Армат, порогу, пров'язтів і иньших засобів воєнних *ad necessitatem* з ласки божої доволі маємо“, додає в потіху. Але тут знов біда. У Львові, в самій хаті, єсть ворог, що ще не підіймив руки, але вірою і почуваннями ребелізантам близький. *Confusionem et occultas a graeca religione insidias obawiamy się.* „То певна річ, що люде віри грецької з охотою виглядають ворога“, кінчить автор перший лист (с. 1). На иньшому місці каже: *Nie masz o tem zadney wątpliwosci, ze inter graecanici ritus cultores nulla fides pietasque viri: od nich pewnie zguba nasza nadchodzi* (ст. 33).

Підозрівають отже в Русинах зраду. Ми приглянемось ближше тому підозрінню. Певно, коли-б Русини зраду рішучу задумували, то тоді-б тяжка година чекала Львів. Бар було місто сильне, а одначе зрадою такою упало. Одначе межі міщанами львівськими рішучости не було в тім напрямі. Почування і бажання тодішніх Русинів у Львові були поділені межі св'ященством і міщанством. Як скрізь тоді на Руси, так і у Львові, осередку життя релігійного галицьких Русинів, попівство було прихильне повстанню, бажаючи за всяку ціну боронити віри православної против католицизма і унії. Тут то й був сей елемент національний, який добачаємо межі причинами повстання. Але сей рух попівський, так скажемо, мав се спільне з рухом козацьким, яко рухом одного стану, що й він зрушив простий нарід тільки для своєї ціли, яко протест, не оглядаючись на наслідки

¹⁾ Mamy niewątpliwą nadzieję, że tych rebellizantów Rzeczypospolitej wkrótce in triumpho ad stuporem orbis ducemus.. *ibid.* стр. 6.

його. Так і у Львові попівство мало свою ціль і сам владика був підозрілий¹⁾.

Міщаньство же руське, будучи під впливом духовенства і Ставропігії, водилось такими самими почуваннями релігійними і національними (хоча сі останні треба дуже тісно модифікувати). Одначе мало воно й иньші інтереси, що як раз протвнились симпатиям козацьким. Се були інтереси міщаньства, яко стану, що не мав нічого спільного ні з козацтвом ні з селянством. Воно мусіло конечно добачати соціальний характер повстаня. З тої то причини Русини львівські не могли рішити, що властво супротив Хмельницького робити мають.

Иньша річ передміщани. Сї не відрізняли ся дуже багато від селян, се й супротив богатшого і упривілейованого міщаньства могло веліти їм симпатизувати з новим рухом, як показало ся підчас облоги. „Воду відтато, поперетинавши рури, що показали деякі люде віри грецької, які були продали ся з передмістя краківського козакам“ (36).

Закидує також Кушевич загалови Русинів ненависть націоналу: „Зрадники міщани гологірські одного з помежи себе до Хмельницького виправили з листом; в нїм просять і бажають, аби їм против тираньства Поляків дав помогу чим скорійше, обіцюючи йому помоч“.²⁾

Очевидно вісти воєнні вносили межі Русинів неспокій. З одної сторони бачили ненавистних собі Поляків з Ђзуїтами, з другої-ж

¹⁾ За попівство спеціально звісток у Кушевича не пайдемо багато. Ось дві з них, які самі за себе кажуть:

a) I to wspomnieć potrzeba, że pod ten czas pop z Krzechowa do Chmielnickiego przyiachawszy, onemu od Krzechowian list oddał z krzyzykiem drewnianym in praesentia nostra, zaciągając y zapraszając onego do Krzechowa. Krzyzyk pocałowawszy Chmielnicki, onego przy nas czytać nie chciał, popa połąiawszy, że in tali materia tak nieostrożnie postępował. (38).

b) Vigesima Augusti przywieziono do Lwowa czernca od Buska, któremu Kozacy oczy wylupili, ręce poobcinali, y wiele ran inszych, lubo schismatyk iest, okrutnie pozadawali y do Lwowa na despekt odesłali. Przyczyna takowego okrucienstwa była, że kilka razy pewne listy X. Wiszniowieckiemu odnosił y wiernie służył; w czym od Rusi tamteczney był odniesiony do Kozaków y oskarżony (50, 51). Z tego епізоду бачимо, що й межі попівством не було однородности, були одиниці, що як раз иньшому богови служили ніж повисше згаданий піп з Крехова. Річ природна, що була якась часть нейтральна.

²⁾ ... aby im contra tyrannidem Polaków (patrz Wc impiam vocem!) chciał subvenire nieomieszkając obiecując suppedimenta bello (33). Jusz po wsiach y po drogach bardzo niebezpieczno dla buntow wszystkich Rusi, która implacabili o dio contre Catholicos et Polonos będąc, iadących y udących zabiia y okrutnie mordue... (24).

сторони чули страшні річі про ворохобників, убийства і пожежі — так були межі молотом а ковалом. Тому то почали збирати ся по закутках, обговорюючи своє положенє. „Вже в нас - - пише в дальших листах Кушевич — конспірації показують ся, вже „гультайства“ в ночі багато приїздить і від'їздить, вже відбувають ся різні збори, то по церквам, то по кутам і долинам передміським. *Jusz nam Rus obsequium wypowiada*“ (24). Поляки боять ся їх і старають ся утихомирити Русинів, не задля лібералізму якогось питомого, як думає Лозінський, але таки „страха ради“. Приводять їх на ратуш, питають, запрягають — Русини виправдують ся, що збирали ся на наради, бо боять ся¹⁾. В сїм оправданю було багато правди.

Та все таки Поляки не мали до них довіря і підчас першої облоги оборону вежі руської перкви поручено Жидам (261).

Серед таких відносин міських приходять вісти, скоро одна по одній, одна страшнійша від одної. Львів готуєть ся до оборони, знає, що о його мури сила козацька опреть ся, видаючи безрадість в верховних сферах Річи Посполитої. При нагоді звістки за трьох реґіментарів, робить увагу Кушевич: *zeby ten triumviratus miał bydz in rem nostram, ieszcze conuinci non possum*. У старих Римлян — каже — було, що в таких небезпечних часах диктатора вибирали, а не, як тут, розділювали власть. І далі наводячи новий італійський примір диктаторства, переповідає автор події історичні польські, де власне незгодою вождів нещастя лучали ся.

Коли почув, що пани не мають їхати на елекцію, заким не скінчать з козаками, пише приятелеви: *Owo zgola wypełnia się nostra ambitione, co kiedys Kochanowski napisał: Nową przypowieść Polak sobie kupi, ze u przed szkodą u po szkodzie głupi!*

В дальших подїях розбита шляхта усьо здала, як то кажуть, на волю божу. Міщани тяжко відчувають своє теперішнє положенє. „Наші лїниво поступають — каже К. — незгода велика межі панами (*proceres*) і заздрість. Про нас ніхто не думає, яким би способом дати нам поратунок“. Тепер вони, забуті міщани, мають ратувати Річ Посполиту: „Вже-ж то дарма, тут треба побороти або умерти, коли за нас так мало дбає Р. П. Дасть ся се їм в тямку після нашої згуби! пізнають вороги міст (се-б то шляхт), як то міст

¹⁾ *Mysmy Rus naszą — подає радісну вість Кушевич — ogłaskali bonis et mitibus verbis, ktorzy iureiurando oswiadczyli, ze de perfidia nie myślą, schadzki swoje in terrorem składając.*

хоронити треба“¹⁾. Заразом додає з гіркою іронією: „Сесі, що то нас горячо на сеймиках і сеймах заступали, нехай тепер прийдуть і заступлять нас“ (25). В листі ж до батька пише, довідавши ся, що в Кракові за поміч Львову зовсім не думають: „Нехай Пан Біг платить Річи Посполитій, що її недбалістю не обіймлене число душ християнських іде в неволю поганську, не згадуючи за тих, що жорстоко на кождім місяці убивані“²⁾.

Серед таких обставин і в таких думках вичікував Львів остаточного кінця. Битва під Пилявцями оправдала слова Кушевича вповні. Львів переймає оборону на себе, громадять недобитків. Одначе слаба віра в успіхи. „Полонне, місце з натури дуже оборонне, коли штурмів не здержало, то і ми певно не видержимо“ (17). „Згинули ми вже зовсім і надії ніякої в начальниках королівства (principibus regni) не маємо, коли нас чудесним способом саме провидінне боже не виратує“ (31). Втікачі розказують, прийшовши до Львова, що ворог ось-ось зближаєть ся і остання згуба висить: „Страх на всіх горожан і тревога велика зійшла, яких описати годі і ніхто не повірить, хто в подібних випадках не бував. Міщани навали, а жінки утікали з міста серед великої тревоги і натиску в брамі“. (31). Кушевич пригадує собі, з якою то помпою, з якою певністю побіди і гордістю виходило військо польське з під Глинян і з яким довірєм провозжали його міщани — а як тепер витали: „Приїхав потім п. підчаший коронний, на якого ми жалібно і з плачем ревним дивили ся, пригадуючи собі ті оплески і радісні оклики наші, якими на від'їзді його до табору провозжали“ (31)³⁾.

Надія ще вступила в міщан, коли приїхав Ярема Вишневецький, надіяли ся, що він перейме на себе оборону міста. Зброять недобитків, дають гроші, жінки перла складають, на се, щоб Вишневецький, висавши місто майже до останньої каплі, полишив його майже безборонне⁴⁾. „Вже-ж то відомо по цілій Короні, як пани реїментарі війська коронного, з'їхавши ся після побитя до Львова, нас зі всіх майже достатків обідрали...“ (32). Тепер не зіставалось трохи що ніякої надії щасливої оборони. *Valete amici nostri*

¹⁾ *Illam olim haec post nostra fata meminisse iuvabit!... uznaię potym inimici ciuitatum, iak to miast' ochraniac potrzeba* (25).

²⁾ Рукопс. бібл. Осс. Nr. 189 ст. 163.

³⁾ ... przypominaiąc sobie one applausiones et acclamations nostrae, ktoreśmy na wyjeździe Imci do obozu czynili.

⁴⁾ Вишневецький забрав гроший до мільона, самого срібла на 300 000. Реляция Чеховича у Зубрицького ст. 298.

et post fata nostra memoriam nostri servate, кінчить Кушевич лист до приятеля з 28 вересня (32).

Про се одначе Львів не думав піддати ся Хмельницькому. Колиб Хмельницький займив був Львів, тим самим став би він уже фактичним паном Галицької Руси. Але як у всіх ділах його бачимо якусь повздержність і ваганє, так само й в справі облоги Львова. Хмельницький, як і більша часть старшини козацької, мав перед очима лишень інтереси козацтва, що були зовсім чужі Галицькій Руси. Йому бажалось стати паном властиве тільки України і то не з рішучістю. Посуванє до Висли було тільки наслідком загонистости, що позволяло щастє і Хмельницький зовсім не був ініціатором в тому напрямі. Його аґенти і універсали, що розсипувались по Галицькій Руси не можуть бути доказом його особливого інтересу для Галичини. Те саме було й на Білоруси і на Мазурщині¹⁾. Тим способом хотів він в як найбільше пунктах потрусити Річню Посполитою.

Як з одної сторони йому нічого було робити у Львові, так иньші же відносини його посували в тому напрямі, тим більше, що інтересам православної церкви дуже на Галицькій Руси залежало. Львів, се з того боку головний центр православної рускості. Характерно, що Хмельницький дивив ся на Львів яко на місто руське, в кождому разі на таке, що Русинам належить ся. Тим хотів він приєднати собі руських міщан, що глибоко спочували свою низшість і з горечестю згадували минувшину. Перший лист до Львовян, на доказ погляду Хмельницького, писаний був мовою руською.

Міщанство, мов би добре розуміло свою теперішню задачу, про яку згадує Кушевич: хоча як немічне, бере ся до останка. Одначе супротив сил Хмельницького не мало-б було спромоги остоятись. Хмельницький сам робить пропозицію уговорних пертракцій і, що більше, в подаваних умовах уступає дивно скоро. Се оправдати належить по части тим, що ми вище сказали, по части набутим пересвідченням, що міські Русини не багато бачать інтересу в піддачі міста, а може — й сил на стільки не мають. Він вижидав звісток з Варшави про елекцію, від чого в великій мірі залежати мало дальше його поступованє, і певно, поглядаючи на Татарів, не дуже рад був віддати на сплюндрованє таке місто як Львів. Посольство до Хмельницького в справах умови дало свідощтво рішучости і витревалости міщанам, а слабої сторони гетьмана.

¹⁾ Як відомо рухи селянські тодішні підтатрянські під проводом Костяк Наперского були в тіснім звязку з рухом такимже у східній часті нашого краю.

Від домагання видати панів переходить до вдоволення розмірно невеликим окупом і то головно під преснею Тугайбея.

Ще варто застановитись над тим, в чім лежала сила відпорна міщан львівських? Ми вже вище казали за організацію, почуте єдності, самосвідомість і патриотизм, яко причини готовости до оборони такої. Тут була ще одна причина, що, на нашу думку, перевишала тамті і кермувала всім. Ми бачимо тут великий вплив польського духовенства. Мотиви його поступовання ясні: тут стали до борби церков православна і католицька. Львів був для католицизму пунктом опори; його від найдавніших часів добувалась політика католицької церкви, а добувши, не думала так легко дати собі його видерти. Безперечно, занятєм Львова (тільки не під проводом Хмельницького), наступив би рішучий зворот у відносинах церковних Галицької Руси. Католицькі духовні побачили з самим початком з властивим їм спритом евентуальну небезпечність для себе. Сильно інтересують ся подіями, костели львівські стають агенціями, що збирають відомости і передають публиці, розумієсь, на відповіднім підкладі і відповідно прибрані¹).

А коли зважимо, що верх мали єзуїти, то тоді пізнаємо вплив якому підлягали міщани, а тим самим одну з найважніших причин такої сильної опори Львова. Ксьондзи, що правда, в посольстві не ходили, бо їй ледви чи козацька старшина хотіла-б з ними трактувати, але послі і магістрат робили по їх волі. Вкінці се часи фанатизму релігійного ще доволі сильного.

III.

Львів з'убожілий увільнив ся від страшного ворога, одначе не думав, що буря від нього вже перейшла.

Хмельницький посунув ся під Замость, в кінці з весною ставнувши під Збаражем дав власне доказ, що йому залежить головно на Україні, а зборівською умовою виставив собі *testimonium paupertatis*.

За той час Львів зіставав ся в обережності і страсі перед ватагами козацько-хлопськими, в тяжких злиднях по страхах. „Бєть не мало військ козацьких на миль кілька від Львова; за-для них анї ми з міста виїздити, анї люди до нас приїздити з поживою не можуть (бо вся пожива від ворога огнем знищена) і так по старому лишаємось в облозі“ (42), пише К-ич. Вишневецький, опутивши

¹) Dzis na kazaniu publikowano, ze ks. Hieremi znacznie rebellizantow pobij. Laudetur Deus exercituum, iezeli tak iest... (13. Межи тими, що давали гроші на приготування оборонні Вишневецькому, найщедрішими були єзуїти.

Львів, поручив помагати йому Вейгерови і Минковському, що тоді стояли в Замостю. Одначе Львовяне довідали ся про се *post festum*. Кушевич, згадуючи се, замічає іронічно: *tak to po polsku bydz musi: consilia post res* (42). На иньшому місці каже: Як на глум приходять по відході Хмельницького листи з заохотою „*ad tolerandam obsidionem*“. Хоча козацькі полки переходять коло Львова, одначе по загазам Хмельницького шкоди місту не роблять ніякої. „Бодай така дисципліна у війську нашим короннім була“, з жалем замічає Кушевич (43).

В таких стані райці львівські рішають післати послів до Варшави, аби перед сенатом висказатись про стан Львова. Визначено Яна Грінвальда і Самійла Кушевича. Однакож вони за-для небезпечности в околицях ніяким способом переїхати не можуть. Аж пізнійше ген. Арцішевський з відділом війська переправив ся до Варшави. Кушевич уже не пішов.

По умові зборівській король Ям Казимір гостить якийсь час у Львові. Його витає відпоручник міста, славлячи геройську діяльність короля. Мова його, звичайно, повна фраз, але таки огріта теплою і привязанем до короля, уміщена також в збірнику Кушевича. Мабуть і він сам був тим бесідником, що витав Яна Казимира. З тої нагоди з причини, що скарб коронний пустий, запроваджує король податок акцизовий і винаймає його 4 шляхтичам.

Шляхти тоді було у Львові багато, вона тут громадилась з цілого повіту Львівського та жидачівського. Побут же шляхти був для міщан сущим нещастєм. Не тільки що вона не хотіла признати ніякого авторитету магістратського, але й взагалі поводитись як у себе. Волонтарії, які збирались коло Львова, зовсім не були захистом міста, скорійше нещастєм: „Полк волонтаріїв — пише К-ич — під проводом п. Поховского тут ще здирством забавляєть ся коло Львова на велику кривду і плач бідних людей (46). X. Imc. Dominik moca regimentu swojego onych niedobitkow, ktorych się nie mała gromada nazbirała na swoy zółd zaciągnawszy, onym we wsiach naszego [miasta] stasima naznaczył contra ordinationem et laudum ziemie lwowskiey: vraz się tym JMX. Arcybiskup lw., boleie na to JMc p. podczaszy koronny, sarkaią panowie kapturowi, in suam barbam ista fieri interpretantes“ (14). Ще девять літ пізнійше, за час цілої ворохобні, перебувала шляхта у Львові. В супліці з мая 1657 р., власне з причини згаданої акцизи, жалуєть ся міщаньство перед королем на шляхту: Терплять бідні міщани від шляхти, що до міста з жінками річачи і челядю приїхавши, від давна зістають ся і господи собі *ex officio* розібравши, багато людей бідних гнетуть і тиснуть... В. В.

зволить універсалами своїми наказати, аби місто освободили (247). Сумний був стан міста серед таких обставин: Місто з'убожіло за-для вічних тяжких видатків... бідні міщани самі себе вижити не гідні. „Хліба не знаю звідки взяти маємо. Людей від голоду дуже багато умирає. Що-ж буде далі? Sat sapienti!“¹⁾ А що до малих дітей, то „жаль не дає писати, кілько того погибло від огня, голоду і зимна і по нинішній день гине по улицах, по ринку, по кладовищах, межи крамими і по иньших місцях“.²⁾ Тут пересаді нема, 'бо тут пише син до батька, отже не має причини фальшиві звістки подавати.

Навести до оправдання і доповнення можна слова реєнта Львова Яна Анзеріна (Gaſiork-a): Далі не тільки ста але й десяти золотих не знаємо, звідки візьмемо, так ми дійшли до скрайности (ad extremum), до чого не так чужі нам, вороги наші, як та шляхта, пани великі, наші сусіди, тої самої крові і роду, що в одній і тій самій батьківщині з ними того самого воздуха вживаємо, брати наші, родичі наші, так з нами безсердно поводять ся!“³⁾

Такий був стан міста, коли його стрінули дальші нещастя (не кажучи про повсечасний голод і пошести), а се друга облога Хмельницького і похід Ракочия.

Материялу до історії другої козацької облоги не маємо в рукописі Кушевича. Але окремих опис тої події, якого автором також К-ич, а се реляція друга в „Кроніці Львова“ д. Зубрицького п. р. 1655⁴⁾). З сеї бачимо, що ціле посольство до Хмельницького він провадив. Він своїм розумом і дозрілим способом мисли зараз з'орієнтував ся межи відносинами козацькими.

Ціля ся облога має зовсім иньший характер як облога з р. 1648. Хмельницький тут не провадить великих сил народу, побідник і пан ситуації. Його радше провадить Василь Василевич Бутурлін. Се становище не було Хмельницькому миле і діяльність його не була щира. Тим то й пояснити треба його поступоване супротив Львова. Недбалість в облозі і неконсеквенція в пертрактаціях дала опієля причину деяким Львовянам до глуму і гордості⁵⁾. Дивно разить нас негармонія листів Хмельницького, які писав до маїстрату львів-

¹⁾ Рпс. Nr. 189 ст. 164,

²⁾ Ibidem 165.

³⁾ Диви Лозівський Patrycyat ст. 9.

⁴⁾ По стилю, манері. по виступі особи К-ча на найвидніший плян (мови його потують ся до слова) дс^т чуватись можна, що автором тої ж реляції був ніхто иньший тільки К-ич, що й сам зрештою Зубрицький на стор. 376 замічає.

⁵⁾ Се найліпше проявляєть ся в реляції Добешовского, уміщеній в Кроніці Зубрицького (338—348).

ського, повні погрози, з недбалістю облоги і трактованєм. Посли увійшовши в табор зараз добре переконали ся що до відносин межі Москвою та козаками. Хмельницький і полковники не вміли своєї радости покрити, як один з послів з легковаженєм висловив ся за військо московське в користь козаків в очах Бутурліна. Коли Х-ий і Виговський, мабуть тільки на око, зажадали, щоб місто на умовини Василя Василевича (Бутурліна) пристало, забрав іменем товаришів голос С. К-ич і в словах повних поважання але й рішучости заявив, що ніяк на імя царя московського не присягнуть: „Шкода часу тратити більше, милостивий пане гетьмане, нічого більше не скажемо, як то, що по тисячу разів повторюємо, що ми, доки живє король ємсть, кому иньшому присягати не будемо“.¹) А в приватному листі до Виговського сказав Кушевич, що міщани готові дати порубати себе, ніж присягнуть на імя царя московського. „Не видав ся дуже противний такій декларації Х-ий“ — пише далі К-ич — тільки Виговський обставав ще при своїм, що *roki szabla kozacka zaszła, poty tez y kozackie dominium bydz musi.*

Кушевич був свідомий ситуації, коли так говорив рішучо. Його ще упевнили розмови з полковниками, що виразно розповідали: „що військо запорожське в неволю цареві не піддало ся і ніколи не піддасть ся, як таке, що за волю свою боролось і війну против Ляхів підіймало“. Була се ще горяча, горда кров козацька.

І. Хмельницький сам хвалив ся, що став паном землі Руської і нікому її не віддасть.²) Виговський також в приватних зносинах був цілком отвертий. В листі до Кушевича перестерігає його, щоби від декларації своєї не відступав і щоб Львів в ніякі трактати з Москвою не входив, а він сам буде в тому допомагати. Слова полковника Тетери: „*sitis constantes et generosi*“ додали також послам відваги.

Коли уклади через різних послів не могли якось дійти до кінця, візвано спеціально Кушевича і Анчевського до Виговського. І так уклад дійшов до путя.

¹) Стор. 359.

²) Тут добре запримітив Ю. Шуйский: . . . *spomniawszy sobie owe czasy, gdy zewsząd propozycye i legacye odbierał, spojrzal Chmielnicki z niechęcią na Moskali, a nie mogąc sam dla siebie wziąć Lwowa, nie dozwolił aby go oni zajęli. Nowe kombinacye rodziły się w jego awanturniczej (!) głowie. Xięstwo Rusi znowu błysnęło mu przed oczyma. Temu to zapewne, nie mniej wiadomości o nadciągających na pomoc Polsce Tatarach przypisać należy, że dnia 8 list. obleżenie ruskie.* (Z dziej Polski III. 370).

За для щасливих відносин Львів знов зістав ся свободний і очікував дальших нещасть, в тім числі облоги з р. 1673, сеї останньої части трагічної трилогії. За услуги мабуть в посольстві, К-ич р. 1656 став райцею. На тому становищі мусів він бути душею поступованя магістрату у всіх важніших справах. До них зачислити треба неприхильну відповідь, яку дав магістрат Іванови Кемени, начальникови військ Ракочия. Навіть коли шляхта зібрана у Львові, не була дуже від того, щоби згодити ся бодай в части на пропозиції Ракочия, магістрат відкинув усі пропозиції і мабуть під його напором шляхта відреклась того компромісу, в який увійшла була з Ракочием¹⁾. Середина XVII в. була, як відомо, найтяжчою добою в історії Львова. Ослаблене, повна руїна сил материяльних і моральних, за сим і страта значіння і поваги його міщаньства серед других станів. Справді могли міщани набрати гордості і почутя власної заслуги коло Річи Посполитої, що в листах до сенату і магнатів виразно зазначували „як то їх слава цілому світові звістна і всіх в з'умені впровадила“, могли також подібні похвали відбирати від короля, королевої, сенату і панів, та все таки з того реального хісна не було майже ніякого.

За сі безперечні заслуги був Львів нобілітований р. 1659. Мов на насмішку тільки — каже автор патрициату, Львів був нобілітований саме тоді, коли був в повнім упадку: дістав титул, коли саму річ стратив²⁾.

Нобілітацією зрівняв ся Львів з Краковом і Вильною, допущений був до прав шляхетських, до участі в елекції, в соймі, дістав право закупна земель. Міщанин міг від тоді писати ся *Nobilis et Famatus*, *Nobilis et Honoratus* (лавник), *Nobilis et Spectabilis* (райця). Та чим се було, справедливо осудив сучасник: *Co literis notandum, ale in essentia an umbra? an fumus? an ventus?*

Справді тою свободою міщаньство львівське не покористувалось в дорозі до значіння і розцвіту.

Кушевич факту нобілітації не записує у своїм рукописі, так як в загалі звісток в нім поза рік 1657 майже нема. Для того не можемо довідатись, які його були в тім пунктї погляди.

З досі сказаного ми мали нагоду не з одної сторони пізнати особу Кушевича, його діяльність, значіння і характер. Окремо до того додати не багато прийдесть ся. Ми бачили, як він споглядає

¹⁾ Інтересні материяли до того також містить в собі рукопис Кушевича.

²⁾ Лозівський *Patrycyat* 9.

на Русинів. На його думку, Русини головна причина нещастя тодішніх, тим більше, що вони — нарід підбитий, до послуху з'обовязаний. Несупокій межі Русинами львівськими вважає супротивлінням волі пана: *Rus nam obsequium wurowiada*, характерний його висказ. Одначе не бачимо тої фанатичної ненависти до Русинів, спеціяльно-ж грецької віри, яку бачимо у сучасника, трохи пізнішого, кс. Юзефовича.

Погляди його на відносини до шляхти показують ся з його суб'єктивних заміток в згаданих листах, які ми мали нагоду навести. Щоб доповнити з того боку характеристику, згадати треба ще, як він характеризує верховну польську верству¹⁾. Яко чоловік високо освічений бачив усю нездарність шляхти і тим глибоше відчував відносини обох станів. Ми, що правда, не бачимо властивої станової ненависти, але огірчене було звернене головно против панів польських. Навязуючи річ до піімеїв Єзекиїла, яких пророк мав бачити в тирийському місті, замічає К-ич: Знаєте, яких там піімеїв бачив пророк? Знаєте, що за люде на мурах міста сидять? Чи думаєте, що Тирийці поручили-б карлам оборону так великого міста? Се ті — відповідає сам автор — що то на великих посадах хоронять Річ Посполиту!... Взяв староство, сенаторство: за що? за те, що пану підлестив ся, що гарно уклін віддав, що на колінах здорвле випив, що пірце з шати здіймив, що в чім вньшим, чого згадувати сором, послужив... А тим словам пересади закинути годі. Мотивом такого висказу єсть безперечно патріотизм Кушевича. В кождім його листі теплота чутя патріотичного, сильна любов до батьківщини сильно зазначена і то не банальними, як звичайно тоді, фразами, але справдешньою щиростю. Взагалі патріотизм міщанський мав характер більш льокальний, обмежений тільки до самого міста. Львів був для міщанина батьківщиною, Річю Посполитою, світом цілим²⁾. Але у К-ча бачимо крім того льокального також патріотизм загальний польський.

Виходило-б ще докладніше зазначити, які були погляди К-ча на саме таке повстанє, його мотиви і значіне. На жаль одначе, як з одного боку мали ми нагоду доволі докладно пізнати його погляди що до шляхти, а навіть Русинів спеціяльно, так з другої сторони на тому пункті характеризувати не так легко. В листах дуже мало находимо суб'єктивних поглядів автора в другий бік —

¹⁾ Ся характеристика — мабуть якась мова уміщена в рукописі на ст. 331, 332.

²⁾ За взором стариннім подибуємо також формулу: *S(enatus) P(opulus) Q(ue) L(eopoliensis)*.

козацько-селянський. Все-ж таки з деяких заміток можна виробити собі суд про його погляди в тому напрямі.

Ось зберемо їх: „... Хмельницький виводить, які він сам і молодці його від різних осіб терпіли кривди і урази, згадуючи розграбовані маєтки, насилуване жінок і доньок, вложене ярмо всякої неволі¹⁾. Богато єсть таких — додає — що об'єктивно (*sine affectu*) за сю справу розказуючи, те признають, що великі незаслужені так всі козаки, як і сам Х-ий поносив кривди“ (с. 12). „Наколи на Запорожю, *in suo suorumque patrimonio*, спокійно жити не буде міг, прийдесть ся йому знову пекло зрушити“ (*Acheronta mouere*) (*ibidem*).

З того бачимо, що Кушевич розумів подекуди причини повстання, хоча глибше над ними не застановляв ся. Инакше вже дивив ся на сю справу К-ич по розриві білоцерковського договору: „Ніхто нині вже сумнівати ся не може, що козаки завзяли ся знищити кров польську з посторонними ворогами, не по праву, але сьвятотатською рукою“...²⁾ З тим одначе признає, що й Поляки причинили ся до того. Сї гадки висловлені в листі К-ча до Зіморовича: з ним К-ч в деяких поглядах на сучасні події не одної думки. Зіморович радив би (так з відповіді довідуємось) ужити супротив козаків і селян як найострійших способів. Кушевич не був би против того, та щож, коли Р. П. *in tanta vitae et libertatis amittendae trepidatione* (с. 93). Все таки треба найти якийсь спосіб скинути се ярмо і навчити уміркованности ребелізантив і повздержати їх дикість і жадобу крові, треба давні права і віру католицьку в давний стан і силу повернути (с. 97).

Се його думки супротив руху козацького, виразні доволі.

Однак мотивів руху селянського не розумів; не бачив, чи не хотів бачити, що й не дивно у члена вишого таки стану, міщанського. Він рух селянський вважає наслідком тільки агітації козацької (що лише в части правда): „Повстала велика і небезпечна хуртовина з-за поганця (*piecnoty*) якогось Кривоноса, що збунтував чернь усю українську...“ (с. 9).³⁾ Він і Головацький — на думку Кушевича —

¹⁾ ... *bona fortunasque exhaustas, coniugum filiarumque pudicitiam contrectatam, omnibus servitiis iugum impositum*.

²⁾ *Cosacos ad sorbendum sanguinem polonum cum hostibus limitaneis non ex iure, verum sacrilego manus consertos sacramento crudelissime conspirasse, nemo iam dubitare potest* (91 лист до Зіморовича з дня 9 мая 1651).

³⁾ Ось як на иньшому місці загально характеризує він сей бік словами Ціцерона: *Est in bellis civilibus quaedam malorum concatenatio, ac velut circulus, cuius revolutio perpetuo tristitia tristibus cumulat, nec modum ac finem esse miseriarum patitur, sed proxima quaeque concertatio causam et instrumentum sequenti praebet*.

се мотори тої часті революції. Взагалі кажучи про рух селянський К-ич уживає слів повних погорди. Слова: *motłoch*, *hultajstwo*, *szarańcza*, *wyuzdanego chłopstwa rebellia* — у К-ча загально уживані. „Нехай на зле вийде сільському найнизшому зі слуг наших станови, що то відкинувши послух панам (*imperatorum*) і Р. П., протів нас батькобійчу збрую ухопив...“ „Почато від селян, що перейшовши границі розуму і покорі (*modestiae*), зненавидівши власть панів (*praefectorum*), жадобу свою, не можучи правом, зелізом і силою нагодувати постановили...“ Сї вискази одначе більше банальні як характерні. Наведемо ще одну його увагу, трохи повнійшу: „... далі бачу я, що межі Поляками вкорінилась жадоба панования над людом і то так, що в небезпечностях від ворогів ще ся жадоба зміцняєть ся; не знають звичайв долі (*fortunae mores*), чого повинні були серед стількох нещасть навчити ся, що вабить людий надією великих річий а опісля погубляє (*in exitium praecipitat*) (с. 93). Тут, як бачимо думка виразнійша, хоча загальна. Се писав він в р. 1651. Попередні уваги подібні противлять ся сій подекуди.

На справу евентуального відорвання Руси від Польщи дивить ся К-ич дуже тверезо: „... тратимо сї краї, оборону, замок найсильнійший против варварів, праве око Р. П., скарбниця, звідки гроші, головна пружина у війні, одинокий спільний торг королівства, де всякі товари привозять ся зі сходу“¹⁾. Признаючи важність руських провінцій і небезпечність відділу, каже своєму приятелеви у Варшаві: „Старайте ся, панове, в посольській палаті горячо, аби привилей і листи, що мали бути королем Владиславом дані козакам на виправи морські, були продуковані (с. 16).

IV.

Таким побутом доповнили-б ми характеристику Кушевича, яко горожанина і політика.

По над сим єсть він ще істориком, бесідником і поетом. Вище назвали ми дві, звістні нам, друковані праці Кушевича: *Debitum pietatis seu laus posthuma Jacobi Żadzik* і *Narratio legationis Zbaras-*

¹⁾ . . . regni propugnaculum et arx quaedam munitissima adversus barbaros, Reip. dexter oculus, aerarium thesaurusque, unde pecunia, belli gerendi nervus, assiduo ac fundo exhausto depromitur, vnum communeque emporium regni, quo omne mercium genus ex oriente comportatur (с. 16).

ciae¹⁾). Остання — се прозаїчна перерібка звісної поеми С. Твардовського: *Przeważna Legacya I. O. xięcia Krzysztofa Zbarazkiego do najpotężniejszego sułtana Tureckiego Mustafy w r. 1621*.

Інші праці історичні досі в рукописі. До них належить: Історія війни козацької від початку до умови зборівської. Се компіляція зі згаданих листів, писана мовою латинською. Автор відкинув кольорит місцевий і суб'єктивні замітки, станувши на ґрунті загальному, і праґматично переповідає події сих двох років. З тої-ж саме причини ослаблена вартість тої історії, бо подробиць нових, по-за іншими жерелами, небагато дає. В рукописі написано се все два рази, бо автор писав наперед брульон, а опісля переписував. Деякі уступи писані і по три рази (ст. 157—162, 169—177).

В звязку з тою працею стоїть також коротка стаття, мабуть чи не мова п. з. *De origine, situ, moribus, militia, bellisque Cosacorum*²⁾). На тому місці К-ич не різнить ся від подібних сучасних вчених, що не вагали ся найабсурдніші догадки прибирати в форму научну. По його виводам козаки прийшли мабуть давно-давно з Греції, Азії Малої і Тракії на малих човнах і зайняли побережжя моря Чорного. Організатором їх був Муха, *homo plebeius et agrestis*³⁾, а по другим звісткам Остафій Дашкевич. Се той самий нарід, що то колись за пановання царя Никифора зайняв (*inundavit*) Болгарію і Тракію. По іншим ученим (*qui accuratius sarmatica componunt tempora*) вони то за імператора Отона в Мезії побили римське військо і край спалили, а за Константина В. уступили з Греції перед хрестом, що появив ся на небі. Аж Святослав, князь руський (*Roxolanorum princeps*) звоював їх і оселив на Україні. Не виключена також догадка, що се потомки азійських Татарів з часів Болеслава Соромливого. — Таких висновків єсть більше, що свідчать, як К-ич не станув висше від своїх сучасників, що грішили таким грубим незнанням історії, географії й етнографії.

Друге заокруглене оповідане історичне п. з. *Arma Transylvanica anno supra millesimum sexcentisimum quinquagesimo septimo Polo-*

¹⁾ В польськiм перекладі надрукована вона в III т. *Pamiętników Niemcewicza* с. 300.

²⁾ Може сю мову виголосив він в Кракові *in solemnī principis nostri inauguratione in familiari concessu*, за що згадує в одному листі ст. 103.

³⁾ Се той Муха, що в р. 1491 організував селян на Покутю під охороною Стефана госп. молд. Пійманий був шляхтою і в Кракові в тюрмі помер. Крім Хроніка 1317. Густинська літопись п. р. 1491 (Собраніє літописей т. II).

niae illata. Єсть се опис походу Юрія Ракочия на Польщу р. 1657. Окремо трактована проба Ракочия займити Львів.

Що до зверхньої форми тих праць історичних запримітимо, що писані вони стилем шумним, з манерою наслідування Лівія. Мова латинська у нього добра, польська — се звичайна тодішня мова макаронічна.

Кушевич був звістним свого часу бесідником. Заховано в його рукописі кілька орацій весільних, що визначають ся огнем поетичним і гумором. Пробував також сил своїх в поезії, оригінальний латинський і перекладі.

Усі ті матеріяли в істориографії майже не використані, хіба о стільки, як дещо з них попалося в иньші збірники рукописні або друковані. Лист 1 і 16 надруковано у Міхаловського (*Księga ramiętnicza* ст. 32, 89) і в Памятниках Кіевской врем. комиссії (т. I. від III N. 10). Сі публікації важні тим, що містять в собі перший лист повний, бо в рукописі не маємо початку. Лист 18, про облогу Львова, уміщений в збірнику рукописнім *Oss. Nr. 1896*, подано в Хроніці Львова Зубрицького під назвою реляції Грозваєра (ст. 311—317), а з відеи в *Supplementum ad Russiae monumenta historica*, де поміщений також опис другої облоги Хмельницького.

З рукописи використано тільки те, що єсть в збірнику під Nr. 189, с. є. згаданий лист 18 і лист К-ча до батька до Кракова¹). Вл. Лозінський в Патриціяті користувався просто з нашого рукопису, але тільки в малій часті і односторонно. Вкінці згадати належить за ідентичний мабуть матеріял (що до листів тільки), що находить ся межи рукописами Імпер. Публ. Бібліотеки під зн. разн.яз. F. Nr. 5. Ним користувався М. Костомарів в монографії „Богдан Хмельницький“. Ми пробували здобути близші відомости про нього, але доси се нам не вдалось.

Крім згаданих материялів єсть ще в рукописі багато дрібного материялу історичного, як листи, едикти, грамоти, універсали, мови, з неодного боку інтересні, в часті відомі з иньших збірників, в часті нові. Над сими переходимо тільки згадкою, маючи надію колись повернути до них.

Подаємо в кінці перегляд змісту рукопису: 23 листи К-ча до Варшави (один до Вильна) (1—53); угода зборівська (53—55); мова привітна королю (55—57); лист К-ча з Риму (57—67); *miscellanea* (67—79); 8 листів лат. з р. 1648 і 1651

¹) Маємо тут на думці *Szkice historyczne* Людвика Кубалі.

(82—103); *De origine cozasorum* (105—106); *miscellanea* (107—124); *Arma transylvanica* (125—145); уривані бруліони (146—162); історія першого року повстання, з бруліонами (163—196); *miscellanea* (197—260); іст. пер. р. пов. [далі] (261—331); мови (331—344); *Moskovitarum incursio* [початок другого походу Хмельницького] (345—347); *miscellanea* (349—393); *Arma transylvanica* (395—427); *miscellanea* (428—442). ¹⁾

¹⁾ Під *Miscellanea*-ю розуміємо збірки листів, публ. документів, грамот, договорів, бесід, проб історичних, літературних, фразментів, і т. п.

Сьпіванник з початку XVIII в.

приладив до друку М. Грушевський.

Серед ріжнородними пам'ятками нашої старини розмірно мало звертали на себе увагу нашої науки старі сьпіванники й збірники віршів. Такі збірники не дуже рідкі, від часу до часу про них з'являють ся звістки в літературі (напр. П. Житецький використав кілька таких збірників для своєї праці про думи — гл. II і III, д. Нейман описав один сьпіванник з кінця XVIII в. в Київській Старині 1884. V і т. п.), але не заходили ся коло ближшого студивання тих збірників і публікування принаймні більш цікавого материялу з них in extenso (не кажу про поодинокі уривки). А се шкода. Такі збірники передо веім подають часто дуже цікаві вказівки про літературні інтереси сучасні, часом дають собою цілий образ таких культурних інтересів, літературного й естетичного смаку тогочасного чоловіка. Далі, сї збірники часто дають нам можливість познайомитись з тою, колись досить широко літературою недрукованою, що — яка б не була її стійність літературна в наших очах, все була об'явом духовного життя, мала своїх приклонників і читачів, часом дуже численних, проходила в сфери народні і зливалась з літературою устною і своєю дорогою — з нею черпала чимало. Наші відомости про місцеву літературу XVII—XVIII в. власне могли б бути значно розширені дорогою студий над такими збірниками, і можна б лише пожадати, щоб вони розпочали ся як найскорше.

Один з найцікавійших з досї звістних збірників того рода наміривсь я тепер опублікувати, потішаючи себе надією, що се б могло звернути пильнішу увагу на публікацію їх. Збірник сей був мені

пересланий на початку цього року о. Петром Білинським, тоді парохом в Должанці під Тернополем (тепер в Зарваниці, пов. Тереховельський); належав він давнійше д. І. Березі в Тернопільщині, що дістав його від свого батька-дяка; тепер становить він власність о. Білинського. Збірник сей має формат маленької подовгастої чвертки аркуша (може стала така маленька задля кількоразового обтинання при оправі), є тепер 82 цілих і фрагменти двох карток; оправлений він в лякеровану шкіру, оправа ся одначе мусить бути значно пізнійша: в рукописи при оправі перемішано картки і перебито між собою частини двох осібних збірників, що розрізняють ся між собою й змістом і письмом.

Перший збірник — се співанник дуже різнородного змісту, як побачимо. Він виглядає далеко старшим і більш зачитаним.

Від першого листка його зісталась лише половина, тут з гарними орнаментами виписано титул цього збірничка: навколо в рамці з рівнобіжних ліній: *Изслєніємъ отца и споспѣшеніємъ Сїа и сошїствомъ Стаго дха. Спн...* (далі урвано, мабуть було — списани, або щось подібне); в середині, в другій рамці, серед орнаменту з квіток і листків, в першій рядку: *пѣснѣ наеконїи* (далі урвано), в другім рядку: *Рокс Бжїа* (урвано); слова першого рядка писані в середині своїх перших букв. Ще низше починаєть ся перша пісня: *Помагай Богъ, Василино* (написано в середині великої букви П, штучно написаної, далі урвано), ся ж пісня йде на другій стороні листка і закінчуєть ся на л. 2; з другого листка починаєть ся стара нумерація словянська, що подекуда лише зацілила на обтріпаних і занадто пообтинаних сторонах рукопису. Після вісімнадцятого листка початкової нумерації¹⁾ (листки 14 і 18 були оправлені не на своїм місці) вплетено чотири листки другого збірника²⁾, по чому йде знову перший збірник аж до листка 59 (нумерація хибна: по 20 наступає 31),³⁾ по тім наступає знову 8 листків другого збірника⁴⁾, і знову по тім аж до кінця йде перший збірник⁵⁾; можна сконстатувати брак трох листків в середині (61., 74 і 79) і принаймні одного листка в кінці (від нього зістав ся край); нумерація славянська в другій половині книжки майже скрізь зникла, бо занадто обтято листки в горі, так що лише значною працею удалось

1) Сї перші 18 листків означимо буквою АІ.

2) Означимо їх буквою с.

3) Сї листки: 19—59 означимо буквою А ІІ.

4) Означимо їх буквою д.

5) Означимо сї листки від 61 до кінця буквою В.

зреставровати нумерацію і порядок листків, перекиданих при оправі і потім.

Зацілили в рукописи маленькі куснички ще одної обкладкової картки: орнаменти, в горі слова, мабуть з якоїсь духовної вірші, з краю між рівнобіжними лініями стовпцем славянські букви **И З М Г** (?)... **Б**, з другого боку була якась вірша про страсти Христові; письмо теж, що й взагалі в сім збірнику; може се картка 74, бо на с. 73 уривається псалма великопостна, а на л. 75 починається новий розділ — пісні різдвяні, з особним титулом, але цього сказати на певне не можна.

Хоч в титулі збірника на першому місці значать ся „пісні побожні“, і споряджається збірничок з звичайною побожною фразою про поміч сьв. Трійці, однак з початку його побожний елемент цілковито усовується на другий план перед елементом світським, гумористичним, романтичним і фрівольним: збірничок розпочинається народною піснею, по ній наступають інші „пісні світські“, доперва як N 8 і 9 виступають „Пісня на усїкновение“ і вірша про побитих Иродом дітей, потім знову виступають „пісні світські“, (N 10, 12—14, 18—24, 26), перемішані з побожними віршами (N 11, 15—17, 25, 27); доперва з л. 39 настає довша серія побожних віршів: серія пісень Богородиці (л. 39—42) і потім різні інші сьпіви, що аж на л. 54 перериваються, і починаються знову світські, і се закінчується таблицею рахунків: *Liczba łacin-ska tudziesz z polską* (л. 58—59), де виписані в кліточках цифри арабські, а на горі й з боку латинські назви: *unum, duo, tria, kwator, quine*, і т. д.

По сій таблиці розпочинається друга частина збірника (B): вона містить в собі пісні побожні, уложені в кілька серій — пісні Богородиці (л. 62—6, перед тим кілька поодиноких віршів, почавши від л. 60), пісні великопостні (66—72) і пісні різдвяні, що займають кінець збірника. Відділена таблицею від решти збірника (AI і AII) і цілостна змістом, ся друга половина (B) становить як би особну частину, але письмо цілком однакове з першою половиною, і орнамент подекуди трапляється такий самий, нумерація обох збірників спільна і виглядає як сучасна письму; з цього всього мусимо вивести, що ся друга половина не становить особного збірника, що найбільше — представляє з себе особний зшиток, писаний тією ж особою, що й перша половина, і нею ж сполучений до купи. За особністю могла б промовляти ще та обставина, що по таблиці арифметичній стоїть низше наведена приписка Леонтия з Ягольниць, і ся сторінка помазала, але се можна об'яснити легко тим, що тут було

трохи порожнього місця, а різних приписок, проб пера і ин. багато є й на иньших сторінках збірника.

Рік написання першого збірничка, як ми бачили, урваний на титуловій картці, але час можна вивести приблизно з тих написей передовсім, які знаходимо в ній: так на л. 14 приписано з низу: Roku 1718 8-bris 29 w szko... На л. 59, під згаданою таблицею рахунковою написано: Єґе псалми Рака Божого Младца Леонтоґо Родича Алголницького: Рокѣ Бѣжнѣ: а҃ѣѣ Мѣѣ Марта Днѣ а҃. Таким чином співанничок мусів бути списаним перед 1718 р. З другого боку заведені до нього польські вірші (л. 20, Пудзь Полска) про боротьбу саксонської партії з сторонництвом Лещинського не дозволяють датувати написання XVII віком. Сі всі ознаки належать до першої частини співанника (AI—AII).

Що до особи укладчика, то він був Русином з Галичини, і то східного її краю, на се вказують і деякі вірші, написані на честь галицьких місцевих святощів як Божої Матери Настасівської (п. Тернопіль), Віцпнської (п. Золочів), деякі діалектичні ознаки, на решті і надписи в книжці — одна, дуже рання, як ми вже бачили, вказує на Ягольницю; можна додати ще одну (по письму теж не пізнійше 1-ої полов. XVIII в.): Cała Kapella Szkoły Olesko CSX (л. 50). Укладчиком була особа духовна чи близька до церкви — на се вказує великий запас духовних віршів і надписи про мотиви: подобен: радуй ся, Царице, або подобен: о преблаженное древо, (такі „подобні“ на побожні співи стрічаємо і при співах зовсім не побожних, напр. л. 32 при фрівольних віршах „Рвала Кася вѣшніе“ вказано подобен на „Радуйся, Царице“). Ледви чи був укладчиком священник, скорше хіба дяк-бакаляр; тим би можна легше вжитковати присутність значного числа фрівольних пес, тим би можна об'яснити й те, що всі наведені надписи вказують на школу, школярську сферу. В сих бакалярсько-школярських кругах співання мабуть і потім обертав ся; принаймні „подобні“ приписані пізнішою рукою по декуди; деякі проби почерка дуже непевного (для прикладу подаємо сі „проби пера“ з перших карток) і знов деякі цінні надписи на книжці найскорше б могли на школярські круги вказувати (напр. л. 46, 60 в.).

Що до другого збірничка (c—d), то може нам удасть ся ближе означити його початок: на однім з листів його, з боку читаємо: Anno Domini 1727 miesiąca Iunia dnia 22 Pawieł Hryniewicz B: O: SN: Письмо сих слів дуже подібне, я-б сказав — ідентичне з тим, яким писані дві останні вірші сього збірничка, сі — з письмом титулів попередніх віршів, що знов дуже зближене до письма самих

текстів, і правдоподібно — всі вони писані сим Гриневичом. Ти-тули, зроблені другою рукою в першій збірничку (А Г) подекуди цілком подібні до його письма (а то на л. 11, 16, 17). Занотую ще що в сій збірничку знаходимо „подобні“ на пєси першого збірничка (N 81, пор. N 21). У всякім разі — обидві частини сїєї рукописи належать до більш менш близького часу, хоч першій збірник, певне, трохи старший.

Сей другий збірничок (с—d) містить самі побожні псалми; письмо не таке однакове, як в першій збірничку, є певні відмінні, одначе, я думаю, се все рука одна, лише в одній части вона пише ніби уставним письмом, подоблячись до друкованих літер, в иньшій — звичайним, в одній частині — свободнійше, в другій — якось менш свободно і вправно. І тут знаходимо певний місцевий характер — пісню Богородиці Паньковецькій (п. Броди).

З складових частей збірника перша (л. 1—59, А—В) власно має особливий інтерес для своєї ріжнородности. Ся мішанина побожних сьпівів і фривольних, часом дуже вільних, віршиків, народних пісень і книжних композицій, віршів руських і польських, відгомону сучасної політичної літератури (18, 21) і веселих безпретензийних жартів дає нам як рідко повний і цікавий образок інтересів духовних і літературних тогочасного письменного чоловіка. Він ще раз пригадує нам, що поза побожною і сухою, багатою риторетвом і бідною сьвіжими гадками друкованою літературою сучасною, письменний чоловік звертав ся і до народної словесности; правда, він часто шукав тут лише материялу до глузу над „простим обичаем“ простого чоловіка, відділеного цілою безоднею від мудрости якогось спудея або бакаляра, але не завсїди — те доводить і сей збірник, де заведено кілька народних пісень, очевидно — за для їх романтичного змісту, що по-добав ся, а не викликав посьміх. З другого боку численні польські вірші, заведені сюди, здебільшого гумористичні або фривольні, значить, попали сюди в збірку не як плоди вищої культури, а з причин анальоґічних, що й деякі руські вірші подібного змісту: бо відповідали вдачі збирача; цікаво, що політичний памфлет польський (N 18) виступає тут як „пісня веселая“ лише. Як сьміхотворна пародія заблукала сюди „пісня московская“ (л. 50). Материял не пусто-тливий, поважний мають представляти з себе ріжні вірші реліґійно-морального змісту, в переважній більшості — руські.

Окрім такого інтересу, чимало цікавого мають деякі поодинокі пєси сього збірничка самі по собі. Ми маємо тут деякі пєси, не звєсні звідки инде: напр. пісню про війну жидівську, досі не звєсну, хоч була вона, очевидно, розповсюджена в громаді; така напр. ще зга-

дана вже народня на московську пісню і иньші (про побожні пісні тут не кажу). Знову деякі песи, хоч звістні з иньших варіантів, представляють інтерес своєю давниною: вони ж тут записані за півтора ста майже літ до видання свого в різних збірниках етнографічних; цікаво видіти якусь — напр. жартовливу пісню про смерть комара, записану на початку XVIII в. (як не скорше).

Дуже важне значіння мають проби літературного оброблення народних пісень; напр. песа XLIV, на наш погляд, має виразні сліди такого оброблення. Песа X представляє з себе теж штучну композицію елементів руських і польських.

Иньші частини збірника (В і с—d) не мають того інтересу різнородности, інтерес їх полягає на тій вазі, яку мають взагалі побожні вірші цього збірника: вони важні, як причиннок до літературної історії наших віршів взагалі й спеціально — їх головного звода — Богогласника. Українська побожна вірша ще дуже мало студиевана, а вона цікава (більше уваги звернули на неї: др Франко — про коляди; д. Житецький в книжці про думи і Драгоманов в Житю і Слові 1895). В сей широко розгалужений рід книжної творчости вложено було — по при риторичні віршоплетіння — не мало й щирого почуття й поезії, а при тім, я сказав, цікаві звязки істновали між ним і народною словесністю. До тепер давнійші стадії в розвою його закрити зводом, довершеним в кінці XVIII в. — Богогласником, куди збирачі василияни, як вони самі кажуть в передмові до першого видання 1791 р., завели лише частину віршів, що обертали ся в громадї, відкинувши „худо й неискусно составленныя“ і ті, що не мали мелодії — значить не могли служити до співання, а знов взяті до Богогласника багато поправляли за для їх непоправностей, що закрали ся при списуванню і передачі: укладчикам, як вони самі заявляють, приходило ся „достигати намѣренія мыслей, елико мощно исправляти, слоги стихомъ изобрѣтати, многа нова ветхимъ прилагати“, так що вони самі вважають се „аки смѣдъ иными смаками утворенная и на ново приуготовланная“, одно слово — перерібною давнійших текстів. При таким характері редакції Богогласника повстають дві потреби: одна — се вистуднювати саму сю редакційну роботу укладчиків Богогласника, як вони користали з того літературного материялу, що мали в руках, в яким напрямі змінiali. Богогласник, як найбільш популярна, безперечно, книжка з цілої нашої старої друкованої літератури, варта такої студії. З другого боку — треба вистежити історню літератури віршевої до зведення її в Богогласник і по за ним. В обох разях нісимо ми звертати ся до старих співанників, і співанник, що тепер подаємо, з цього по-

гляду має не мале значіння. Досить сказати, що ми маємо тут вірші, записані майже на ціле століття перед виданням Богогласника.

Я власне звернув особливу увагу на заведені в нього побожні вірші і результати своїх спостережень над ними уложив в примітках в кінці текста, тут обмежуся кількома загальними увагами.

І так передо всім маємо тут найліпшу ілюстрацію, яка розмірно мала частина віршевої літератури увійшла в Богогласник: з 58 руських псалм, що маємо в Сьпіваннику, лише четверта частина (я нарахував таких 15, хоч може що й переочив) увійшло в старий Богогласник, хоч сьпіванник сей уложений в місцевости дуже близькій до Почаєва, значить користав — що до території — з того самого репертуару. Деякі пєси з незаведених в старий Богогласник одначе жили далі і доховали ся до нашого часу: декотрі знайшов я напр. в зовсім новім сьпіваннику з Яворова (див. Записки т. XIV) (Непостижимий чоловіческим умом, Ангел пастирем мовив, „пїсня Бития“ (N 81)¹⁾; иньші — як звісна вірша: Ой хто хто Миколоая любить — заховали ся в устах народа і увійшли до нових редакцій Богогласника.

Всі псалми увійшли до Богогласника в більше чи менше відмінній формі; де що з сих перемін можна об'яснити відмінами в самій традиції: впорядчикам Богогласника вони вже прийшли в редакціях відмінних від нашого сьпіванника; далі — де що належить до емендації покаліченого текста, доповнення до ритму і т. н., але знову деякі відміни вже мають характер цілком довільної перерібки; щоб дати можливість кождому бачити відносини текстів сьпіванника до Богогласника, я подав в примітках варіанти з вид. 1791 р.¹⁾ Близше дослідження сїєї редакційної роботи улекшить ся, коли збереть ся більший запас материялу, і я се полишаю дальшим дослідникам.

Всі сї псалми, заведені до Богогласника, належать до категорії анонімних: вони не мають означення ані імен авторів ані місцевостей; се зовсім зрозуміло: більшість того рода вказівок брало ся з акростихів, а при всяких перемінах протягом довгого часу сї вказівки акростихові затратились, де й були, а традиція імен авторів звичайно не заховувала.

Далі, перегляд віршів сьпіванника показує, що деякі з них увійшли сюди вже значно покаліченими; се ж можно об'яснити лише тим, що вірші сї вже досить довго блукали по сьвіту, доки

¹⁾ Примірник Богогласника з 1791 р. ласкаво уділив мені зі своєї бібліотеки др. І. Франко.

прийшли сюди, а се знову примушує час їх написання посунути значно назад, принаймні на кілька десятих літ перед XVIII в. Що до вказівок місцевих, то окрім титулів кількох псалм, що уложені на честь певних чудовних ікон, можна зазначити ще вказівки в псалмі „Троице съвятая“ (л. 36 v.): молитва за „россеку корону“, за „пана гетмана“ і „все рицerstво“, се показує виразно, що вона зладженадесь між козачиною, на Подніпрянщині; се теж може бути доказом, що псалма ся зладжена значно давнійше, бо треба було часу, аби вона замандрувала до Галичини. Теж можна сказати і за N 21.

Значна давність збірника в порівнянні з иньшими і його цікавий для науки зміст понудили мене видати його in extenso¹⁾; при виданню я держав ся тих правил: друкувати слово в слово і буква в букву, помилки поправляти хіба в нотках, букви написані над лінійкою вносити в слово без всяких означень; титла і скорочення розвязувати, але сї букви ставити в круглі () скобки, де є знак титла або скорочення, і в ломані [], де знака не було; в ломані ж взято букви додані, яких не було в оригіналі, а в () букви видерті, коли їх можна доповнити з контексту. На маргінезі означено нумерації збірника, без скобок, де ся нумерація заховалась, і в () де її викомбіновано; що за л. 73 нумерації не можна викомбінувати на певно, тож звідти її залишено. Що до порядку друку, то подано на сам перед перший збірник в обох його частинах (A і B), потім вставні листки (c і d).

У Львові, 11 (23) XI 1896.

¹⁾ Перед роками мав я аналогічну збірку віршів з тогож більш-менш часу з Полтавщини (палажала на поч. XVIII в. священнику Богушкової Слободи коло Золотоноші); постараю ся знову її відшукати.

І.

Помагай Богъ, Васирино¹⁾

.
 тов)аришу взяла ся мя туга
 али вѣрнейкого друга ѿ
 това)ришу, не вдавай ся в тугу
 мати дѣвчиночку другу ѿ
 але не така
 не п)ристане к сердейку як тая ѿ
 яко моя
 в)сю правдойку, ци будеш ти моя
 т)воя, недоленкож моя
 с)тареякая еще лихейкая ѿ
 бу я не любила
 щобъ не розмовляла

По сѣнейкахъ ходжу, Василинну воджу,
 Ой Василю пане, хорошій твой стане! ѿ
 Ой не люби дѣвчочкѣ, анѣ чужихъ жѣнчочкѣ,
 Люби жѣ мене самую, що я тебе шаную. ѿ

ІІ. Пѣсня Ганусейцѣ красной.

Ганусейко, перло дрога,
 ніе бондзи же мѣ така срога,
 пршіймѣ вієнзня до покою свого,
 зржуць окови а учинь волнего. 2.

Ганусейка такъ цнотлѣва,
 над
 страпіонеґо хентніе по
 до свих імаховъ роско

(У)казала му покоіе, (1 v.)
 заразъ дала ренчкіе своїе,
 одѣправѣла фрасунекъ на строне,
 пршиіела го под своїе оброне.

Ніе фрасуй сіе, вієнзню мѣлій,
 юж сіе замкѣ отворжилѣ,
 тєраз вжива(й), цо твєй души здорово, 2.
 би наивієнци — машѣ у мніе іотово. 2.

¹⁾ Се написано в середині великого початкового П. Крпками означено видерте
 Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. XV.

(Г)анусієйко, скарбіє дроґѣй,
покаж же мѣ отіень сроґѣй,
бо мніє палѣ без(ѣ) жадней пршичини,
ніє уґасѣ жаденѣ чловієкѣ живи 2.

. слѣчній квієціє
ніє маш же¹⁾ подобней на свієціє
. . . то Буї даль с твемѣ жартамѣ
. . . и мієндзи млудзянамѣ

. вієліє,
. . . одмикай же замкѣ смієліє!
шукай собіє в каждой коморецце,
ажалѣ знайдзієшѣ тамѣ и мое серце: ҃.

Ієжелѣ тамѣ знайдзієшѣ серце моіє,
Вєзѣ же собіє яко своїє!
нієхай сіє твоіє з моѣмѣ сіє изіодзѣ,
ієслѣ твой ключѣ к мему замку вхєдзѣ. 2.

III. Пѣсня 2—я свѣцкая.²⁾

Дѣвчинойко, моя голубойко,
Клопочешѣ ти мою головоуку! ҃.

Якѣ же ся мнѣ да не клопотати:
Ци моя, ци не моя будешѣ,
Тільки минѣ сердейко смутишѣ! ҃. (2 v.)

Дѣвчинойко, не горди мною,
бѣднесейкимѣ сиротою! ҃.

Якѣ ти мною будешѣ гордѣти,
Не буду я до тебе ходити! ҃.

Дѣвчинойко, чемѣ же ти пишна:
Чемѣ ти до мене з вечера не вийшла? ҃.

Не знаю, серце, не знаю,
Якѣ я до тебе виходити маю? ҃.

Отецѣ, матка на мя нарѣкають,
Же ся я в тобѣ, серце, кохаю. ҃.

¹⁾ Же написано двічі.

²⁾ Низше того написано иньшими руками і иньшим чорнилом: пѣсня рокоштовату пера су добре. Помощь моя о. гди сот.

Якъ я тебе не вижу годину,
Видить ся мнѣ, же сама загину; Ъ.

Якъ рибѣ без води трудно, Г.
Такъ минѣ без тебе нудно! Ъ.

Гди бимъ я мавъ орловіе крила,
Лѣтавъ бимъ до тебе, мила! Ъ.

Упавъ бимъ я да на твоимъ дворѣ,
абимъ тебе обачивъ воеъкорѣ! Ъ.

Дѣвчинойко, моя голубонько,¹⁾
Скажи ж минѣ усю правдоньку: Ъ.

Коли любиш, дай же що маеш,
А коли не любиш — якъ собѣ знаеш! Ъ.

Коли любиш, скажижъ правду,
А коли не любиш — я си иншу знайду! Ъ.

Коли любишь, люби гараздъ,
А коли не любиш, покинь мене зараздъ! Ъ.

IV. Пісня Pannie idąc zamąż, rozczesując kose, siedząc za stołem tak ją spiewac.²⁾ (3 v.)

Załośnie panienka płakała,
gdy zamąż nieboga isc miała, 2.

Rozczesując włosy swe rozkosznie,
te słowa muwała załośnie: 2.

Włosy moje zulte, złociste,
wyscie mnie zdobiliłi zajste! 2.

Ostatnie się z wami iusz wciеше
y znac ostatny raz was rozczesze! 2.

Czemus mie w niewolą wprawila
y złotey wolności zbawila? 2.

Ach moia wolności niemała, А.
gdzieś mi się teraz podziala? 2.

Gdym była w panięskim swym wieku
pod miłych rodziców w opieku, 2.

¹⁾ л у приписано иньшою рукою.

²⁾ Дописано иньшою рукою і чорнилом: Piesn na weseliu spiwac.

Iakom rybka po wodzie bujała,
 frasunkow y kłopotow nie znała, 2.
 A teraz musze się frasować
 y fuki y stuki przymować. 2
 Płakała na swoje rodzice,
 ze młode wydaiecie swe dziecie: 2.
 Czem moje niewdzięcznie posługi?
 wszak ia wam służyła czas długi? 2 (4 v.)
 Służyłam wam wiernie, nieboga,
 coz ia wam czyniła, dla Boga? 2
 Czyz ia wam głoweyki nie zmiła,
 albo tesz przeciwna w czym była? 2
 Ale sie to na mnie nie znajdzie,
 służyłam wam wiernie po prawdzie!
 Za stołem siedziała młodziątko,
 iak iakie pieszczone zwierzątko; 2.
 Oczkami iak sokoł patrała,
 a lzy z nich iak rosę puszczała. 2.
 Płakała, idąc do szlubu,
 spiewaiąc piesz swemu nielubu: 2.
 Ach moia pieszczona młodosci,
 dzis koniec wczynisz wolności! 2. ě.
 Iusz idąc od oyca y matki,
 zegnaiąc rokoszne dostatki, 2.
 Y oyca y matki zegnaiąc,
 płakała, v nogi padaiąc: 2.
 Zegnam cie, moy siwy gołobku,
 zyi sobie szczęśliwie w tym domku! 2.
 Iusz tedy sie od was oddalam
 a Panu Bogu was oddawam, 2.
 Za wychowanie wam dziękuje:
 inszyi mie w opiece przymuie. 2.
 Ganeczek swoy łzami skrapiała,
 na którym z młodosci sypiała: 2.
 Iusz więcęy tu sypiac nie będę, (5 v.)
 bo iusz zstął daleko odiade. 2.
 Gdym była od matki pułdrogi,
 płakałam, az zal mi niebogi. 2.
 Płakałam na swoje złe szczęście,
 ze się przemieniło w nieszczęście 2.

Płaczący tez v swey swiekruchi,
 przywiodła rodziców do skruchi; 2.
 Y wszyscy pokrewni płakali,
 iak siwe gołombki hukali. 2.
 Załosnie pogląda po domu,
 nie da się vtolic nikomu: 2.
 Jusz to ia tu będę mieszkała,
 iak na świat inşzyi się dostała; 2. 5.
 Jusz musze łancuszki pochowac,
 Nie masz tu czasu się gachowac. 2.
 Y pierścionki musze położyć,
 rękawy po łokiec założyć. 2.
 Koszyczek na ręce włożywszy,
 dumala precz dziatki stanowszy: 2.
 Jakoz mi tu przydzie kupowac,
 ieszczem się nie nauczyła targowac: 2.
 Bom ia tego w matki nieznała,
 tylo gotowego patrzała, 2.
 A teraz y kupic y przedac —
 coz czynic! musze się nauczyć! 2.
 Małzonka tu słuchac iusz musze (6 v.)
 y swoiey wygadzac swiekruse; 2.
 Trzeba te rzecz zrozumic na swiecie,
 zeby mąż nie łupił po grzbiecie. 2.

V. Пѣня О воини зydowszkoyi.

Na mosci rosci trawa murawa,
 spotkali żołnirze, polskie rycyrze,
 bryckiego rawa. 2.
 Jiedzien słuzalec ciol rawa w palec,
 czorna hodyna, niedobra nowyna,
 wziol kozu balec. 2.
 W misti Beresti Zydom kazanno, 3.
 a naszym iunakom naprzeciw Polakow
 na kun wsiadali 2.
 Weczerney fyli radu wczynili,
 iakoiu bronoiu wybrancow do boiu
 wysylac mieli. 2.

Starszemu rawu dali buławu
 takuiu wełykuiu iak wołowu hołowu —
 hrstem na sławu, perpik na sławu.

Wzieli szkołnika za polkownika,
 a swego hazana za polnego hetmana,
 Łeybe za straznika, 2.

Zyda Maiera za fureiara, (7 v.)
 a Ycka w panceri co w syw[i]m kowneri
 za kawalira 2.

Arędarz złodziey był tam chorądy,
 Łewitan kapitan, a Ycyk poruczyk,
 Yrsz kapłarz hozy; 2.

Ynszy Zydowie własnie mężowie,
 bachurzy, penchurzy, pobrawszy kosturzy,
 iako Mazurowie 2.

Wyszli v pole, stanieli wdole
 w kowpakach, germakach, w kompletach, męketach
 własnie iak w szkole, iako Zydowie 2.

Tam zobaczyli o pulewerc mili —
 az iedzie słuzałec y polsky szubrawiec, goły iako palec, ѡ.
 mocno podpily. 2.

O wey kapara, łychaia farà!
 staneli do szychu, narobili krzyku
 Szmun¹⁾ do bandolaty, Srul do pystolaty,
 a rabin za karabin,
 Hyrsz do muszketa. 2.

Siw raw na klaczu, narobył placzu:
 oh moi bachury, od iednego ciury
 zgynie na pliacu! 2.

Posław raw poczte w nocy do zony,
 by woysko zbyrała, do nich wysyłała
 g więszey pomocy. 2. (8 v.)

Rawowa zona zle uczyniła:
 listy odebrała, woyska nie zbyrała, y doma siedziała,
 iak zwyczaj temu. 2.

¹⁾ Мабуць треба читати Szmul.

Owyi słuźalec, golyi iak palec,
 dobywszy pałasza, wciał bez łeb Anasza
 Morduchu po bruchu,
 a Ycku po łycku,
 a Łeybe przez gembe,
 tak ich rubaw : 2.

Hołowy na połowy, a ruki na sztuky,
 palce na kawałce, a zemby brzez gemby
 poodcinał ! 2.

A starszy raw sztany podraw —
 czornaia hodyna, smutnaia nowyna ! —
 tak vtykaw ! 2.

A Oszur stary był przy tey sprawie,
 bo widział zdaleka, iako raw ucieka —
 sztanuw nie miał. 2.

Wszyscy Żydowie po nim płakali,
 ledwo w reznika skóry dostali,
 wszyli szarawary y iemu posłali,
 bo go dziętego. 2.

2.

Zusio y [z] zęciem patrali wszędzie,
 na strazy stoiali, woyska pilnowali, ledwo powciekali
 na ynsze miesce. 2.

Lachman y [z] zono wciekali dwodem,
 zbroie poruciwszy, germak uchwaciwszy,
 do miasta Ozowa, by dali doktora,
 iak rawu swem(u).

Z miasta Ozowa dali doktora,
 iako rawu swemu, welykuiu, iak wołowu hołowu —
 co nosił buławu takuiu ¹⁾
 yrste na sławu, perpik na sławu ! 2.

Łachman z doktorem iechali borem,
 ctaneli przy wodzie, muwiono przygodzie,
 co to się trafiło, co naszych pobilo?
 oh łyhy hod Żydom na zkod ! 2.

(9 v.)

A Olfow syn vsich prosyw,
 zeb sie dobrze byli, serca nie tracili
 do słuźalego 2.

¹⁾ Очевидно, треба читати: rawu swemu, co nosił buławu takuiu welykuiu etc.

Gdy przyiechali do swego obozu,
 barzo narekali, co pobite zostali
 od iednego ciury, co łapaie kury.
 Oh łyhy hod Zydow na zhod! 2.

W misti Beresti służalec skacze,
 a zona rawowa barzo zmęczona
 po mężu płacze: 2.

Nie daway, Boze, Lacham fortuny,
 co mego milego rawa młodego
 zagnał do trumy! 2.

Wracaio Zydzie nazad z obozu 7.
 spodziewali się wielkiego mrozu 2.

Bawili sie wiele w subote, w niedziele
 nazad wracaio, 2.

Przysli do miasta, seym vczynili,
 poczte posyłali, zeb na zgode przystali
 polskie zołnirze 2.

Polske zołnirze na to przystali,
 zeby v Zyduw piniędzy brali
 na tydzień nie wiele: po styry talerzy
 brali do skarbu 2.

Sypali wiele woruw szeliaguw,
 zeby nie brali do swych zaciaguw,
 by doma siedzieli, nic sie nie boiali,
 woyska zadnego 2.¹⁾

Y tak zwolili seym uczynili 10 v.
 Nie iechac na wojnie y dawac pogłowne
 polskym zołnirzem 2.

VI. Цалма свѣцкая.

Перепеличенка²⁾ я невеличе(н)ка
 По полю лѣтала, сокола шукала Б.

¹⁾ В низу иным чорним і рукою: і се і се і се, і інші проби пера.

²⁾ Се слово написано в середині великого початкового П.

Соколонку пташе, охъ мой милий гаше,
Чемъ ти гордиш мною, не береш [с] собою? Ъ.

А щож мнѣ сталося, щомъ ошукалася
Не роблю любила¹⁾ — бѣди захотѣла! Ъ.

Оставилес на чужинѣ при лихой годинѣ
Мене молодую, мене хорошую и чо(р)нобривую! (11)

Погуляю, побуяю да стану гадати —
Чи любити собѣ соколо(н)ка ци занехати? Ъ.

VII. ²⁾

Стукнуло грануло в лѣсѣ, 2
комар з дуба звалив ся,
трафивъ на коренище, 2
збив собѣ голѣн, плечище. 2
Почули мухи горухи, 2
принесли ему кожухи: Ъ.
Наш комару сподару, 2
жал(ь) тя намъ не помалу: Ъ.
не чомъ ти в насъ не буваєш — 2
аж ти ся зле маваєш! Ъ.
Поховайте(ж) ви мене в поли 2
при зеленой дубравѣ; Ъ.
коли я буду вмирати, 2
кажѣт мою дружину зобрати;
а хрущъ буде нести, 2
а овадъ буде густи, Ъ.
а журавел буде спѣвати, 2
а муха буде плакати.
Обгородѣтежъ ви мене 2
друбненкими стрѣлойками, Ъ.
положѣтежъ ви на мнѣ 2
мой тугесейкій лучокъ. Ъ.
Коли будуть козаки ѣхати, 2
мене буду(т) споминати: Ъ.
тутъ лежить комарище, 2
славній наш козачище! Ъ.

(11 v.)

¹⁾ Закінченне невиразне.

²⁾ Надписано иньшою рукою: Psalma Swiatowa o weselącym sie ptastwie.

VIII. Пѣсня. На оуспѣкновеніе ч(е)с(т)нія главы с(вя)таго
Іоанна Предотечи.

Веселися, красная пустыни,
Радуйтєся, аггелскія силы,
Пр(о)р(о)кѣ в тебѣ пребиваетъ,
Котрій людемѣ повѣдає(т) — покайтєся!

Агг(е)ле, н(е)б(е)сній ч(е)л(о)в(ѣ)че,
Креститилю и проповѣдніче,
Восхотѣлєсь обитати
І в пустыни пребивати — со звѣрати!

Ірод тя незбожній шукаєт,
Главу твою мечем уськаєт
Іс(ус) з н(е)б(е)сѣ възвѣщаєт,
Вѣнец тебѣ посилаєт — Кр(е)ститєлю.

Гв.

Обличилєс прегордаго змія
Сквернаго ради плясанія:
Клятвою ся заклинаєт,
Пул королевства обѣцаєт — плясо(в)іци.

Іроде проклятій ч(е)л(о)в(ѣ)че,
Бѣсом друже и собезсѣдніче!
Не хотѣлъ еси солгати
И жизнь собѣ зготовати — со с(вя)тими.

Го(р)лицє пустиннолюбная,
Іоанне деннице свѣтлая!
Освѣти нас во тмѣ спящих
И во грѣсєх жиючих — Іоан(не)!

Х(ристо)с тя с пустыни взивает,
На Іорданѣ прійти възвѣщаєт,
Крещєніє испо(л)нити
И Адама уволнити — от пропасти.

(12 v.)

С(ѣ) н(е)б(е)сє глас от Отца походит
Д(у)хѣ с(вя)тій на Х(рист)а исходитъ,
Тройцу чєсти научает
И всѣхъ вѣрнихъ просвѣщаєт — яко Б(о)гѣ.

Іоан версѣ ся касаєтъ,
Іс(ус) Х(ристо)с главу преклоняєтъ,

Отец С(и)на посилає(т)
и на С(и)ну почиває(т) — прес(вя)тій Д(у)хъ:

Сей мой с(и)нъ коханій любимій,
Во бжествѣ всегда е(сть) славимій,
Того всего послушайте,
И покло(н) му отдава(й)те — яко Отцу.

Прето днес красно запѣвайте,
Крестителя усердно благаймо,
Би намъ зѣднал Б(о)га Отца
Ц(ар)я Х(рист)а и всѣх творца — у н(е)бѣ.

Зде в храмѣ град твой процвитає(т), (13)
Імя твое повсюду сіяєть,
Рач нас вѣрних сохрани,
До Б(о)га ся причинити — за нами!

Агаря(н) рачъ всѣхъ потлумити,
А ц(а)ремъ н(а)шимъ дай спокійне жити;
Ми тя будем вихваляти,
Імя Твое величати — на вѣки.

ІХ. Пѣсня о избіенних младенцах от Ірода.

Не плачъ, Рахіиль¹⁾, зря чада цѣли,
Не увядають, но процвитають Ї.
Волніє крини в новій с(вя)тині:
ко Б(о)гу и с(и)ну мѣшъ причину. Ї.

5 (Не) имѣ(й) за шкоду, видай яко воду
Кров изливаємих и убиваємих : (13 v.)
Жизнь их непремѣнну, по смерті нет[л]ѣнну
За живота страту пріяша заплату. Ї.

Перестан[ъ] ридати, печалная мати,
10 Не тривож сердца, хочай мордерца Ї.
Ірод неситій в тое убитій²⁾
Мечем дерзаєть и убиваєть. Ї.

Малєйкіє чада не пребуди града³⁾,
Тѣм бо з н(е)ба платят, аже живот тратят

¹⁾ Зам.: Рахили.

²⁾ Вертеп: велить убити.

³⁾ Богогласник: перебууть внутри града; Вертеп: вси перебууть ради.

- 15 За Х(рист)а и Б(о)га, п той им [м]зда многа
Малимъ отрочатом, закланним овчатемъ. Ё.

- Почто горлица слезами лица
Смутно вѣщаешъ, тяжко вздыхаешъ? Ё.
Перестан[ъ] от плача по закланних о[в]чатах¹⁾
20 На радость²⁾ ісполнися и ко ц(а)ру приближися
всѣхъ приближися Ё.

- Твои бо пернати в н(е)бо суть узяти,
Путь пришедше³⁾ пѣсни⁴⁾, побѣдными пѣсни
Поют ц(а)ру слави, оже ихъ избави
24 От сѣте(й) ловящих, пагубу любящих. Ё.

ДІ.

Х. Пѣсня ходячи до панни в ком . . .⁵⁾
под.: Роже слѣчная, д(ѣ)во Ч(ис)тая...

Ой гой же гой же, мой моцний Б(о)же,
тожем сіе зафрасоваль!

Вшистко для ціебіе, моя дзіефчино,
жем сіе в тобіе закохал!

Повѣц мѣ било, моя дзіефчино,
же сіе ніе кохам в тобіе,

Абимъ ніе трацѣль своей млдосцѣ
бавіонц сіе я прш(и) тобіе.

Рѣченки риня(т), лужейки шума(т),
калыно(й)ка процвітае(т)...

Гдеж моя дѣвчина, гдеж мое сердейко?
з іншымі розмовляе(т)!

Чемус ніе пршіяжал, мой коханечку,
кіедим до ціе лѣсти пѣсала?

Цись коня нѣ мѣл, цись в дому ніе биль,
ци цѣ matka казала? 2.

(14 v.)

Мялем я коня, билем я в дому,
matkaj мѣ заказала,

Вшистко для ціебіе, мое серденко,
жесь сіе ве мніе закохала. 2.

¹⁾ Зам.: чадах. ²⁾ Зам.: но радости. ³⁾ Зам.: прошедше. ⁴⁾ Зам.: тѣсный.

⁵⁾ Кінець слова урвано.

Свят сіе мѣ міенѣ, свят сіе мѣ кренцѣ,
 яко ве мливіе коло!
 Війди, дѣвчино, війди, се(р)дейко,
 промов до мене слово! 2.
 Рада бимѣ я війти, 2.
 с тобою говорити:
 Люде брамують люде шацують,
 нѣ якѣ тебе любити 2.
 Ніехже шацію, ніехже брамуіо,
 хоча й по вшитким свѣціе,
 А я на то ніе дѣбамѣ, кіеди я ціе кохам,
 ах мой ружовій квієціе!

XI. Пѣсня великопостная хорошая, спѣвати.

Елеонским голосом музи заспѣвайте,
 П(а)ну своему миле при гробѣ заграйте:
 Умер н(и)нѣ всего свѣта монарха.
 С(и)н мой прекрасній спустил д(у)ха с(вя)та.
 . . . рки те(ж) сионскіє сладко заспѣвайте,
 На лютнях и на арфах миле утѣшайте...
 Леч 2 ктож мя смут(ную) распотѣшит,
 А в жалю такѣ горкомѣ размѣшит?
 Потѣшай, о Сину мой, сердце мое во мнѣ!
 Оуви мнѣ, о д(у)ше моя, оуви мнѣ, потѣхо сладкая!
 О с(и)ну и Б(о)же мой, тебе умоляю,
 Слезѣ з очій своїхъ точити не престаю:
 Возри на мя, чадо мое,
 Промовѣ, о с(и)ну, слово свое!
 Вижду тя укрижованна и расныта
 Во злобѣ Х(рист)а п(а)на с(вя)та...
 Спаси люди своя, Боже!
 Ктож мя смутную допоможе!¹⁾

ѣ1

XII. Пѣсня свѣцкая.

(15 v.)

Пошла панна по риби, злала пѣскора
 ах, ах! их, их! злала пѣскора! 2.

¹⁾ Під тим орнаменти (плетені), і під ним на пів обтріпаня надпись: Roku 1718 8 bris 29 w Szkole... Між орнаментами надписано: Początek.

Ніе прентко сіе вруцѣла — аж о ніешпо(р)же ах, ах, их...
 Ніе наржекай, п. матко, жем ніе прентко пршишла ах, ах, их...
 Стомпѣлам там до школи, училам сіе пѣсма ах ах их
 (Н)агѣса(л) мѣ пан бакаларж віелкіе абіецадло ах...
 Ніе моглам го пршечитац(ь), аж мѣ лѣчко зблядло ах...¹⁾
 Кіеди по мніе пршіядо, я за піецем бенде, ах...
 В ржечи бенде плакала, а я рада бенде ах...
 Наготуй мѣ, п. матко, з піепршем полѣфкѣ ах...
 (С)подзѣвай сіе, п. матко, хлопца албо дзѣфки ах...
 Пошлѣціеж мѣ, п. матко, по жіендза Марцѣна ах...
 Ніехай идзіе з біалим цялем, ніех мѣ окршцѣ сина!
 Пошлѣціеж мѣ, п. матко, по жіендза Томка:
 Ніехай идзіе з бялим цялем, ніех ніе біерже дзвонка
 ах, ах, их, их! Ніех ніе біерже дзвонка.

31

XIII.¹⁾

Ой перестан[ь] 2 до мене ходити,
 Мене молодейкую з розуму зводити! 2.
 Ой не перестану, поки не достану
 Сумнаго личейка, хорошого стану! 2.
 Якъ я маю перестати, коли люблю тебе? (16 v.)
 Ох ти моя дѣвчиночко, пусти мя до себе! 2.
 Якъ я маю упустити? мати клучѣ мае
 А великим замкомъ дверѣ замкає. 2.
 Оукради ключѣ у матери, коли буде спати,
 а своего милейкаго упусти до хати. 2
 Украла ключ у матери, мати не почула,
 А своего милейкаго до себе кликнула: 2.
 Пойдиж тєраз, мой миле(й)кій, потѣш мою д(у)шу:
 Я для тебе, що розкажеш, учинити мушу. 2.
 Матюнко сердейко, щос ся ми стало,
 Щос ся ми в животѣ затрепотало — 2.
 Ци шука, ци риба, ци осятрина?
 Пощупай, пай матко, ци не дитина? 2.
 Вишнѣ, черешнѣ, розвивайтеся! 2.
 Вороги мои розсѣдайтеся! 2.
 Вишнѣ, черешнѣ порозвивалися, 2.
 Вороги мои порозсѣдалися.

31.

¹⁾ Надписано иньшою рукою; Psalmu swatowa, знову иньшою: Proba pica...

XIV. Пѣсня свѣцкая.¹⁾

Поставлю ж я сторожейку²⁾ о маленкой хвилѣ,
 Жеби мое(й) слѣчно(й) дамы ін(ь)ше не любили. 2.

О(й) ти орле орличейку, що високо ляташ,
 Повѣдзже мѣ всю нравдо(й)ку, еслѣ ти там биваш?

Повѣмъ я цѣ новѣнейке сменгне ніе весоло, (17 v.)
 Же юж твое слѣчне даме до шлюбу ведзіоно.

Ніехай віодо 2 ніех іо и провадзо,

А пошліе я служке свего, еслѣ за мніе дадзо?

Осядлавши конѣченка, сам пояде за ніо

І бенде сіе припатривал, ци піенкніе ей пано.

Она сіедзѣ за столѣкіем міендзи паніенкамѣ,

Свѣцѣ мѣ сіе яко міесіонцѣ міендзи гвяздечкамѣ;

На ніей юпа злотоглава и ружовій віеніецѣ.

Віечор добрій, слѣчна панно! ям пѣршій млодзіенец.

Ци помнѣш ты, моя кохана, кїедис была панно —

Отвѣралас оконечко и патралас за мно? 2.

XV. Пѣсня на страсти Х(ристо)ви.

нї

І(су)с Х(ристо)с всего свѣта, ц(а)рѣ над ц(а)ри вѣчне лѣта!

Которіе то Жидове кривавих рукѣ зліе людове 2.

На тои ся час веселили, їди Х(рист)а поймаги мѣли,

И поймавши его з собою и с проклятим Іюдою

Війшли с кїйми и з мечами. Іюда зрадне устнами

Даль Х(ристо)ви любзаніе — то й Жидом на знаменаніе, 2.

Бо мовиль им: пре то знайте, того има(й)те, дерза(й)те,

Которого поцѣлюю, того я вам обѣцую. 2.

Там за Кедровим потоком наглянули Х(рист)а окомѣ

Жидове всѣ громадою, поймагы Х(рист)а зрадою. 2.

Поймавши били, вины на него складали,

Орекли, що починает, же ся богом називает, 2.

Гвалтует закон моисейскій, мовит, же ц(а)рѣ іудейскій. (18 v.)

От Анаша приведено, пред Каяфу поставленно,

От Каяфа до Пилата, аби била Х(рис)ту страта.

Пилат жаловаль І(су)са, але жидовская бурьса:

¹⁾ Висше дописано иньшою рукою: Psalma Swiatowa, низше иньшим чорним: спробовати.

²⁾ Сї слова написані в середині початкового великого П.

Не вчиниш намъ того д(у)хомъ, не будеш ти ца(р)ским другомъ!
 Там на гору на Голгофу, на високую висоту
 Іс(ус) Х(рис)та привиде(н)но и ко хр(е)сту пригвожденно:
 Межи двома разбойники, випустил глас свой великий:
 Б(о)же отче а в тои муцѣ прійми д(у)хъ свой в своѣ руцѣ.
 Пред ним матка его стояла, котрая ревне плакала,
 Жалуючи с(и)на силне, І(су)са глядѣла силне.¹⁾
 Амин, амин, Б(о)же той дай, жебнемо пѣшли вѣчн...²⁾

XVI. Пѣсня великопосная

под.: О д(ѣ)вице пречистая.

21.

Даждъ ми слово, сложе б(о)жій, славити крестъ, твое ложе
 Нехай твоя моцъ поможе!
 С(о)лице со свѣщами шукаєт, мѣсяцъ миру потемняєт.
 Звязавши Хр(ис)та тручаєтъ, 2.
 Слуга на пана повстаєт, безеце³⁾ его продаєтъ,
 Самъ на вѣки погибаетъ 2.
 Давши Х(рист)у лобзаніє, провадит наказаніє,
 Котримъ даєтъ диханіє!
 От другомъ всѣхъ оставленній, от Петра тиж отве(р)женій,
 Агнецъ от звѣра свѣденній!
 Пастира их поразили, овечки южъ распудили,
 Ап(о)ст(о)ли ся покрили!
 Щож без Б(о)га юж почнете, без свѣтлости юж впадете, (19 v.)
 Без живота погибнете! 2.
 Ох С(в)нѣ б(о)жій привязанній, катомъ окрутнимъ одані(й),
 През три дни юж мордованній!
 Еще главами кивают, ризи его разбираютьъ,
 Желчу оцтомъ напаваютъ.
 О Х(рист)е, Б(о)же правдивий, тисъ баранку незлобивій,
 За нас грѣшних вкрижованній! 2.
 А і(д)и будемъ умирати, не рач же нас забувати,
 Вѣчнымъ царствомъ даровати.

XVII. Псалма самогласная.

Радуй ся, Ц(а)р(и)це, н(а)ша заступнице,
 Неб(е)снаго пелѣкана Маткояєъ названна!

¹⁾ Замісь: пилне. ²⁾ Останньої букви не видно. ³⁾ Може бути і: без цене, бо ц зверху стоїть.

У н(е)бѣ волають, пѣснь тебѣ спѣвають --
 Радуйся, Матко б(о)жа, тебе величают.
 В Гепсимаштей веси д(у)ха пспустилась,
 Б(о)гу Отцу в руцѣ его д(у)шу уручилась. 2
 Все ап(осто)лове к тебѣ прѣбѣгають,
 Маткою тя, преч(ис)тая Панно, называют. 2.
 Свят(ит)ели всегда молбу приношают,
 С(и)на твоего, преч(ис)тая, Б(о)гомъ называют; 2.
 К тебѣ вси людие, Панно, Панно, прибѣгають,
 Со плачемъ вси едностайне под ноги впадают. 2.
 Бось н(а)ша оброна, на тебѣ корона
 З розних цвѣтовъ украшена, з високого трона. 2
 Н(е)б(е)сними вѣми силами керуеш,
 И землимы еліементи в свѣтѣ сем справуеш, (20 v.)
 Бось намъ породила Х(рист)а, Б(о)жого С(и)на.
 Ти з[м]ієвія глави, Д(ѣ)во, в нѣвець сокрушила. Ѳ.
 О ч(ис)тая панно, райская Діянно,
 Дай намъ голосъ Х(рист)а чути, вѣрнимъ зготованно
 Тебе вихваляти у райскихъ палатехъ,
 Со агг(е)ли, из с(вя)тими в н(е)бѣ царствовати.

XVIII. Пѣснь свѣцкая веселая.

Пудзь¹⁾ Полска за монжь, еслѣсь дзівечка!
 Ой ніе пуйде, моспановіе, ой ніе пуйде, Фра(н)цузовіе,
 бомъ ніе цалечка! Ѳ.
 Зівалцѣлѣ міе юж в Лѣтвіе пановіе
 Взіелѣ мѣ вяне(к) волносцѣ, страпѣлѣ міе без лѣтосцѣ
 злѣ Сапѣговіе. Ѳ. ЯА
 А кроль Августъ, ктори в кроткій сукманіе,
 А в Варшавіе на Калварже ніе зоставѣлѣ жадней вцаліе
 мосцѣве паніе. Ѳ.
 А панъ кѣіовскій и тенѣ с(и)нѣ полскій,
 Пѣсаржъ коронній — и тому равній,
 І тенѣ зе мніе сукніе лупѣлѣ і сам сѣбіе лїедвіе викупѣлѣ
 От хлопа пишнего Москаля гардего Ѳ

¹⁾ Се слово написано в середині великого початкового П.

Скрилам сіе біла, ніщенсна панѣ,
 Скриламъ сіе біла в шляхетней ста(й)нѣ,
 Панѣ Шмѣгіелкій наяхалши, коніе повипровадзавши,
 Налязль міе в ста(й)нѣ ніщенсено паніо. Ъ.

(31 v.)

Намавяла міе Москва до ц(а)ря,
 Плацѣла мѣ тисіонцамѣ легким срібремъ копѣйкамѣ,
 а я ніе хцяла.

Подкоморжина цо учинѣла:
 в Полши менжа зоставѣла, до Саѣонѣ сіе квапѣла,
 бо біла ладна. Ъ.

Польсцы сінловіе, віелци пановіе,
 Щодро матко учинѣлѣ, кождему дац пршизволѣлѣ,
 би наймлодшему. Ъ.

Москаль с Кал(ь)мукемъ біелѣ за воде,
 Наліезлѣ міе о косціеліе, забралѣ мѣ скарбу віеліе —
 дзѣкіе народы. Ъ.

Їв.

Пан Полонѣцкій подбіолѣ споднѣчку
 Тил іому повонхацѣ дала, далѣ му шукацѣ казала,
 в шведзкій іранѣци Ъ.

Ей Поляци, станціе в тропіе,
 Тобіе з Полскѣ вара, хлопіе,
 машеруй далѣй! Ъ.

XIX.

Подобень: радуйся, ц(а)р(и)це.¹⁾

Рвала Кася вѣшніе у зіеліонимѣ садку,
 Ніе віедзяла, ніе слыхала о своим пршипадку:
 Млодій пахолѣчекѣ носѣлѣ кошелѣчекѣ за ніо
 У малюскіей фильце учинѣлѣ іо паніо.

До іздебки впадла, за столе(ч)кемѣ сядла.

(32 v.)

Пита сіе ей панѣ матка: чемусь, Касю, збядла? Ъ.

По садечкум ходзѣла трши вянечкы вѣла:

Еденѣ собіе, другій тобіе, тршецѣ увіесѣла, Ъ.

Увіесѣламѣ цѣ іо в сіенях наде држвямѣ.

Цо сіе пойржы панѣ матка — залѣ сіе лзамѣ. Ъ.

¹⁾ Низше инышою рукою: Псалма свѣцкая, подобень: радуй ся црце.

Моя мѣла панѣ матко, нѣ жалуй же теѣо:
 Ядлась, пѣлась, уживалас за піеніонжки еѣо. Ѣ.
 Ходзѣла по сїенѣ мовѣла хце мѣ сїе
 Ой дайже мѣ мой коханій, цо маш у кишенѣ! Ѣ.
 А о(н) цѣ іо, даль даль, виіолѣши с кѣшенѣ:
 Парє ґрушекѣ и яблущек, тршецѣ коралюшек. Ѣ.
 А онацѣ му потимѣ хусточке зе злотемѣ: Ѣг.
 Нїє повїадай мой коханій, нїє вѣ matka о ти(м). Ѣ.

XX.¹⁾

A w boru sosna gorzała,
 Pod nią dziewczyna stoiała,
 Stoiała dziewczyna, stoiała nadobna, stoiała 2.
 Nad nią się Jasieyko zmiłował,
 W swoją sukienkę przyodział,
 Przyodział dziewczynie, przyodział nadobne, przyodział.
 Pamiętay Jasieyku, zes przyodział,
 Zebys na potym nie załował!
 Nie będę załował, będę cie szanował, bos młoda.
 A w ogradecku lilia, (33 v.)
 A za ogradeckiem szalwia;
 Tam panny siedzieli, wianeczki wiiele — ruzowy.
 Przyiachał do nich pan stary,
 Prosi o wieniec ruzowy:
 Nie dam ci wianeczka: iam młoda dziewczeczka, tys stary.
 Przyiechał do nich pan młody,
 Prosi o wieniec ruzowy.
 Jest tam ich ieszczє szesc, wez sobie ktory chcesz, bos młody. 2.

XXI.

Подобень: Роже слѣчная.

Boże łaskawy, przymi płacz krwawy wpadaiających ludzi:
 Sercem wzdychamy, łzy wylewamy, niech prozba łaskie wzbudzi! 2.

¹⁾ Написано пильшою рукою: Piesn swiedzka, Podobem: niech sie dobra noc zaczyna,

Polska korona, wielce strapiona, zebrze twoiey litosci:
 Z iedneyze matki niezgodne dziatki szarpaia iey wnętrznosci.
 A nieprzyjaciół wzięł, sobie naciół — ach! nieszczęśliwa dola!
 Tak znamienite r(ze)czy pospolitey poczynił dzikie pola!
 Jusz niemasz dawnych kawalerow sławnych, ręka poganska znosi...
 Młudz sie dostała, y to nie cała: smierc rano zniwo kosi... (34 v.)
 Ani gromada, ani ludzka rada, płacz wygrawa w potrzebie...
 Serce truchleie, szabla tępieie, gdy, Boze, niemass ciebie!
 Naywyższy Panie, mocny hetmanie, ty sam nas racz zahowac!
 Vlicz te rany, day pożądany tu pokoy matce swoiey!
 Bądź tarcza dzień a y nocna, połoz granice złemu!
 Długą czekamy — day pożądany pokoy dziedziŹwu swemu.

XXII.¹⁾

№.

Czemu byesz, bogini, swe dziecko pieszczone,
 Czemu rany zadasz tak nieuleczone?
 Prosze 2. folguy, wszak tą syn twoy! 2.
 Matko droga, nie bądź sroga, gdy sie vlituy! 2.
 Miła panie, nie karay swywołnego syna,
 Bo to dziecko pieszczone, rad woynę zaczyna
 Choc z Marysią, хочzay s Krysią,
 Chocz z Jagusią, y z Nastusią woynę zaczyna!
 Miła pani, nie bron ze swywołnego syna,
 Iam go na herc wyzywała, swywołna dziewczyna.
 Strzałkie nosi pewney Zosi,
 Albo Kasi albo Rasi serce zranic chce!
 Prosze, nie biy, nie katuy swego kupidyna:
 Jam go na plac wywodzyla, swywołna dziewczyna, (35 v.)
 Niechay strzela, poki siła!
 Podczas nocy o pułnocy woysko szychuie.

XXIII.²⁾

A gdziezes ty, curo, była, zes trzewiczki zarosiła?
 V lnum była, matusięko, v lnum była. 2.

¹⁾ Иньшою рукою написано: Pomni Panie na Dawida y na pokore iego, pomni y na mnie człowieka.

²⁾ Иньшою рукою надписано: Piesn swiczka,

V lnum była, v konopi, patrzałam tam, gdzieby lepi.
Lepi doma, matusieyko, lepi doma. 2.

Moia cora, cos tam iadła, zezes mi tak bardzo zbladła?
Karpiy ogon, Matusieko, karpi ogon. 2.

Oy chochym ia cały zziadła, przecie bym tak nie zbiadła!
Surowy był, matusieko, surowy był. 2.

Moia cura, cos tam piła, zezes mi tak bardzo wtyła?
Z studni wodę, matusieko, z studni wodę.

Ѓs.

Oy chochym ia z studni piła, przecie bym tak nie vtyła!
Mętna była, matusieyko, mętna była.

Trzeba by mi do doktora, zeby cura była zdrowa.
Trzeba by mi, matusieyko, treba by mi. 2.

A pan doktor, przyiachawszy, za brzuch oney pomacawszy:
Kaszper będzie, matusieyko, albo Woytek. 2.

XXIV. Piesn, kochając się w damie.

Kocham się w tobie, moia dziefczyno, serdecznie,
Gdysz nie przestane, poki nie dostane koniecznie.

Siedzi ptaszeczk na bukowinie, skubie miech.

Day mi gębusi, moia dziefczyno, bym nie zdech!

(36 v.)

Oy nie zdechniesz, ty moię kochaneczku, nie zdechniesz,
Poki się moiey słodkiey gębusi nie dotkniesz!

Przyiechałem ia cztery miasteczek, piąte wies,
Nie znalazłem takiey gębusi, jak ty iest.

A w w-oziereczku zimna wodeczka, iako lud —
W moiey dziefczyny słodka gębusia, iako miud!

XXV. Псалми с(вя)тѣи троици

под.: Иорданъ рѣко.

Троице с(вя)тая, б(о)же ласкави(й),
освѣты сердце, яко Б(о)гъ прави(й).

В триехъ персонахъ непостижимый,

В одномъ б(о)ж(е)ствѣ всегда хвалими(й)!

С(вя)тъ еси о(т)че, сотворителю,

Б(о)же предвѣчній, о(т)купителю, 2.

Прес(вя)тій Д(у)ше, просвѣтителю,

ѿз.

Снижди с(ъ) н(е)б(е)се, утѣшителю! 2.

Б(о)же правдиви[й], рачѣ намъ зослати

Д(у)ха С(вя)того, вѣрнымъ подати! 2.

Род сей сохрани и вѣрныхъ пановъ,

Погуби войска злихъ Агарановъ, 2.

Укрѣпи князей на сопротивныхъ,

Крестомъ Хр(и)стовимъ всѣхъ бл(аг)овѣрныхъ, 2.

Ушикуй войска, добавь помочи,

Къ тебѣ волаемъ во дни и в нощи 2.

И и патрона росс(ь)кой коронѣ,

Аби zostала въ своей обронѣ, 2.

А ц(а)ремъ нашимъ даруй здравіе

На долгіе лѣта и спасеніе, 2.

Гетману пану подай булаву,

(37 v.)

Всему рицерству вѣчную славу! 2.

Нехъ постыдятся вси прот[и]вници

Кр(е)ста Х(ри)стова — вси геретици, 2.

От лица его нехъ исчезаютъ,

В пропасть земнихъ всѣ погибаютъ,

Во вѣки вѣкомъ в неклѣ заставаютъ,

Гдижъ Б(о)га в Троици не называютъ.

Мы восхваляемъ, низко падаемъ,

Троице с(вя)тая — тя величаемъ 2.

Твоея правды слово правящихъ

Во вѣки вѣкомъ всѣмъ тебе чтящимъ,

Абисмо тебе Б(о)га познали,

Честъ и пѣніе поклон отдали. 2.

XXVI. Пѣсня свѣцкая

Лн.

под.: Помилляю окаянний.

Ци я була ци не красная

Ци я була ци не вдячная?

Змѣнилиам ся за нелюбом, ох нещасте мое!

Угратиламъ молодость и здоровья свое

Жаль ся Б(о)же!

Ци би я не мѣла крашшаго кого,

Жебы могль пристати до сердца моего,

С кимъ бимъ могла молодие лѣта свои каратати

И оутѣхы з милимъ другомъ сего свѣта заживати?

Самамъ винна!

От тепер я і сама не знаю,

Да що чиниты молода маю?

Приправила бим си крила, на край свѣта полетѣла,

(38 v.)

А чей бим тамъ милейкаго своего где уздрѣла,

Лубку милий!

Скоро на свѣтъ займеться ране(й)ко,

То я вйду на мѣсто спшшне(й)ко,

Погляну я по сторонахъ всюди — бачу людій много

Колы не таш милейкаго — не утѣшу ся нѣ с кого — люб. м.!

Прошу тебе мое сердейко,

Прійды до мене не познейко:

Колы тебе на час малій, сердце мое, не видаю,

Изганувши любов свою, слезамы ся заливаю — лубку м.!

Прошу тебе и повторе,

Прошу серденко и поко(р)не:

Не допускай нелюбови моимъ тѣломъ обладаты,

Волѣла бимъ свое тѣло звѣремъ на пока(р)мъ оддати,

Бо негоденть! 2.

Хочъ бы било сердце камяное,

Ростопылож бы ся, як-би восковое! 2.

Очейкамъ зранит д(у)шу, якъ бы острою стрѣлою,

Лд.

Ручейками миле прійме, побесѣдуе-ж зо мною — л[убку] м.!

Хочъ би миѣ мав хто що говорити,

Минѣ не можна нелюба любити,

А своего милейкаго

Люблю щире и зичливе

Ажъ до смерти! 2.

XXVII. Пѣсня Оуспенію Прес(вя)той Б(огороди)ци.

под.: Гори сладость.

О девице! твоє успеніе — пріймы н(а)ше хвалніе
и подаждь намъ радованіе! 2.

Отець свишше призываетъ — с(и)нѣ м(а)т(е)ри руку даетъ ѿ.
о д(ѣ)вице, твоє успеніе ѿ.

Петръ зовяше со слезами: о м(а)ти, змилуйся надъ нами! ѿ.
о д(ѣ)вице, твоє успеніе ѿ. (39 v.)

Будь похвала избранныя ти ц(а)р(и)це н(е)б(е)сная! ѿ.
о д(ѣ)вице, твоє успеніе... ѿ.

А ти, Өомо, не познайся, к(ѣ) Гепсимапу поспѣшайся.
о д(ѣ)вице, твоє успеніе... ѿ.

Тебѣ хвалу возсилаемъ, завжды тебе, панно, вихваляемъ
о д(ѣ)вице твоє успеніе пр. нашъ хвал.

XXVIII. Пѣсня вторая.

Радуйся, радость твою воспѣваемъ
Такъ горкій смутокъ мой осоложаемъ,
Радуйся, Д(ѣ)во, Д(ѣ)во! волаемъ.

Сладкаго Хр(и)ста сладчайшая м(а)ти,
Даждь твою помощь свѣту повѣдати,
Себе и своего С(и)на дай, Д(ѣ)во, познати! ѿ.

Неплодство своему отцу офѣруешъ,
Облюбленцови той овецъ даруешъ,
Гдижъ отъ агг(е)ла лелѣю Д. пріймуешъ ѿ.

Даждь намъ той овецъ, щасливая Евва,
Бл(а)гословенный плодъ твоего чрева,
Бл(а)гословенный познати ѿ. овецъ отъ такого древа.

О Панно, чему землю оставуешъ?
Гди оморомъ людъ свой покрываешъ, ѿ.
Утѣху зъ себе ѿ и Б(о)гу готуешъ. ѿ.

Иной помощи на тебе не знаемъ
Сердцемъ и усти тебе, Панно, вихваляемъ, (40 v.)
Ратунку просимъ, Д., ратунку волаемъ:

Ратуй, М(а)ріе, ратуй насъ, о д(ѣ)вице!
Кровомъ крыль твоихъ Вл(а)д(и)ч(и)це!
Ратуй насъ, М(а)ріе, ратуй насъ покрій насъ,
Ратуй насъ, покрій насъ, ц(а)р(и)це! ѿ.

XXIX. Пѣсня третая прес(вя)той Б(огороди)ци.

Рожє слѣчная, д(ѣ)во ч(и)стая, вдячне пахнучая!
 Подай нам руку, не дай на муку, м(ат)ко милосердная!
 Бѣла лелѣя, д(ѣ)ва М(а)рія, слѣчне пахнучая!
 Под(ай) нам руку, не дай нас в муку, м(атко) мил(осердная)!
 Чертоже славній, квѣтками сланній, тис Хр(и)сту зготованній, Мл.
 под. нам руку, не д.
 Руно златое, в небо взятое, одесную посаженное!
 под. нам руку, не д. нас в муку, мат. мил.
 Возри своимъ окомъ з н(е)б(е)снихъ облаковъ, визвол насъ из неволѣ!
 п. н. р. н. д. н. м. м. м.
 Остан із нами, з своими слугами, ц(а)р(и)це н(е)б(е)сная!
 под. нам руку не д. нас в муку м. мил.
 Даруй нас покоем, покровом твоим вѣрнихъ насъ слугъ своих!
 под. нам руку не д. нас в муку мат. мил.
 Подай нам обѣ, прийми нас к собѣ, матко милосердная!
 под. нам руку не д. нас в муку мат. мил.¹⁾

XXX. Пѣсня четвертая.

(41 v.)

К тебѣ, б(о)жая м(а)ти, прибѣгаємъ,
 Ратуй нас, Панно, ратуй, погибаємъ!
 Буд помощница, естес ц(а)р(и)ца, бось от Ливана,
 Трикрот нам царство і на моцарство до н(е)ба званно.
 М(и)л(о)стива намъ на всякій часъ буди,
 От ядовитих враговъ н(а)шихъ соблюди!
 Буд оборона, тебе корона здобить, ц(а)р(и)це,
 [3] звѣздъ учиненна, преукрашенна, Б(огороди)це! Ї.
 Егда нам прийдець животъ нам кончати,
 Не забувай нас, о б(о)жая мати!
 Тя солнечная шата слѣчна приздобляєт,
 А м(ѣ)сяць роги под твои ноги, Панно, схиляєт. Ї. Мл.
 На страшномъ судѣ Г(о)с(по)да со мною
 Благой²⁾, абись насъ взялъ до ц(а)рства з собою.
 Твои сут двори, вдячніє хори на херовимех
 Шестокрилатих, из свѣта знятих на серафимех.
 Избавъ нас, Панно, от наглої смерти,
 Помози главы враговъ н(а)шихъ стерти!

¹⁾ Під тим иншою рукою: finis konies. ²⁾ Замість: благай.

Твои сут двори, вдячніє хори слугъ безтелесних
 С(вя)тихъ агг(е)ловъ і архангеловъ, д(у)ховъ н(е)б(ес)нихъ ѿ.
 Додавай же нам, о Панно, ратунку,
 В каждом припадку и в каждомъ фрасунку.
 В горнем Свонѣ и в Вавулонѣ земном кролюеш
 Огнем, водами, вѣтромъ, гром[ам]и, Панно, керуеш! ѿ.
 Д(ѣ)во прес(вя)тая, о м(а)ти б(о)жая, не забуди м(ене)¹⁾ прошу, (42 v.)
 Пилно тебе, прес(вя)тая Госпоже!
 Руцѣ простираю, до тебе волаю: не з. мен. 2 пр.
 Очи подношу, тя усе(р)дно прошу не з. мен. п.
 Провадь насъ к Б(о)гу, показуй дорогу н. з.
 А хтож мя споможе, гди не ти, Г(ос)п(о)же! н. з.
 Да моли С(и)на своего и Б(о)га не з.
 Избавъ насъ, о Па(н)но, от наглои смерти не з.
 Бисмо тя хвалили, в н(е)бѣ вѣчне жили н. з. мен.

XXXI. Пѣсня набожная.

Яко Б(о)гомъ предизбранную, матер и дѣву прекр(а)сную,
 Херувим честнѣшую, серафим слав(ѣ)нѣшу
 Превншѣшую агг(е)лѣ и всѣхъ архангелѣ ѿ. мг.
 Достойно есть всегда славити, би нас могла избавити
 от нагло(и) смерти. ѿ.

Ко ней бо кто прибѣгает а на помощ ей призывает,
 Той будетъ збавленій от вѣчной геенни
 И всякаго студа в день б(о)жаго суда,
 Не взалкает, но возискает
 Неско(н)чону в н(е)бѣ корону
 во го(р)не(м) мѣстѣ.

Она ибо ест воевода християнского рода
 Чудная ц(а)р(и)це м(а)ти влад(ичи)це,
 Всѣм даеш присно дари.
 Исцѣляеш, просвѣщаеш
 Неомилно, лечъ изобилно
 всѣмъ благодарствуеш!

В день прише(ст)вія Х(ристо)ва предстани к нам готова,
 Чесним си покровом своим омофором

¹⁾ Инышою рукою надписано зверху букву н.

Людей покривати, о Б(о)жая мати! Ї.¹⁾

Бос вибрана, чистая Панна,

(43 v.)

Д(ѣ)во М(а)ти, благодати

даждь нам взирати.

Явственно с(и)на твоего, ц(а)ря и Б(о)га н(а)шого

Во тройци славима всѣхъ непостижима

И от архаггел всегда славимаго,

Где суть с(вя)тихъ ликъ собори и над а(р)хаггелския хори

най взивають!

XXXII. Пѣсня ѿ с(вя)тителю Х(ристо)ву о(т)цу Николаю,
мв(р)ликийскому чудотворцу.

Ой хто хто Николая любить,

Ой хто хто Николаю служитъ,

Тому с(вя)тій Николае

На всякій часъ помагае,

5

Николае.

Ой хто хто к нему прибѣгаетъ

мд.

И хто на помощь его призываетъ,

То(й) не будетъ ошуканній

И грѣховной ізметъ рани,

10

Николае.

Николае, імя знаменито,

Побѣды полкъ тезоименито:

Побѣждаешъ Агаране,

Утѣшаешъ христіане,

15

Николае.

Побѣждай враговъ н(а)шихъ всюди,

Помощьнимъ во скорбехъ намъ буди,

Мы тя будемъ призвати,

Імя твое вихваляти

20

Н.

Пастиру словеснаго стада,

Ізми насъ грѣховнаго ада,

¹⁾ Внизу иншою невправною рукою: Помощь моя, теж і на обороті картки.

Хотящих н(а)съ поглотити
 І в пащеку заградити,
 25 Николае.

XXXIII. Пѣснь о души н(е)изной.

(44 v.)

О д(у)ше моя, д(у)ше нензная,
 Чему грѣхи богатѣши
 В кимъ надежду покладаеши,
 Же такъ блуд ісполняеши? ѿ.
 Помышляй, д(у)ше, вел(ь)це ты проше,
 Проше от се(р)ца, о страшная¹⁾ д(у)ше,
 Кайся грѣховъ прежде смерти,
 Же ты врагъ хочеть пожерѣти ѿ.
 Криком ужаснимъ грѣшником власним
 Стережи ся д(у)ше и аггловъ с(тр)а(ш)ни(м)ъ,
 Жеб ты они не вловили
 Во тму вѣчну не сокрили,
 Бо там юж будешъ и преизбудешъ!
 Крикъ і воланя на грѣшніе люде...
 Там не будет поратунку
 Кромѣ плачу и фрасунку,
 Але всѣмъ грѣшним пагуби будуть,
 Іди пред пеклом страшним стогнати будуть;
 Там нѣ царскія держави,
 Нѣ патріяршея слави:
 Преосвященных и ос(вя)щенных,
 Там не уважают, яко людей простих,
 Нѣ гетманов наиславнѣших,
 Нѣ рыцарей виборнѣших.
 О Х(рист)е ц(а)ру, рач насъ ховати,
 Бисмо не знали таковой заплати!
 Тебе, Х(рист)е, умоляемъ
 Со слезами к тебѣ припадаемъ.

ѿе.

XXXIV. Псалма на благовѣщеніе пресвятой Б(огороди)ци.

(45 v.)

Прійде Арханггелъ в Назарет ко Дѣвѣ,
 Приноситъ радост праматери Евѣ:

¹⁾ Замісь: страстна.

Радуй(й) ся Д(ѣ)во ѿ. обрад(ова)нная,
Господь с тобою, радост с тобою веѣмъ будет даная!

Печаль погибне а клятва Адамля,
Ти процвѣтеши о тщи¹⁾ Авраамля!
Плодъ веѣмъ дарует ѿ. благословеніе
Х(ристо)с, цвѣтъ веѣмъ жизни, миру спасеніе.

Сей Б(о)гъ на престолъ Д(а)в(и)д(о)вомъ сядетъ,
М(и)л(о)сть и судъ веѣмъ со правдою знаидетъ.
Сей с(и)нъ вишняго ѿ. с(вя)тій наречеся
И вѣчнимъ ц(а)рствомъ ѿ. от Б(о)га почнеся.

ms.

Радуй ся, Д(ѣ)во и божая м(а)ти,
Паче тебе нѣсть иной благодати:
Обрѣла еси ѿ. благодать пред Богомъ,
Радуй ся, Пр(и)снод(ѣ)во ѿ., веселие многимъ!

Отвѣщай, Д(ѣ)во: 2. мужа азъ не знаю,
Како се будетъ, недоумѣваю.
Архангелъ паки ѿ. Гавріилъ вѣщаєтъ,
Стояще пред Богомъ ѿ. ей отвѣщаєтъ:

Не бойся, Д(ѣ)во, ѿ. прес(вя)тій Д(у)хъ снийдетъ
І осѣнит тя, сила б(о)жая снийдетъ.
Ангелъ отидетъ ѿ. Д(у)хъ с(вя)тій снийдетъ,
Со Отцем и Д(у)хом ѿ. едина всесилна.

XXXV. Пѣсня І(су)су сладкому под. самогласна.

(46 v.)

Надѣя моя найвишшаго Пана,
Же злая доля будетъ отогнанна, ѿ.
И жаль мой ерогій будетъ отогнанній,
А я в смутку буду завше потѣшоній. ѿ.

Претвори во плачъ гойное веселя,
Фрасунокъ в радость и в роскош обернетъ;
Лечь скоро пришла не добрая хвиля,
Латво тое все пречъ распорошила: ѿ.

Самъ я не знаю отколь охолода,
Якъ наступила лихая пригода, ѿ.

¹⁾ Замісь: дщи.

А такъ впадати для роскошій мушу...
 Тебѣ, Б(о)же мой, поручаю д(у)шу! Ї.
 Хоть бим ся схотѣль под землю сховати, Ї.
 І тамъ мя можеш рукою достати,
 И в твердой скалѣ не могу ся скрити,
 Анѣ в темъностях себе заслонити, Ї.
 Тилко здалека стоячи, вздыхаю,
 Такъ много грѣшившу м(и)л(о)сти прохаю:
 Змилуй ся, прошу, визвол мою д(у)шу,
 В темности свѣта плакати тож мушу.
 Бо врагъ мой на мя завше есть готови(й),
 Ширачи свои неслушніе мови. Ї.
 Змилуй ся, Пане, буди убоганий,
 Ласкавій твой гнѣвъ будет поеднаний Ї.
 Змилуй ся, прошу, визвол мою д(у)шу
 От смерты вѣчной — ахъ умерты мушу! Ї.
 Абимъ ты познал Б(о)га правдиваго,
 В трієхъ персонах всегда славимаго. Ї.
 Отца и С(и)на и Духа с(вя)таго,
 Во Тройци с(вя)той непостижимаго. Ї.

Мз.

(47 v.)

XXXVI.

Помисли,¹⁾ человекѣ, презгоркій²⁾ часъ смерти,
 Же не на вѣкы жити, потреба умерти. Ї.
 О горе, слез море от очию злиймо,
 Фрасунокъ за трунок во уста улиймо. Ї.

- 5 Когда бовѣмъ юж прійде смертная година,
 Не даст помощи в той час жадная родина, Ї.
 Ни мати дитяти угодити можетъ,
 Жалѣет болѣет, ничтоже поможет. Ї.

Мн.

- Юж ни серебром, ни златом ни иньшими дармы
 10 Не может ся откупити, когда юж под марми.
 В жалобѣ во гробѣ смерть нас покладает
 А злато во блато оная вкидает.

Не фолгует смерть ц(а)рем, ни славним гетманом,
 Ни пр(е)дм(уд)рим, ни простим, ни д(у)ховним станом,

¹⁾ Букви: оми вписані в середині початкого П. ²⁾ Зам.: прегоркій.

15 Всѣхъ косит, голосит, же умерти треба,
Караєть, питаєт, чис не стратил неба?

Стратыле(м) (ю)ж н(е)бо през грѣшніє дѣла. (48 v.)

Постуй, смерте, о[т] д(у)ша не разлучай тѣла,

Бо згину, не вмину пекелно(и) муки

20 Не знійду, як впаду в дѣмонскія руки.

О пресладкій І(су)се, прошу тя презрадній,

Да наглою смертію не буду каранній!

Соблюди всѣхъ люди(й) со мною посполу,

24 Да взійде(м) и впадемъ ко твоему прест(о)лу.

XXXVII. Пѣсня с(вя)т(о)му Николаю по(д).: О Девице, твое оуспеніє.

Гори, сладост искапайте и вси людіє возиграйте.

Ієрарховъ Х(ристо)въ Николає, ми до тебе вси прибѣгаєм,
а на помощь тебе призиваемъ! Ї.

Їр.

Ти явися во снѣ Константину, ц(а)рю бл(а)гочестивому

А кумиру сарацинскому, хієрарховъ Х(ристо)въ Н.

Евѣлаію во снѣ показа ся, трем отроком предстател, ієр. Хвѣ Н.

Николає, во бранех поборче, а на пути заступниче,

Николає чудотворче, ієрархов Хвѣ Николає.

Кто прибѣгнетъ ко храму твоему

Той одержитъ в небѣ корону, ієр. Хвѣ Никол.

И ми к тебѣ будем прибѣгати

А на помощь тебе призивати, ієрархо Хвѣ Николає.

Архагг(е)ли, ієрарсы хвалят тя, вси патріярси, ієра.

Х(ри)сте ц(а)рю, змилуй ся над нами!

Проснмо тя вси со слезами, ієрархо Хвѣ

И ти, Д(ѣ)во, поспѣшайся, а на пристя Х(ристо)во готуй ся! (49 v.)

Ієрархо Хвѣ Николає!

XXXVIII. Пѣсня прес(вя)той Б(огороди)ци.

О преч(и)стая Панно, Д(ѣ)во Б(огороди)це,

Всего свѣта тис панна ч(и)ста,

Вдячная роже, ц(а)р(иц)е, госп(о)же!

Тись, Панно, над хори, н(е)б(е)ніє двори

Вивишпона и одвієл(ь)біона,

Рачъ заховати — тебе вихвалити!

Вел(ь)можна кролева, м(а)тко цесарева,
Панно хору, н(е)б(ес)наго двору
Вдячна лелѣя, Д(ѣ)ва М(а)рія!

Сердечне волаемъ, ты, Д(ѣ)во, звиваемъ:
Ісхити нас, борони нас,
Не дай во обладу пекелному аду!

Рачъ нам, о Панно, бити поміщицею,
Ти естес можна ц(а)р(и)ца в н(е)бѣ,
Грѣшних звивает на похвалу к(ъ) себѣ.

Ї.

Ласкава причина до свого с(и)на
За грѣшнія Д(ѣ)во ч(и)стай
Упроси Б(о)га, би к нему дорога —

Абис(ь)мо тебе на вѣки хвалили,
Тебе о помість вси будем просити
Радуй ся, ц(а)р(и)це, мѣру поміщице! ¹⁾ Ї.

XXXIX. Псалма

(50 v.)

под.: Якъ бисмо могли панну ч(и)сту хвалити.

О трєблаже(и)ное древо, на немже ц(а)рѣ слави
Распятє за нас грѣшних и стер врагом глави! Ї.

Тебе трєпещуть и страху трасутєя,
І тѣнь твою узрять — заразѣ пречѣ несутєя.

Ц(а)ріє тебе носят на своихъ коронахъ,
Надѣющіся в певнихъ своихъ оборонахъ,

Над перла слѣчніє тя дорогше шацують
І над клейноти своя барзо гонорують.

Тебе архієрее превише митрѣ носятъ,
Тебе вси ієрее руками подносятъ,

Над всѣ оздоби свои тебе прекладають,
Тобой всегда нам во всемъ блгословяють.

Їа.

Ти на верхахъ ц(е)рковнихъ якъ с(о)лнце сияєшъ,
Ти в бою и в покою всѣхъ приоздобляєшъ.

¹⁾ Внизу під орнаментами дуже подібною рукою: Cała kapella Szkoły Olesko CSX.

Велможы герби свои и печат тобою
Висоце красно здобят и знаки тобою.

Тебе вси хр(и)стіяне любезно цѣлуютъ
И з любовію и страхомъ к тебѣ приступаютъ.

Востокъ, и западъ, і югъ, и сѣверъ ты славятъ,
Резвѣ геретикъ мерзкій тебе не прославятъ.

Ми же правовѣрніе тебе прославляемъ,
Тобою дойти д[о] н(е)ба всѣ надежду маемъ :

Н(е)бесъ высокихъ дверей развѣ ты отворишъ
До н(е)ба естес ключемъ, бл(а)го намъ сотворишъ,

Бо гды Б(о)гъ нашъ прійде всѣхъ людей судити,
Тогда и свою славу хочетъ всѣмъ явити :

(51 v.)

Явится знаменіе крестное всѣмъ явно,
Бл(а)гимъ во радостъ, а злимъ во пропасть вѣчную.

Преблаженный кр(ес)те, славо правовѣрныхъ,
Вѣрнимъ пома(га)й, во всемъ прославляй, зловѣрныхъ

Со Б(огороди)цею Д(ѣ)вою с(вя)тою,
Котрую сполне славимъ на вѣки с тобою.

XL.¹⁾

Нескверна, неблазна, чистая госпоже,
Нетлѣнна явися мнѣ, красная рожѣ.

Раждаласъ Ис(ус)а през Духа с(вя)таго,
На рукахъ держаласъ всѣхъ содержащаго.

Являешъ чудеса, ц(а)р(и)це, во людехъ,¹

нв.

Нетлѣнна мя сцѣли во смертелнихъ грѣсехъ,

Дайже ми зрѣти тя ц(а)р(и)цу по смерти,
Крѣпость бо бѣсовѣска хочетъ мя пожерти, ѿ.

Приводитъ мя на грѣхъ и на дѣла злая,

Ти мя да причтеши матко преблагая ! ѿ.

Помилуй і мене, якоже блуднаго,

Не посрами мене в грѣсехъ рожденнаго,

Но покрый и мене чуднымъ омофоромъ,

Ти мя да причтеши со ликъ с(вя)тихъ хоровъ, ѿ

Постави и мене одесную Б(о)га,

Тогда мнѣ не вредитъ бѣсовская трвога.

¹⁾ Инышою рукою надписано : Пѣснь подобъ : Нескверная.

XLI. Пѣсня хорошая.

(52 v.)

Д(у)ше, якъ ти барзо гойна, а до грѣховъ и надер поволна!
 В свѣтѣ жити еси рада, а за тое отидеш до ада!
 Д(у)ше, свѣта удаляй ся, изведетъ тя, ах! не подавай ся,
 Бо свѣтѣ великая зрада, он упровадил Адама до ада.
 Д(у)ше, не ревнуй Адаму, бо там узриш пекелную яму,
 И тамъ будеш погибати, не пойдетъ ты Х(ристо)с ратовати.
 Д(у)ше, спомни ц(а)рей славних, а у свѣтѣ всему миру явних,
 Зриши зброю и булаву, а сам иду без главы, без слави.
 Д(у)ше, ци знаеш гетманов, князей многих и великих пановъ!
 Д(у)ше, панство як би роса, опадаєт без годнаго часа: Ѣ.
 Роса не постоит с(о)лнцу, так тежъ панство без годнаго часа. НГ.
 Д(у)ше, прежде грѣховъ кайся, прошу, душе, грѣхов сповѣдайся!
 Тепер покути держися, Х(рис)ту Б(о)гу со слезамы молися,
 Д(у)ше, то он яко творец и предвѣчний всего свѣта отец
 Не даст аду ты пожертв, избави(т) тя от вѣчной смерти.

XLII. Пѣсня с(вя)тому пророцѣ Ілнн.

Істочниче благодаты,
 О Іліе, в н(е)бо взятий
 Презъ агг(е)ловъ двоухъ крилатих,
 Іліе славній, Іліе великій пр(о)роче,
 5 Пред пришествием пр(е)д[те]че, Іліе сла(в)ній!

Агг(е)лѣ б(о)жій, ч[е]ловек н(е)б(ес)ній,
 На землы илот оставивій,
 На н(е)б(е)са възлетѣвій,
 Іліе славній, І. В. П. П. І. славній.¹⁾

(53 v.)

10 Рукою своею Елнсея благословивій
 Пр(о)рокомъ его постановивій
 І цѣлебником І. В. П. П. П. І. слав.

Ти вдовицу утѣшиви(й),
 З мертвихъ с(и)на воскресиви(й),
 15 А невѣрныхъ потлумивій
 Іліе славній І. В. П. П. П. І. славній!

Ти всегда пред Богомъ стоиши,
 Со агг(е)лн ликуєши,

¹⁾ Повторенне припіву попереднього: Іліе великий пророче і т. д.

А о вѣрнихъ Б(о)га м(о)лиши,
20 І. С. И. В. П. П. П. І. славній!

Ко Господу припадѣмо,
И ко Д(ѣ)вѣ притецѣмо,
А Ілію умолѣмо,
И Елисея!
25 И. В. П. П. П. Іліе славній!

XLIII. Пѣсня пресвято(й) Б(огороди)ци.

НА.

Богомъ избранныя м(а)ти д(ѣ)во отроковице,
Дѣвствомъ похвала, пречистая владичице! Ъ.
Во молодомъ вѣку видишь мою своєволю
В тяжкомъ упадку в(ѣ) грѣховъ моихъ неволю.

5 В небо очи мои ахъ поднести не смѣю,
Тис мое небо, я на тебе утѣпость мѣю: Ъ.
Тисъ моимъ раемъ, Х(ри)ста квѣтокъ породила,
Аби насъ грѣшнихъ до раю провадила.

Смѣлости не маю а до Б(о)га моего,
10 Ей причинися, Панно, до с(и)на своего,
Простирай руцѣ, котріе Б(о)га носили,
А показуй перси, котріе Б(о)га кормили.

Презъ тебе радость на свѣтѣ ся показала,
Аби д(у)ша н(а)ша нѣгды смутку не знала, Ъ.

15 Презъ тебе клятву самъ Б(о)гъ изнесъ всего свѣта,
Бл(аго)с(ло)ви насъ, Панно, на многіе лѣта! Ъ.

Агг(е)ли з мертвихъ їди прійдутъ будити, Ъ.
С(и)нъ твой а Б(о)гъ нашъ будетъ насъ судити, Ъ.
Нехай на то(й) часъ ратунку дознаю:

20 Всю мою надѣю в тебѣ покладаю. Ъ.

Покрій насъ, покрій, Панно, своимъ омофоромъ,
Нехай ми слугами вси будемъ под твоимъ дворомъ. Ъ.

XLIV. Псалма свѣцкая.

Дѣвчиночка тяжейко вздыхае,
А щожъ собѣ за туженку задае?
Краса з личенка испала,
Чорни очи заплакала.

(54 v.)

Не тайная нужда,
Що ходит без мужа,
Щож тому за причина? Ё.

Чемъ рубочьком очейки криеш
И дробніе сліозо(й)ки сѣш? Ёе.

Прошу, нехай буду знати,
Чого плачеш, який страти?
Не псу(й) голово(н)ки,
Знайдем споеобонки,
Порадимъ ты здорову! Ё.

Ой друженку, друженку мой лубий,
От плачуж я своей згуби,
А чужая сторонойка,
Бѣдняж моя головоинка!
Не тайная нужда,
Що ходит без мужа,
Щож тому за причина? Ё.

Я ся ему о вѣсем звѣрила,
Да щом его крѣпко любила,
Постѣлалам постѣлойку,
Подкладалам подушейку,
Ему под голови,
Тѣшачи ся слови,
Мовила, що мой власний. Ё.

А я ему хусточку шила,
И рутяний вѣночок вила,
А он тое одобравши,
И повхал не жегнавѣши,
И самъ не буває,
И знати не дае
А я в тузѣ сирото(й)ка.... Ё.

(55 v.)

Ойцевський материн синец,
Казал ся родѣм Волинец,
Самъ похал в дорожейку,
Сушит мою голово(й)ку!
Не тайная нужда,
Що хожу без мужа,
Щож тому за причина!

Ой покин плакати,
Тяжко нарѣкати
Богъ бо о томъ знае.

XLV.

Ой мати, мати, ест дякъ у хатѣ,
Спѣваєть жартуеъ, не дае спати! Ъ.

И еще, мати, граеъ зо мною!
Бий его, донейку, хочъ кочергою! Ъ.

Бою ся, мати, щобъ не вкаляти,
Волю я дячейка поцюловати: Ъ.

Жуван новейкій, дякъ молодецій,
Не буду бити бо хорошейкій, Ъ.

Ба еще мати буду прохати
У постѣлойку до себе спати. Ъ.

Ой, доню, доню, будетъ з бѣдою,
Коли дякъ ляжет спати с тобою! Ъ.

О мати, мати, буду тривати,
Хоч мене будет дякъ зачипати. Ъ.

Хоч дякъ жартуеъ, але не пустует,
Нехай же, донейку, переначует. Ъ.

Поти ся грали, поки не спали,
Заким ся з собою не обизнали. Ъ.

Обизнавши ся, почнет дякъ спати,
А дѣвчино(й)ка почне(т) плак(ати).

Дѣвчинойка дрѣмлет, а дякъ спѣваєт
Погляд(а) в оконце, ци вже свитаеъ. Ъ.

(56 v.)

Ой еще, дяче, барзо ранейко,
Присун ся до мене, мое сердейко. Ъ.

Проспавши ся, дякъ почнет спѣвати,
А дѣвчинойка почнет плакати: Ъ.

Ой дяче Ъ. бѣлого лица,
Подобно з мене юж молодиця! Ъ.

XLVIII.

Пѣсня московская.

Нн.

Моя милейкая, чорнобриве(й)кая,
 Подля мене седит да какъ свѣчка горит
 Да у нас на Дону да не по вавему,¹⁾

Да растутъ пероги да гарачие
 Из(ъ) маселком,
 Да Московка пекла, ис Пустеля²⁾ города,
 На ней сукня зеліона, сапоги че(р)вони.

Та ну й. десь мой мужъ на Дону!
 Она дома була, трое дѣтокъ привела:
 Да какъ сини поростут, бачьку за лоб приведут,
 От кута, до кута кинутся гайдука.

Лѣпше пиво нѣж вода!
 Ой з(ъ)мерзъ на печи, стару бабу гнетучи!
 Человѣче рудій, не полохай людій,
 Як сполошиш люде, лихо тобѣ буде.

По сим наступає табличка чисел: Liczba łacinska tudziesz z polską. На першій стороні (58 v.) в сто квадратиках (10×10) написані числа від 1 до 100, під числами від 1—10 підписано: unum duo tria quator quinc sex septem okto nowem decem, з лівого боку, проти чисел десятків знов: Decem Viginti Triginti Quadragiti Quginti ...inti Septe...nti Octointi Noueinti Centum Sto. На другій стороні (Нн) в таких же квадратиках (10×10) виписано числа від 101 до 200 (на маргінезах приписки маловажні), на третій (59 v.) в 27 квадратах числа соток від 300 до 900 і тисяч від 1000 до 20000, під тим порожні квадратики, де написано (окрім пізнійших „проб пера“): Сіє псалми Раба божого Млдца Леонтого Родича яголицького Року Бжия 1755 Мця Марта Дня 5.

Тут кінчить ся перша частина сьпіванника (означена нами А).

¹⁾ Мабуть: вашему.

²⁾ Може: Путивля?

XLIX.

Пѣсня на крещеніе Г(ос)п(о)дне,
под.: Тро(й)це С(вя)тая.

32.

Иордань рѣко, уготови ся
Се бо приходитъ Б(о)гъ крестити ся, Ъ.
Плотию ідетъ на своя струя,
От Іоана услугъ требуя. Ъ.
О Іоане, хтѣй послужити,
И верхъ вл(а)д(и)чній спѣшся омити! Ъ.
Д(у)хъ С(вя)тій сходитъ видом голуба,
Показа О(т)ца¹⁾ того сугуба Ъ.
Іоан пр(о)рокъ длань простирает:
Се агне(ц) бжій — ясно волаетъ. Ъ.
Море, видѣвши, пречъ уступаетъ,
Иордань видитъ — в зад ся вертает. Ъ.
Что Іордане взадъ ся вертаеш,
Творца своего днес ся лякаеш? Ъ.
Днес грѣхъ Адамовъ омивается,
Глава змиева сокрушается, Ъ.
Днес чловѣци всѣ ся радуютъ,
Агг(е)ли в небѣ всѣ триѹфуютъ. 2.
Ми Іордану уподобѣмся,
Чистими сердца приоздобимся:
На рѣчныхъ струях тя оглядати
И тебе миле днес вихвалати 2.

(68 v.)

L.

Псалма

по(д).: От утробы дѣвья Б(о)гъ.

Крещается Ісус во Иордани
Имѣяй власт н(е)бси и над водами Ъ.²⁾

.....

Албо мудрствуєть високо глубоко,
Покладаєт ся на свѣтъ широко Ъ.
Тилко тис мудрость всѣмъ премудрости,
Прощу ратуй мя бурной навалности! Ъ.
І(су)се, ц(а)рю ч(е)л(о)в(ѣ)колюбивій,
Услиши глас мой а плачъ жалосливій Ъ.
И со агг(е)ли даждь намъ ликовати
И со с(вя)тымы в небѣ королевати. Ъ.

32.

¹⁾ Зам.: Отцу. ²⁾ Тут бракує картки.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

під час останньої його подорожі на Україну

(3/15 червня—7/19 вересня 1859 р.).

КРИТИЧНО-БІОГРАФІЧНИЙ НАРИС.

Написав **О. КОНИСЬКИЙ**

„Блукав я по світу чимало,
Носив і свиту і жупан:
На що вже лихо за Уралом
Отим Киргизам: от же й там
Йй же Богу лучче жити
Нїж нам на Вкраїні...

Якось недавно довелось
Минї заїхать на Вкраїну
І я, заплакавши, назад
Поїхав знову на чужину.

Т. Шевченко.

I.

За увесь час свого тяжкого перебування на заслання Шевченко ніколи не покидав заповітної своєї думки, загарливої своєї жадоби вернути ся на Україну. Бачили ми, що більш за все нудила йому дух, ссала йому серце журлива гадка: що він може вмерти на чужині, що поховать його не на Україні!

„Холоне серце, як згадаю,
„Що не в Україні поховать!...“

Такою думкою журив ся наш Кобзарь, з самого початку і до кінця свого заслання. І скоро прийшла до його звістка, що „цар звелїв розбивати його кайдани“, першою думкою і заходами його було: з Новопетровського рушвти на Чорноморщину, а звідтіль через Крим на Україну¹⁾.

¹⁾ Кобзарь 1895 т. 3 стор. 10.

Перегородом, за порадою Лазаревського, Шевченко мусів покинути отсю думку і простовати з заслання через Нижній-Новгород до Петербургу, а потім, попрацювавши над гравюрою два роки, зовсім вже перебрати ся на свою любов Україну¹⁾.

По приїзді в столицю думка отся ніби трохи притихла була; властиво ні з чого не знати, щоб вона стояла у Тараса раз-по-раз на першому місці і турбовала його. Річ натуральна: після зневоленого життя жовнірського життя в столиці, в академії, нові обставини, старі і нові приятелі і знаємі, повитання, далі праця, клопоти — все отсе полонило своїм впливом думку про поїздку на Україну і тримало її в полоні більш за пів року. Скорож Тарас хоч трохи улаштував своє життя в столиці і скоро улягли ся перші натуральні хвилювання, зараз прокинула ся стара заповітна настерна думка, побачити Україну, побачити дорогих серцю братів і сестру.

І от в листопаді того-ж 1858 року, пишучи лист до Максимовички, Тарас виразно призначає час своєї подорожі на Україну: „на те літо, каже він, як Біг pomoже, буду в Києві і на Михайловій горі“²⁾.

Така велика подорож вимагала під той час, коли на цілу Росію тільки й було залізниць, що з Петербурга до Царського Села та до Москви, чимало коштів. Шевченко сподівав ся, що на гроші він розживеть ся з видання свого „Кобзаря“. Коло сієї справи він заходив ся небавом по приїзді до столиці, і хоча справа з цензурою йшла млаво, одначе в березілі р. 1859 у поета була надія, що до мая він скінчить се діло і тоді, писав він 25 березіля до Максимовички, „насиплю повну кишеню грошей тай чкурну через Москву на Михайлову гору. Та вже хоч і без грошей, а сього літа придибаю до вас“.

Одначе цензура воловодила з дозволом надруковати „Кобзаря“; а щоб продати право на видання і взяти гроші перш, ніж цензура дала дозвіл друковати, на се годі було сподівати ся. Небавом стало запевне знати, що „Кобзарь“ не дасть кобзареві грошей на подорож. Разом знати й те, що на кошти десь розжив ся Шевченко і гадав собі рушити на Україну зараз у слід за тим, як Марковичі — Опанас з жінкою (Марко Вовчок) — виїдуть за границю.

Але трапила ся несподівана перешкода.

¹⁾ ibidem стор. 28.

²⁾ Київ. Стар. 1885, кп. 3 стор. 355; Михайлова гора — хутір Максимовича біля Дніпра в Золотоношському повіті.

Річ відома, що в Петербурзі Шевченко перебував під пильним доглядом поліції, і начальство академії художеств „повинно було по царському наказу пильновати, щоб він не повертав на лихо свого таланту“¹⁾. Значить на виїзд з Петербургу йому треба було не тільки дозволу академії, а ще й „виду“ (паспорту з поліції).

Канцелярією начальника петербурської поліції (овер-поліцій-мейстера) правив тоді земляк і давній Шевченків знайомий Іван Мокрицький²⁾. Тим то, покладаючись на його протекцію, він сподівався, що поліція не воловодити ме його і швидко видасть йому „видъ“. Алеж коли він вдав ся до поліції, так показало ся, що дістати „видъ“ — річ не так-то проста: треба перейти кілька бюрократичних „митарств“, треба, щоб поліція мала згоду не тільки від академії художеств, але ще й від „3-ого отдѣлення“; тоді тільки може вона видати „вид“ „отставному рядовому оренбурскаго линейнаго N 1 баталіону“ Тарасу Шевченку³⁾.

Мусів Шевченко вдати ся з просьбою до „правління“ академії, щоби видали йому „видъ“ на 5 місяців на поїздку в Київщину, Черниговщину і Полтавщину: їхав він задля того, щоб поправити здоров'є і малювати етюди з натури⁴⁾.

Граф Федір Толстой мусів спитати „III отдѣление“, чи не має воно якої перешкоди на поїздку Шевченка на Україну, і додав найкращу атестацію про поведжене і „образъ мыслей“ Шевченка. Інакше йому не можна було діяти. Отся переписка бентежила Шевченка. 10 мая він пише до Максимовички⁵⁾: „клопочу ся коло паспорту, тай не знаю — чи дадуть мині його, чи ні? Перш в столицю не пускали, а тепер з сїєї поганої столиці не випускають. Доки вони будуть знущати ся з мене! я не знаю, що мині робити і що почати? Утікти хіба нишком до вас тай сховати ся у вас? Здасть ся я так і зроблю: до 15 мая ждатиму паспорту, а там — що буде те й буде“.

11-го мая Марковичі рушили за границю. Тарас лишив ся в Петербурзі. Минуло і 15 мая, а „виду“ йому не давали, бо „III отдѣление“ не давало відповіді. 25 мая Тарас писав до Марковички в Дрезден⁶⁾: „я й досі ще тут (в Петербурзі). Не пускають

¹⁾ Истор. Вѣстн. 1896 кн. VI стор. 897.

²⁾ Кобзарь т. 3 р. 1895 стор. 189.

³⁾ Киев. Стар. 1885 кн. 3 стор. 329.

⁴⁾ Истор. Вѣстн. 1896 кн. VI стор. 902.

⁵⁾ Киев. Старин. 1885 кн. 3 стор. 357.

⁶⁾ Правда 1875 стор. 574.

до дому і печатати („Кобзаря“) не дають. Не знаю, що й робити? чи не повіситись? Ні, не повішу ся, а втечу на Україну“.

Нарешті 29 мая „ІІІ отдѣленіє“ повідомило академію, що воно не має перешкоди на поїздку Шевченка на Україну¹⁾. Академія написала в Поліцію і з початку червня обер-поліціймейстер видав Шевченкови „вид“, написавши до київської адміністрації, щоб поліція доглядала за Шевченком під час перебування його в Київщині²⁾.

Жадної звістки не маємо про те, коли саме Шевченко виїхав з Петербургу; одначе день той можна визначити без помилки. Під віршами його „Піснья“ („Ой по горі ромен цвите“) ³⁾ стоїть дата „7 червня 1859, Лихвин“. Село Лихвин в Харківщині, майже на межі з Полтавщиною. На те, щоб приїхати сюди з Петербурга, не зупиняючись ніде в дорозі, треба 5—6 день. З сього й виходить, що Шевченко рушив з Петербурга не пізнійш 3/15 червня.

II.

В петербурському комітеті, організованому в справі скасування крѣпацтва, заступником Харківщини був дідич Хрущов. Здається, з ним Шевченко спізнав ся у другого харківського дідича молодого генерала Крилова. Останнього Тарас не вподобав, він здав ся йому хоч і приязним, але не симпатичним, а обід його, справлений на честь Тараса, хоча й був „трохи, що не царський“, але показав ся Тарасови приїсним⁴⁾.

Так ото укупі з Хрущовим Шевченко і виїхав з Петербурга. Маєтність Хрущова була біля міста Лебедина в селі Лихвині. Хрущов прохав Тараса завітати до його.

Чи в самому Лихвині, чи може в Лебедині, поет наш спізнав ся з двома братами Заліськими Олексієм і Максимом (попом) та з художником Цеге фон Мантейфелем⁵⁾. Брати Заліські були щирі Українці, люде гостинні і на цілу околицю вславили ся вміlostію варити і пити варенуху. Кажуть, що біля їх у Лебедині був невеличкий кружок „варенушників“, що потроху нагадував колишнє то-

1) Истор. Вѣстн. 1896 кн. VI стор. 902.

2) Чалий, стор. 142.

3) Хата 1860 стор. 90.

4) Записки Шевченка стор. 195.

5) Лист д. Абрамцова.

варисто Закревського — „мочимордів“. Головою „варенушників“ був Олексій Заліський. Ніхто ліпше і смачнійше за його не вдатен був зварити варенуху.

Лебединські варенушники заходилися на честь Шевченка зварити „кашу“. Тарас охоче прийняв запросини на ту „кашу“. Після 12-літнього вигнання з рідного краю він тепер був серед рідної любові України, серед її природи, що саме тоді розповнила ся усією своєю красою весняною; серед її людей, а до того перед ними воскресали, хоч і не вповні, образи колишнього товариства щирого в пирятинських степах.

Варити кашу зібрали ся на хуторі Хрущова „Новь“, біля Лихвина, на березі веселої річки Псіола. Звістним звичаєм спершу ловили рибу, потім вже варили кашу і смаковали варенухою. Варенушники — ті по своєму „статуту“, опріч варенухи, жадних напоїв не вживали.

Шевченко лишив нам пам'ятку того „варенухопиття“. Перед мене лежить фотографія з малюнку, де він змалював мабуть вже фінал варенухопиття. На малюнку бачимо, опріч пристроїв до варенухопиття — фляшки, склянки і т. ин., трох варенушників. Один з них так вже „наваренушив ся“, що не спроможен сидіти; він лежить, голови його не видно (кажуть: то і єсть отець Максим). Останні два варенушники сидять обнявшись і куняють; один підпер голову лівшою, заплющив очі і ніби зажурился чогось, тримаючи правшою руку свого товариша, що обняв його, і тупить свою твар до його, щоб поціловати ся. Під малюнком власною рукою Шевченка написано: „Варенушному архимайстрови О. М. Заліському на пам'ять 9-го юня 1859 на Нови Т. Шевченко“¹⁾.

Коли не на ніч після варенухи, так рано вранці другого дня Шевченко рушив від Хрущова і 10 червня був в Пирятині. Тут він написав вірши: „Ой маю я оченята“²⁾. Після сего стріваємо нашого кобзаря в Переяславі у його старого приятеля доктора Андрія Козачковського. Сюди він приїхав вранці не пізнійш 12 червня, саме під час ярмарку в дев'яту п'ятницю.

Значить він цілу добу їхав до Переяслава і ні до кого по дорозі не звертав. Тай ні докого було йому заїхати. Стара Вільхов-

¹⁾ Фототипію з сього малюнку надруковано в ч. 8 1896 року в одеській часописи „По морю и суши“. На фототипії, замість підпису, зробленого Шевченком, стоїть, не знати з якої річи, підпис по московськи: „Компанія“.

²⁾ Кобзарь 1876 т. 1 стор. 352.

ська з Мосівки була вже на тім світі, і Мосівку шарпали судовими процесами Селецький, Тарновський (Василь Петрович) і інші, правлячи ті гроші, що сліпа й глуха 80-літня бабуся „позичала“ у них, властиво програвала у карти. Де-Бальменни — „не ті стали“; Закревський, кажуть, ледви ноги волочив... В Яготині (через Яготин і шлях лежав!) княжни Репніної не було, вона жила в Москві, а хоч би й була в Яготині, так ледви чи заїхав би до неї поет після того вражіння, яке зробила на його княжна, коли вони бачилися в Москві, як провідав її Тарас, вертаючи з заслання.

III.

Так ото ранком під ярмарок сидів собі Козачковський в господі та журився думкою про сподіване перенесення з Переяслава в Полтаву духовної семинарії, де він і учителював і лікарював. Перенесення було йому зовсім не на руку. Родинні і матеріальні умови не давали йому перебрати ся в Полтаву, значить — мусів він іти на пенсію, а пенсія та була така мізерна, що з неї жадним чином прожити не можна. Правда — про перенесення семинарії тоді ще тільки говорили, фактом стало ся воно лишень року 1862, алеж чутка та не могла не турбовати старого Андрія Йосиповича. І от, може в тих думках, згадав він і Андруші, і той свій хуторець, де р. 1845 садили вони з Шевченком дерева. А коли згадав се, то вжеж не минуче подумав: де то тепер Тарас? Думає Андрій Йосипович і дивлячись у вікно, бачить — люде рушають на ярмарок. Аж ось відчиняєть ся брама, і до його в двір в'їздить поштовий возок, парокінь, а на возі якийсь сивоусий чоловік в білому літньому пальті... То був Тарас Григорович. Мовчки вони привитали ся, пішли до світлиці, мовчки привитав Шевченко родину Козачковського і почав ходити по хаті. Походивши, спинив ся проти вікна, постояв, подивив ся, як люде ідуть і їдуть ярмарковати і висловив Козачковському бажання піти й собі подивити ся на ярмарок¹⁾.

Я зовсім розумію становище Тарасової душі в той час, розумію, чому він мовчав: спомини минулого і сила почуття не давали говорити. Величезна маса споминок, мимо волі його, не минуче повинна була стати перед ним і придавити його так, що уста німіли. З того часу, коли він останнім разом бачив ся в Андрушах з Козачковським, минали дні, минали ночі і минуло 14 літ, яких літ!

¹⁾ Київський Телеграфъ 1875 Ч 25.

яких тяжких літ! Він тоді був молодим парубком, повним здоров'я, повним рожевих надій побрати ся з молоденькою Федосією Григоровною Кошидівною, „тай жити, як всі люде живуть...“¹⁾ Де все те діло ся? Все лишилось отам в степу безлюдному, в Азії. Вітер розвіяв надії, заслання та казарма проковтнули і літа і здорове... Все те він мусів згадати, не можна було не згадати... згадав і те, що вимовить не вмію... Що він тепер? Бурлака-дід, недобиток „московського блага“, без сили, без здоров'я. І думне чоло його похмаріло, і найліпше, що можна було зробити в ту годину, піти на ярмарок — глянути на тих людей, яких він не бачив так довго-довго!

Вернувшись з ярмарку, Козачковський почав читати з голови деякі вірши, написані Тарасом ще до заслання. Тарас не пам'ятав їх, позабував і позаписував їх собі тепер з уст Козачковського. Стало тоді розмовникам знати, що чимало віршів написаних Шевченком до року 1846, пропало на віки.

По обіді Тарас вимовив бажання подивити ся на хутір Козачковського за дві версти та на Дніпро. Козачковський казав запрягти бричку, але Тарас не схотів дожидати ся; вельми вже тягло його швидче побачити як

...„Сивий наш козак
Дніпро з лугами виграває“.

Він, не дожидуючи заким злаштують бричку, пішов сам пішки. Коли Козачковський догнав його, він сидів на траві біля роздорожа: чи тому сидів, що не тямив куди йти, чи на право, чи на ліво? чи може, певніш гадати останнє, він присів полюбовати з краси природи. Було під вечір, картина могла бути дивна, та, яку Тарас змалював у своєму „Сні“²⁾.

„Вечірне сонечко гай золотило,
Дніпро і поле золотом крило...
Собор Мазепин сяє-біліє,
Батька-Богдана могила мріє;
Київським шляхом верби похили
Требратні давні могили вкрили;
З Трубайлом Альта між осокою
Зійшлись, з'єднались, мов брат з сестрою.
І все те, все те радує очи,
А серце плаче...“

1) Русск. Стар. 1883 кн. IX, лист до Бодяньського.

2) Кобзарь 1876 т. 11 стор. 99.

Можна без помилки гадати, що того вечера серце й душа нашого поета переживали оті самі вражіння, почуття і думки, які він вложив в душу і в серце дїдови-Українцеві в своєму прекрасному „Сні“. (NB. Я певен, що „Сон“ Шевченко написав після заслання і не вірно його зареєстровано до творів 1847).

У вечері заходили ся ловити рибу. Риба не йшла, хоча її все таки наловили і зварили кашу. Та хоч би яка там смашна не вдала ся каша, а горю брала чарівна сила природи. Ніч, каже Козачковський, була тиха, місячна, українська ніч з міріадами зірок на чистому блакїтному небі. Своєю величавою красою чарівною вона привитала так давно знайомого їй поета. Дивлячись навкруги і любуючи з чарівної краси, Тарас мовив: „як добре було-б жити поетови, колиб йому можна було бути тільки поетом, і не бути горожанином“¹⁾.

Лежачи на березі Дніпра-Славути, старі приятелі вели щирю бесїду і про минуле України і про сучасне. На превеликий жаль Козачковський не списав нам усіх подробиць тієї цікавої розмови, але не трудно здебільша вгадати зміст її, відаючи, що Козачковський був чоловік освічений, щирий і певний син України: він до кінця свого віку не стратив, як і Шевченко, віри, що „Українці не позбули ся ще, не сплюндрували ще спадщини своїх батьків, себ то тих елементів, з яких склалася і повинна скласти ся в будучині, хоча і в иньшій формі, відповідній своєму часу, наша слава“²⁾. Розмовники трохи не зійшли ся в своїх думках про близьке тоді скасування крєпачства. Звістно Шевченкові думки йшли геть дальше ніж думки Козачківського. Але се ні на зерно не шкодило їх щирому приятельству. Козачковський глибоко шановав і любив Шевченка, високо ставив його твори і був тієї думки, що твори дорогого йому гостя-друга — „стають за для щирого Українця живою, тужливо-радісною, як і наша пісня народня, картиною, що показує нам наше славне минуле та не безрадісне ще і не дорешти ще пропаще сучасне“³⁾.

На другий день Шевченко попрощав ся з своїм старим другом і поплив „дубом“ по Дніпру на село Прохорівку до другого свого приятеля до Михайла Максимовича, що перебував тоді у себе

¹⁾ Кїев. Телегр. 1875 Ч. 25.

²⁾ Чалий стор. 176.

³⁾ Кїев. Телегр. 1875 Ч. 25.

на хуторі — Михайловій горі¹⁾ і сподівався повітати в своїй хаті найдорожшого сина неві-України.

IV.

У Максимовичів Тарас Григорович гостював більш тижня. Сюди, oprіч всього иншого, вабила поета сподіванка, що Максимовичка знайде йому „молоду княгиню“ і оженить його²⁾. Час перебування поета на Михайловій горі я вважаю з погляду психологічного за час великої ваги, тим то радо-б записав до свого нарису усяку найменшу дрібничку з Тарасового життя на Михайловій горі. Подробиці того життя показали-б нам і психологічне і моральне становище під той час і Шевченка і Максимовича, можна б було нам з тих подробиць запевне знати, що саме спричинилося тій різкій переміні в поглядах Максимовича на Шевченка, на його поводження і на його твори? На превеликий жаль, про час перебування Шевченка на Михайловій горі Максимович не тільки не списав споминок, а навіть не хотів розповісти про те Маслову, коли останній прохав його про се. Максимович не радив навіть Маслову писати Шевченкову житєпись, говорячи, що „в житю нашого поета стільки брудного і неморального, що ся сторона покриє усі останні добрі сторони його життя“. Тільки всього й повідав він Маслову, що Шевченко, перебуваючи у його на хуторі, приходив до його хати тільки ночувати, а увесь останній час вештався в полі і де инде; там малював, розмовляв з селянами, та пиячив, а в розмовах з жінкою його богохульствовав; се він вельми часто чинив і в великому товаристві³⁾.

Така відповідь Максимовича здається нам занадто чудною і ледви чи правдива вона. З фактів, завсєдених вже до попередніх моїх нарисів відаємо, як глибоко Максимович шановав Шевченка, як він виявляв свою приязнь до його напр. в Москві, в березілі р. 1858. Тоді він шановав його гучним бенкетом, вславляв його і промовами і віршами, в листах⁴⁾ величав його „любим та дорогим“, дяковав йому за „прегарні листи до його і до його Марусеньки“, радів думкою, щоб одружити Тараса на Михайловій горі“ і т. ин., а тепер в якихось Тарасових вчинках знайшов

¹⁾ ibidem.

²⁾ Київ Стар. 1885 кн. 3 стор. 335.

³⁾ Чалий стор. 202—203.

⁴⁾ Чалий стор. 137.

силу чогось і бридкого і неморального. На те щоб так різко перемінити думку про свого друга, треба щоб за останнім були дійсно великі вчинки паскудні. Обвинувачуючи так Шевченка, Максимович ніби забув про свій моральний обов'язок — властивий кожній людині, що шанує сама себе і своє слово: обов'язок, певними фактами довести своє обвинувачування. Максимович не вказав ніже єдиного бридкого і неморального Шевченкового вчинку... А цікаво-б було знати нам ті вчинки, а то тепер без них, стиснувши серце, мусимо в словах Максимовича добачати тільки самий покліп. Я гадаю що й оте „пиячество й богохульство“, що справляв би то Шевченко перебуваючи на Михайловій горі — просто вигадка, викликана якимсь невідомим нам незадоволенням Максимовича на Шевченка. Колиб Шевченкове пиячество і богохульство були правдою, так якже його погодити з тим бенькетом на честь Шевченка, що справляв Максимович у себе на хуторі в липню 1859, як се зараз побачимо? Іаньблячи перед Масловим не тільки Шевченка, але й твори його, Максимович не добачав у його навіть „жадного естетичного розвитку і жадного художественного ідеалу“. Вірші свої Шевченко, писав би то здебільшого під п'яну руку¹⁾. Кажу я, що вияснити причину отакого осуду Шевченка і його творів не тільки цікаво, але й вельми важно задля біографії Шевченка, а ще більш задля характеристики Максимовича. Небіжчик Маслов гадав, що до такої переміни Максимовича спричинила ся літературна заздрість його і старий його вік. На мою думку, сього не досить.

V.

Лишивши у Максимовича свій пакунок і деякі річі, Шевченко переправив ся дубом на правий берег Дніпра у Канев, і з відтілль поїхав кіннями до своїх родичів в Кирилівку. Простовав він через місточко Городище (звідкіль був родом Семен Гулак-Артемівський). Городище було маєтністю князя Воронцова, і на землі його брати Семеренки спорудили добру цукроварню і чимало де-чого иньшого промислового і культурного, такого, що на той час звертало на себе велику увагу. Платон Семеренко користувався не тільки на Україні, але й далеко поза нею доброю славою не тільки яко промисловець, але яко розвинений і гуманний Українець, демократ і патріот. Вжеж Шевченкови цікаво було спинити ся в Городищі,

¹⁾ Чалий стор. 203.

щоб подивити ся на цукроварню і спізнати ся з Семеренком і з управителем його Хропалем. В Городищі перебув Шевченко один тільки день і поїхав далі в Кирилівку¹⁾.

В батьківській хаті Шевченка жив тоді старший за його брат Микита, жінка його Палажка і діти їх: Петро літ 12, Прокіп на 6-м році, та сестра їх Ірина тоді ще дівка (потім вона побрала ся з Ковтуном). Другий молодший брат Тарасів — Йосип, побравшись з сестрою Варфоломея Шевченка, Мотрею, жив окремо, як і сестра Ірина, тоді вже вдова Бойчиха. Коли Тарас приїхав до батьківської хати, Микити Григоровича не було дома (росповіла мині р. 1892 вдова Микитиха). Дівка (себ то Ярина) була на городі, а Микитиха порала ся то коло печи, то по хаті дещо прибирала. „Було ранком в суботу, добре памятаю, за день перед Петром, казала мині Микитиха. Чую собаки на когось гавкають: глянула я з вікна, бачу хтось такий незнайомий йде з вулиці в двір, прямо до хати. Я вийшла на зустріч йому в сїни. Прийшов він до сїней, я стою на порозі, дивлю ся та думаю: що воно таке, мовчить і не привитаєть ся, тільки дивить ся на мене, дивить ся так якось журливо, дивлюсь і я та не тямлю, хто такий отсе довговусий і сивовусий. А далі як промовив: „Не пізнаєш Палажку?“ так той голос так і покотив ся до мене в серце на саме дно. Я тоді як крикну: „братіку мій, Тарасе! де ти взяв ся!“ та так на груди йому і впала. Обнімає він мене, цілує, сльози йому так і капають, а нічого не говорить, мовчить“.

Роспитавшись про жите, Тарас пішов оглянути батьківський двір і сад. Тринадцять літ не бачив він їх, не бачив родичів і рідного села, але переміна не велика! та сама хата що й була, з чорним димарем, тільки трохи похилила ся, та біля причилку нема тієї яблоні, біля котрої був колись квітник „незабутної сестри Катерини, його няньки ніжної“; яблоня всохла, зрубали її; всохла і розлога верба, що стояла біля воріт, а все останнє по давньому; крепацька неволя, з нею робота тяжка не на себе, злидні, сум, та журба. Тарас посидів трохи в саду коло ручая, потім пішов до сестри Ірини.

„Була я тоді на городі, розповідала д. Чалому Ірина Григорівна²⁾: грядки копала. Дивлю ся — біжить моя дівчинка: „мамо, мамо! вас якийсь Тарас кличе. Скажи, каже, матери, що до неї

4) Київ. Стар. 1889 кн. 2 стор. 460.

2) Чалий стор. 139.

Тарас прийшов. Який Тарас? питаю, а сама і з місця не рушу. Аж ось і сам він іде.

„Здрастуй, сестро!

Я вже й не памятаю, що зо мною діяло ся тоді! От ми сіли на призьбі, він, сердешний, положив голову до мене на коліна, та все просить, щоб я розказувала про своє житє гірке. От я й розказую: він, покійничок, слухає, та все додає: „е-е-ж! так, сестро, так“. Наплакала ся я доволі, доки розказала до кінця, як мій чоловік вмер. Тарас встав, подививсь на небо, перехристивсь і каже: „молись, сестро! моли ся, і ти вільна і я вільний“.

„Ти вільна“ - се значило, що вона повдовіла і позбула ся свого чоловіка паниці.

„А коли-ж ми всі будемо вільні від панів? спитала Палажка.

Тарас махнув рукою і мовив: „ще, сестро! до того не раз тебе вибють на панщині“.

Другого дня Тарас пішов до церкви. З церкви він прийшов до батьківської хати з своїми старими, ще шкільними товаришами Тарасом Гончаренком і Петром Бондаренком. Небавом поприходили інші люди та все розпитували у Тараса: чи скоро вийде сподівана воля?

На другий день у вечері (29 червня) Тарас пішов до попа отця Григорія Кошиці: він хотів більш за все побачити старе своє коханє Федосію Григорівну. Але вона й не вийшла до його, „щоб не завдавать серцю жалю“. Трапив ся тут другий молоденький ще піп. Тарас мало що розмовляв з ним, а все говорив з старим попом, розпитуючи: як люди живуть? Нарешті спитав чи живий ще старий його товариш віку дитинного Смалько? Відповіли йому, що живий і служить церковним сторожем. Він прохав покликати Смалька, і коли той прийшов, обняв ся і поцілював ся з ним. Молодому попови се так не подобало ся, що коли баба Лемериха потім спитала у його: якої він думки про Тараса? він відповів, що „Тарас якийсь дурний, наче прибитий: тільки й розмови у його, що про мужиків, та з мужиками, а не то так все мовчить“. „А з нами, мовила Лемериха, він такий говіркий, усе балакає, усе балакає, ніколи не мовчить“.

Сей епізод д. Чалий¹⁾ реєструє до приїзду Шевченка в Кирилівку ще до заслання. А мині в Кирилівці люди казали, що се було під час останнього приїзду його в Кирилівку р. 1859. Стара Мики-

¹⁾ Чалий стор. 52.

тиха в розмові зі мною твердо стояла на тому, що „се було при їй тоді як Тарас перед волею був у Кирилівці.

Я не маю певних фактів на те, щоб сказати: за ким тут правда, та й епізод сей не вважаю таким важним, щоб висліджувати всіма сторонами: коли він був, чи р. 1845, чи 1859? тим паче що все одно: колиб він не став ся, характерна вага його з того не перемінить ся.

Ві второк 30 червня покликав Тараса до себе на мед церковний титар Ігнат Бондаренко.

Про сей „мед“ знов не однакові вісти. Згадує про його і Тарас в листі до Варфоломея Шевченка¹⁾, писаному з Петербурга р. 1859 грудня 7-го. Просячи прислати йому ковбас, він каже: „та щоб ковбаси були такі самі, як ми з тобою їли на меду у Гната Бондаренка, під яблунею сидячи. Коли саме був той мед, Тарас не каже. Д. Чалий²⁾, зі слів Варфоломея Шевченка, реєструє той „мед“ до року 1845. Нарешті Гнат Бондаренко, на запитання Прокопа Шевченка, повідав, що мед той був у його тоді, як в останній раз Тарас приїздив в Кирилівку, і він Гнат вже не був титарем.

От і тут не вгадаєш, чия правда. Діло відоме, що меди варять на храм. Храм в Кирилівці на Йвана 26 вересня; а Тарас останнім разом приїздив в Кирилівку в самому кінці червня. Може стара пам'ять Бондаренка помилила ся.

Не диво! час вельми давній.

Але, на мою думку, помилив ся і Варфоломей.

Певнійш за все гадати, що на меду у Бондаренка Тарас гостював під яблонею р. 1843. Є певна звістка³⁾ (добув я її тільки в червні сього року) що в вересні р. 1843 Тарас кумовав у свого брата Йосипа, і був хрещеним батьком у Йосипового сина Трохима, що родив ся 18 вересня.

З Кирилівки Тарас поїхав до свого свояка Варфоломея. По дорозі заїздив в Моринці, оглядав церкву в середині і, казали мині люде р. 1892, щось малював. Що саме він малював? Певне вид з церкви, або з іконостасу, але я про те не довідав ся і не відаю, чи був, чи є який малюнок з Моринець між тими, що лишили ся по смерті художника.

¹⁾ Правда 1875 стор. 927.

²⁾ Чалий стор. 51.

³⁾ Метрики Кирилівської церкви за р. 1843.

VI.

Про приїзд Тараса до Корсуня¹⁾, до Варфоломея останній розповів так²⁾: „В червні бачу я, щось приїхало до моєї квартири простим возом парокінь. На возі сидить хтось з великими сивими вусами. На йому сіре парусинове пальто і літній бриль. Бачу, я той приїзжий минув двері до моєї хати, що були з вулиці, та йде до брами. Я подумав, що то мабуть, хтось з тих, що шукають собі служби в околицях, одначе серце моє щось неспокійно тїохкнуло, і я якось інстинктивно вибіг на вулицю, щоб зустрінути приїзжого. А він тим часом встиг перейти через двір та через другі двері в сіни. Я вернув ся, дивлю ся — він відчинив двері в хату, тай каже до мене: „Ну, познавай же!“ „Я й не стямив ся!

„Батьку ти мій рідний!“ скрикнув я і прожогом кинув ся йому на груди. То був Тарас. Ми мовчали та тільки обнявшись ридали, мов ті діти. Вибігла моя жінка, та й собі в сльози. В ту годину усі ми ніби онїміли. Так ми стояли, аж доки не прийшов Тарасів фурман і не спитав, що йому робити? Тарас заквартировав у мене на увесь час, доки думав пробути на Україні. „Так, так, братіку! говорив він, у тебе, у тебе буду я, на всій Україні ніде і ні в кого не буде мині так тепло, як у тебе“.

У мене вже була нагода говорити і довести фактами, що Варфоломей до своїх споминок про Тараса позаводив чимало такого, чого дійсно не було і не могло бути. Тепер знов мушу сказати де-що про непевність Варфоломеевих споминок. В одному місці навіть д. Чалий глянув на їх скептично і назвав їх „доволі безбарвними“. У мене виникає непевність не тільки про приятельство і дружні відносини Тараса до Варфоломея до часу останнього приїзду поета в Корсунь. Якось воно чудно, що за всі 13 літ, з того часу, як Тарас останнім разом перед засланням був в Кирилівці, приятелі і свояки ні разу не перекинули ся ніже єдиним словом! Правда, що Тарас не обзивав ся і до рідних братів і до сестри, але се могло бути через те, що вони люде темні, неписьменні, крепаци і трудно було сподівати ся від них відповіді. Що иньше Варфоломей, людина письменна, занадто обачна, занадто спостережлива і метка; чи написати самому до Тараса першим, чи відповісти на його лист, се не становило про його жадної трудности. Чом же

¹⁾ З Кирилівки до Корсуня верстов 25.

²⁾ Правда 1876 стор. 27.

вони не листувалися? Чом Варфоломей за увесь час перебування Тараса в Азії ні разу, ніже єдиною копійкою не запоміг йому? А у його була спромога вислати хоч раз на рік кількп карбованців?

Оті думки примушували мене вистежити скільки можливо, коли саме Варфоломей спізнався з Тарасом особисто: чи до заслання останнього, чи вже після заслання. Тарасів небіж Прокіп Шевченко казав мині, що дядько спізнався з Варфоломеем особисто лише під час останнього приїзду свого в Кирилівку. Але уважаючи на те, що під той час Прокопови не було ще й 6 літ, я не покладався на його. А отсе вже тепер з певного джерела (з метрики) довідався я, що Тарасів брат Йосип побрався з Варфоломеевою сестрою Мотрею 28 вересня р. 1841, коли Тарас був в Петербурзі. Значить особисто він спізнався з Варфоломеем не раніш р. 1843. Але знавність їх до р. 1859 була тільки знавність, а до щирого приятельства не доходило тоді у них.

В споминках Варфоломеевих і за р. 1859 бачимо такі очевидні невірності, що дивуємось, як він відважився писати їх і друкувати. Сам він каже, що Тарас приїхав до його вкінці червня. Запевне відав Варфоломей, що Тараса арештовано тим разом в половині липня; Тарас вже не вертався ні до Кирилівки ні до Кореуня; але не вважаючи на се все, Варфоломей відважився сказати, що „Тарас під час того приїзду прожив у його в Корсуні місяців зо два, або може трохи й менше“¹⁾.

Річ певна, що коли-б і не трапилася Тарасови та пригода, що не дала йому перебути в Каневському і в Звенигородському повітах більш двох тижнів, то й тоді-б він не прожив у Варфоломея двох місяців, бо сього у його й на думці не було. В листі до Лазаревського з Межирич 10 липня 1859²⁾ він писав, що думає виїздити вже в Гирівку (Конотопського повіту, де жила неня Лазаревських). До всього сього не можна мині не зауважити ще й от що: Варфоломей Шевченко служив того часу за управителя чи за оконома у князя Лопухіна, значить чи хотів, чи не хотів, а мусів орудувати і орудував крепацькими „душами“. Не треба нагадувати, як Тарас дивився на крепачтво, на працю їх на панів і на всяких панських сіпак.

Отже чи захотів би він сидіти в Корсуні і щодня бачити, як його свояк і приятель, його названий брат, що й сам був колись крепакком, жене на панщину сотні таких же многотрадальних мо-

¹⁾ *ibidem*.

²⁾ Основа 1862 кн. III стор. 18.

лодиць як і Ірина Григорівна! Ні! певна річ! на такі добровільні муки Тарас Григорович не пішов би! І дійсно бачимо, що в Корсуні у Варфоломея Тарас пробув тільки ледва кілька день.

Перебуваючи в Корсуні, Тарас, каже Варфоломей, вставав вельми рано, о 4 годині, і йшов гуляти в лопухинський сад та в парк¹⁾. Сад в Корсуні, перерізаний річкою Росю, з її прегарними гранітовими берегами, з її прозорою водою, порогами і водоспадами, така чарівна місцевість, що не можна було Тарасови-художникови і поетови не надитись туди. Він вибирав в саду затишний куточок, сідав на камені і малював краєвиди до самого обіду... „Здасть ся, каже Варфоломей²⁾, не минув він ні одного куточка, щоб не змалювати його в своєму альбомі“. Я ладен сьому няти віри, одначе не відаю, кому дістав ся той альбом і ніколи не трапляло ся мні чути, щоб у кого-небудь були Тарасові малюнки з краєвидів корсунського саду.

Трапляло ся, каже Варфоломей, що Тарас їздив з ним в поле дивити ся на роботу (на косовицю, або на жнива³⁾, і їздячи, завжди звертав його увагу на те, щоб яко мога більш заводити машини, „щоб більш працювала пара, а менш людські руки“⁴⁾. Я певен, що таких поїздок було вельми, вельми мало. „Їздячи Тарас инколи розкаже було де-що з свого тяжкого життя на заслання, але як розкаже? почне, скаже кілька коротких, рваних слів тай годі. Він не любив ворухити свого давнього лиха, так каже Варфоломей. Що Тарас не любив розповідати про своє заслання — річ се відома і певна, і ледви чи розповідав він Варфоломеєви навіть і те, що написав останній в своїх споминках. Факти, подані Варфоломеєм, які він чув би то з уст Тараса занадто вже сухі і ще більш непевні: хибаж можна допустити, щоб Тарас розповідав таку нісенітницю, що „його з Петербурга заслали р. 1847 прямо за Арал??“ Дивує мене ще й от-що. Небавом по смерті Тараса Варфоломей подав д. Чалому свою переписку з Тарасом, а д. Чалий надруковав її³⁾. Чом же тоді Варфоломей не розповів усього того, що чув від Тараса про його заслання, а заходив ся згадувати і друкувати через 16 років після Тарасової смерті?⁴⁾.

¹⁾ Про корсунський сад дивись мою статтю в Зорі 1892 ч. 5 „Подорож в рідні села Шевченка“.

²⁾ Правда 1876 стор. 64.

³⁾ Основа 1862 май—червень.

⁴⁾ Правда 1876 стор. 65.

„Тарас любив, каже Варфоломей, жити сем'янином. Бачачи родинне житє, він нераз казав Варфоломееви: чи сподобить то Господь мене завести своє кішло, хатину і жінку та діждати дітей“. Часто ми, каже Варфоломей, розмовляли про се діло, і Тарас прохав мене, знайти йому місце задля оселі й дівчину. Але дівчина щоб доконче була Українкою, проста, не панського роду, сирота і наймичка“.

Не йму я віри, щоб Тарас говорив тоді підкреслені слова; він дійсно писав їх до Варфоломея, але геть пізнійш, коли Варфоломей став впевняти його щоб, він побрав ся з панночкою. (Про се буде річ в дальшому нарисі).

„От, каже далі Варфоломей, стали ми з ним (Тарасом) їздити і шукати такого місця, „щоб Дніпро був під самим порогом“ і небавом знайшли справді чудовне місце, над самим Дніпром з невеличким ліском. Се земелька, десятин може зо дві, належала на власність пану Парчевському. Стали ми його єднати, він ні се, ні те, рад би й продати, та видко, що чогось мулить ся, наче хоче воловодити“.

Земля та (лежить вона між Каневом і селом Пекарями) дійсно вельми сподобала ся Тарасови. Їздячи оглядати землі, Тарас спізнав ся з управителем Парчевського — Вольським і умовили ся з ним перш ніж єднати ся в ціні обміряти землю. На обмір призначили 10 липня. Землеміра мусів привезти Вольський. Ранком 10 липня вони і зїхали ся в Межиричі. Але перш ніж взяти ся до роботи, річ звичайна, сіли „випити по чарці та перекусити“. Тим часом сюди-ж таки приїхали польські шляхтичі — брат Вольського Козловський і инші, приїхали вони ніби то польовати, але я гадаю, що дійсно притягла їх туди цікавість побачити Шевченка і познайомити ся з ним. Мисливці росташовали ся в холодку під розлогою грушою, запросили до свого гурту Тараса і землеміра і заходили ся „польовати“ на чарку. Спершу розмова йшла туго, Тарас сидів мовчки і не виявляв своєї дивовижі з Козловського. А дивовати ся було з чого: на польованє Козловський приїхав наче на бал: на йому був фрак, ясні рукавички новенькі, лакировані ботики на ногах. Хоч зараз до вальсу. Чарка, друга „старки“ розв'язала язика, і мабуть таки вона головним чином спричинила ся вельми важній, вельми характерній і дуже прикрій пригоді, що знівечила те обмірюване землі, знівечила заходи Тарасові придбати ту землю і самого його примусила покинути Україну і вертати швидче до столиці.

Жадної звістки не маємо, на чому саме скінчило ся обмірювання землі Парчевського. Тільки й відомо нам, що тогож дня Шевченко, вернувшись в Межиричі, написав листи: згаданий в горі до Лазаревського і до Марковички (останній до нас не дійшов). З листу його до Варфоломея 13 липня і треба запевне гадати, що при тому обмірюванню землі Варфоломея не було, і що Тарас умовив ся з Парчевським побачити ся з ним у Межиричах і вжеж ні на що більш, як на те, щоб поєднати ся за землею. Одначе Парчевський не приїхав, принаймні Шевченко його не дждав ся і поїхав у Канів; там купив „гербового“ паперу, задля написання акта про землю і посилаючи папір до Варфоломея, прохав „писати на тому папері що знаєте і що вам Біг на розум пошле“; се значило, що зміст акту на ту землю він віддавав на волю Варфоломееви. На листі до Варфоломея не визначено, з відкіль він його писав. Річ певна, що гербового паперу опріч Канева ніде було купити, купити його можна було тільки в „казначействі“ і то в день, до вечера. Значить Тарасови можна було дістати того паперу тільки 11 липня. На мою думку того-ж дня він з Канева рушив в Городище до Семеренка і приїхав туди коли не в ночі, так у вечері.

В Городищі закватеровав він у Хропаля (Семеренкового управителя). Тут зазнав поет великої до себе поваги. Кватуру йому улаштували з повним комфортом. Обідати кликав до себе Семеренко і сам ходив з ним показувати йому цукроварню, школу і ин Тарас, оглядуючи школу, так радів з неї, що кинув ся ціловати Семеренка і мовив: „Батьку! чого ти тут наробив!“ В обох показали ся на очах слюзи¹⁾.

Доб. Чалий оповідає²⁾, що Тарас прожив тоді у Городищі три дні і в ті дні по всяк вечір до Хропаля збирала ся городищанська інтелігенція, щоб подивити ся на рідного поета, послухати його і хоч одним словом перекинути ся з ним. Він був веселий, розповідав анекдоти, — а на се він був великий майстер! — читав свої твори. Такого читання художницького, розповів нам Хропаль, нікому з нас ні до того, ні після того не доводило ся чути. В пам'ять Хропалю найбільш глибоко запало читане віршів „На панщині пшеницю жала“. Оцеї вірші, каже Хропаль³⁾, немов громовина та, бентежили і хвилювали усіх нас, хто слухав, як автор читав їх“.

¹⁾ Киев. Стар. 1889 кн. II стор. 460—462.

²⁾ ibidem.

³⁾ ibidem.

Оглядаючи Семеренків сад, Шевченко похвалив ся мабуть, що купує собі шматок землі, щоб осадити свій хутір, і висловив, що бажав би завести і собі садок. Семеренко обіцяв допомогти йому в сій справі. Допомогти було легко. Платон Федорович кохав ся в рослині, держав добрих садівників і великий питомник різних дерев і кущів. От він і обіцяв з свого питомника спорудити Тарасови такий садок, що-б був йому до смаку, не вимагаючи від поета ні клопоту, ні коштів.

В розмові з Семеренком зайшла якомсь річ про те, що давно вже нема „Кюбзаря“ в продажі. Тарас на те мовив, що видавці-кацапи вельми скупі, а у самого його на видання коштів нема. Платон Федорович взяв ся охоче допомогти поетови і в сій справі, і як бачити мемо, дійсно запоміг.

Так ото раділи Городищанці гостюванню у них найліпшого сина України, запевно сподіваючись, що він перебуде у них довший час. Аж ось у вечері все перемінило ся.

Хропаль, зайшовши чогось до одного з своїх урядників, де звичайно заквартирував, коли приїздив чого в Городище, становий пристав з Мошен, застав тут, як оповідає д. Чалий¹⁾, станового Добржинського. В розмові Хропаль похвалив ся, що у його ночує Шевченко.

„Який се Шевченко? чи не академик?“ спитав Добржинський.

„Він самий“, відповів Хропаль.

„От, спасибіг, що похвалили ся. Я отсе саме приняв приказ від ісправника Табачнікова, щоб доглядати за Шевченком“.

Звістно Хропаль, хоч і добре відав про Шевченкову долю, але треба гадати, що „прикультуріваним“ нам звичаєм і виду не подав і роспитав в Добржинського, з якої причини Табачніков дав такий приказ? Показало ся, що то добуток зносин петербурської поліції з київською, щоб доглядати за Шевченком.

Д. Чалий²⁾, розповідаючи, мабуть чи не з переказу Хропаля, про те перебування Шевченка в Городищі, додає, що Добржинський зрадів довідавшись, що Тарас у Семеренка, і мовив ніби сам до себе: „тепер, знаючи де Ш—ко, я відзначу ся перед начальством“. І більш би то нічого не сказав. В останній вечір свого гостювання, вже при заході сонця, Шевченко ніби про щось згадав і прохав Хропаля дати коней йому зараз їхати в Кирилівку, а потім в Корсунь до Варфоломея. Коней дали, і він зараз же поїхав. Тим часом

¹⁾ ibidem.

²⁾ Київ. Стар. 1889 кн. II. стор. 462.

ісправник Табачніков, прийнявши якийсь донос на Шевченка, звелів становому Добржинському арештовати його. Становий і арештовав його на Дніпрі.

Арешт Шевченка факт. Про сей арешт, про причини його і про перебування Шевченка в арешті, спершу в Мошнах, потім в Черкасах, досі написано вельми багато, але певного вельми мало. Щоб хоч трохи підійти ближше до правди, мусимо критично переглянути видатніші звістки про сю подію. Мусимо вернути ся аж до отого обмірювання землі Парчевского біля Межирич, де ми бачили вже Шевченка 10 липня в гурті з Вольским, Козловским і иньшими.

VII.

Д. Чалий¹⁾ і всі иньші, хто подавав про Тарасову пригоду звістки, в один голос кажуть, що тут був донос. Донос такий факт певний, як і самий арешт Шевченка. Важно довідатись, хто і з якого приводу зробив той донос?

Небіжчик Тургенєв на весні 1861, коли Шевченка не було вже на сїм сьвітї, подав небіжчику Герцену звістку, що один ісправник „Черниговської губернії“, арештовавши Шевченка, вирядив його, наче „колодника“ до губерньського міста за те, що Шевченко не схотїв намалювати з його олійними красками портрету на цілу постать. В „Колоколї“ 1 жовтня р. 1860 додано, що Табачніков, арештовавши Ш—ка, писав до київського губернатора Гессе, що полонив Шевченка за „богохульство і боговідступництво“. А Гессе казав вирядити Ш—ка під вартою до Київа, і колиб за Шевченка не заступив ся жандар, то довелось би йому довго гостювати в київській поліції²⁾.

Ледви чи треба говорити про непевність отсих звісток. Минї трапляло ся говорити з людьми, що добре знали Табачнікова. Ніхто не обзивав ся про його добрим словом, але усі казали, що неможливо навіть гадати, аби він допустив ся такої нахабности, щоб став вимагати у Шевченка намальовання портрета без грошей, та ще, як сказано в „Колоколї“ безошибочно і нарешті, щоб відважив ся арештовати Шевченка з тої причини, яку подав „Колокол“ і Тургенєв! Самовольство київської поліції і адміністрації нехай

¹⁾ Чалий стор. 141.

²⁾ Див. Листочки до вінка на могилу Шевченка.

і буде, що річ звичайна, алеж то був такий час, що „шило-б в мішку не сховав“ ні Табачніков, ні Гессе!

Таким чином отсей привід до доносу, мусимо цілком знехтовати. Так само треба знехтовати і звістку М. Ф.¹⁾ що Шевченка арештовано за якусь промову „на базарі в Межиричах на возі з сіном“. Треба мині незвичайно бистрокрилої та широкої фантазії на те, щоб виобразити собі, хоч в гадках, що Шевченко виліз серед базару на високий віз сіна і звідтіль держав промову! Я не спроможен сього виобразити навіть задля легенди!

Певнійш від иньших свідків в сій справі можна-б було взяти Варфоломея Шевченка. Він розповів нам²⁾, що коли на отому польованню в Межиричах зайшла в веселому товаристві весела бесіда і почали балакати про ченців, так Тарас висловив те, що думав про них. „В той час, немов наумисне, був в Мижиричі жандар-офіцер. Поляки зараз послали до його жида з доносом, що Шевченко богохульствує. Жандар покликав до себе Тараса і каже до його: „про вас говорять, що ви богохульствуете?“ Може й говорять, відповів Тарас, про мене можна всячину плести, бо я чоловік „патентований“. От про вас так певне нічого не скажуть“. І повезли Тараса в Черкаси, а потім в Київ“³⁾.

Я вже говорив, що Варфоломея в Межиричах не було; побачимо, що не було там і жандара. Бачили ми теж, що Тарас після 10 липня був у Каневі і в Городищі і арешт його став ся за кілька день після того „польовання“. Нарешті з Варфоломеевого оповідання виходить так, ніби Поляки те „польованне“ ужили, яко засідку проти Тараса і злапали його. Коли-б воно справді так було, так, певна річ, Поляки-б зуміли спорудити якусь иньшу, розумнійшу западню і повели-б справу так, щоб не знати було їх рук. Як би хтіли вони спокушати Шевченка, заманюючи його до „противозаконной“ бесіди, вони-б вирядили на се „польованне“ когось вдатнійшого і розумнійшого, ніж пан Козловський в бальному убранню.

Таким чином і оповідання Варфоломеевого не можна прийняти, яко певне.

Д. Чалий з переказу Максимовича і Марка Андрієвського, що був урядником у генерал-губернатора князя Васильчикова і по наказу останнього брав Шевченка на опит, инакше знов розповів про

¹⁾ Ист. Вѣст. т. 42 стор. 823.

²⁾ Правда 1876 стор. 66.

³⁾ ibidem.

сю пригоду. Коли Шевченко з своїми товаришами оглядав землю Парчевського, сказано у д. Чалого, до їх підійшов якийсь Поляк, убраний у фрак, рукавички, лякові ботики і з рушницею за плечима. Ш—ко спитав: звідкіль він і чого йому треба? Той по польськи мовив: „на ролюваніє“. Шевченко став кепкувати з його убрання і голосно мовив: „дивись яка кумедна фігура“. Поляк образився і нагадав, що він сам служив становим. „Еге! так ви ще й алтинник!“ мовив регочучи Шевченко. Пан той обурился і вернув ся в Межиричі і подав донос жандару, але жандар на той донос не звернув уваги. Тоді той Поляк послав донос в Черкаси, до ісправника Табачнікова, а сей, ворогуючи з жандаром, щоб накапостити йому, а самому вислужитись, звелів пристава Добржинському арештовати Шевченка¹⁾.

І тут знов бачимо, щось не ясне, недокінчене: раз — не названо того панка-доносчика, а друге, — не розказано, що він написав в доносі таке, що давало право Табачникову ужити такого гострого заходу, як арешт?

Мині поталанило у д. В. Т-ого перечитати те „об'ясненіє“, що дав Шевченко на опиті Андрієвському. Він оповів, що в Київщину прибув на те, щоб побачити ся з родичами і придбати собі шматок землі. Знайшовши землю між Каневом і Пекарями в маєтності Парчевського, він з управителем останнього Вольским, взявши землеміра, поїхали обміряти ту землю. В Межиричі приїхали якось між 10—13 липня. Ще не скінчили вони роботи, як приїхали туди брат Вольского і шляхтич Козловский. Шевченко побачивши на останньому фрак і білі рукавички, мимо волі став реготати і кпити. Коли-ж Козловский образив ся, він попрохав у його вибачення і покликав до себе під липу випити і закусити. Тут Козловский зняв бесіду змісту релігійного і вдався в богословські змагання. Говорили по польськи. Щоб спинити таку бесіду, Ш—ко мовив по московськи: „Теологія без живаго Бога не в состоянні (не спроможно) создать даже (навіть) вот такого липоваго листочка“. Козловский замовк, але перегодом знов спитав Ш—ка: якої він думки про матір Ісуса Христа? Шевченко, замість відповіди, спитав, якої думки пан Козловский про Пречисту Діву? Козловский мовчав, а Тарас мовив: „ми повинні благоговіти перед Матір'ю Того, хто приняв за людей муки і смерть на хресті“. Потім вони розійшли ся. Шевченко поїхав в Городище до Семеренка, де про-

¹⁾ Чалий стор. 142.

був одну добу і поїхав в Кореунь, потім в Кирилівку, знов в Межиріччі, в Пекарі, а звідтіл в Прохорівку до Максимовича.

Так розповів Шевченко на опиті. Вже-ж пак і у його не все сказано щиро, звістно на опиті!... він мусів де про що промовчати, не сказати подробиць отих „богословських дебатів“ і те що сказав, може, сказав не зовсім так, як було воно справді. Вже-ж не можна за се і дорікати йому, хоча не можна приймати цілком яко правдиве його пояснення.

Річ очевидна тільки що була розмова якась, що стала ся при-водом обвинувачувати його за богохульство. Що то за „богохульство“ таке було? Драгоманов¹⁾ гадав, що Шевченко читав мужикам частини з своєї поеми „Марія“, або говорив про неї, а слова його перекрутили яко зневагу на Пречисту Діву! Гадка ся не здаєть ся мині відповідною, вже через те, що „Марію“ Шевченко написав чотири місяці після „польовання“ в Межирічах.

Одно слово з усіх звісток нами наведених, жадної не можна брати, яко цілком певну. Такої нестеменно певної звістки і не мати мемо, доки не будуть оголошені акти урядові про арешт Шевченка, а вони повинні бути в архівах київських губернатора і генерал-губернатора.

Коли з того, що доси відомо, повибирати ті зернята, які здають ся нам певними, так усю пригоду про привід до арешту Шевченка можна уявити собі так:

На отому обмірюванню землі, на отому „польованню“ біля Межиріч і Шевченко і все товариство, яке там трафило ся, добряче випили. Відомо, що на підпитку Тарас не вмів держати язика за зубами, на слово був він не здержливий. Отож коли зайшла не відповідна усім умовам, між людьми підпилими, бесіда про Матір-Діву, так Шевченко, не остеріг ся висловити ті думки про непорочність Марії, які висловив і в поемі з сією назвою, був собі безпечен, тай поїхав в Городище, може й забувши вже про свої „богословські дебати“. А тим часом Козловський, роздратований за кепкування з його, щоб пімстити ся, подав донос Табачнікову, чи сам, чи через кого иньшого. По приказу Табачнікова Добржинский, довідавшись, де Шевченко, і приїхав в Городище. Він тямив, одначе, що арешт Шевченка, чи в домі такої людини як Семеренко, чи в домі його управителя Хропаля, про них річ не тільки дуже прикра, а й страховита. Тим то він і вдав ся до Хропаля, щоб по-

¹⁾ Ист. Вѣстн. т. 42 стор. 822.

тайно остерегти його, про сподіваний арешт. Вже-ж і Семеренко і Хропаль бажали, щоб сю подію пристав справив не на очах у їх, і не в Городищі. Я гадаю, що Добржинський, взявши доброго хабаря з Семеренка, порадив їм швидче вирядити Шевченка з Городища. Тоді ото дали коней Тарасови і він на всю ніч поїхав в Корсунь, а Добржинський за ним назирцем і був певен, що Шевченка він з очей не спустить і що поет не втече його рук. Таким чином виїзд Шевченка з Городища став ся несподівано швидко, і певна річ, що поет пробув у Городищі не більш однієї доби, як він і сказав Андрієвському, а не три доби, як каже д. Чалий.

VIII.

Про те, коли саме, де і за якими обставинами пристав Добржинський арештовав III—ка теж не однакові звістки.

Сам Шевченко розповів Андрієвському, що коли він під'їздив до Максимовичового саду, так Добржинський з соцькими і десятниками наздогнав його, арештовав і повіз в Мошни.

Інакше зовсім розповідає про се д. Чалий.

Спершу він казав¹⁾, що пристав арештовав III—ка, коли поет їхав до Максимовича на обід, споружений на шанобу йому.

Другим разом²⁾ д. Чалий, з переказа Максимовичової сестри, що була ігуменею паняньського монастира біля Ржищева, розповів, що III—ко, нічого не відаючи про донос, приїхав до Максимовича на парадний обід. Коли саме гості обідали, прибіг становий і хотів зараз же з-за обіду брати III—ка, але Максимович упрохав його підождати, заким III—ко, пообідавши, поїде від його. „Щоб не в мене в господі се стало ся“, говорив він пристава, вийшовши до його в прихожу. Становий пристав згодив ся, поїхав собі і засів біля Дніпра. Ледви Шевченко, вертаючись з обіду, відплив кілька сажнів від берега, Добржинський наздогнав його, спинив, пересадив до себе на дуба і тоді поплив з своїм бранцем в Мошни.

Між отсіма звістками бачимо непевноту і противоріч. Перш за все не знати ні в кого, якого саме дня стала ся отся сумна подія.

Далі мині здасть ся: ледви чи був Шевченко на тому обіді у Максимовича, бо інакше він, вертаючись, забрав би і всі свої річні. Отсе одно. А друге — бачимо, що про арешт III—ка Максимович

¹⁾ Чалий стор. 142.

²⁾ Київ. Стар. 1889 кн. II стор. 462.

довідав ся тільки „перед Ілею (себ то перед 20 липня ст. ст.) від висланого гонця з Пекарів“¹⁾. Вжеж коли-б було так, як росповіла Чалому ота черниця, так чи можна-ж гадати, щоб Максимович, не вирядив кого подивити ся і сказати йому: чи гаразд III—ко переправить ся через Дніпер? Нарешті перевозчики, що перевозили III—ка на правий берег, подали-б Максимовичу, не гаючись, звістку про пригоду з його гостем!

Не можна не зауважити й на те, що Михайлова гора в Полтавщині, через що і не було за Добржинским права переїздити на територію чужої губернії і там чинити арешт. А коли він на се і відважив ся, так ні в якому разі не відважив ся-б іти брати Шевченка серед гостей в домі Максимовича, і останній, певна річ, не признав би його урядником і прогнав би геть!

А що до дня арешту, так мині здаєть ся, що без помилки можна сказати, що став ся він 15 липня, бо з Тарасового оповідання Андрієвському знати, що 17 липня в Мошні прибули і брали його на опит Табачников і жандарський офіцер Кржижицький. А прибули вони, одержавши звістку від Добржинского, що вислав її до Черкас, на другий день, після того, як полонив Шевченка.

Таким чином треба признати правдивими ті обставини арешту, які росповів Шевченко Андрієвському.

Після опиту Тарас прохав Кржижицького взяти його з собою і відвезти до Черкас. Кржижицький не згодив ся, говорячи, що в екипажі у його нема місця²⁾.

Довідавшись, що Тарас в Мошнях в арешті, Семеренко, Хропаль і Варфоломей їздили в Мошні і прохали головного управителя маєтности Воронцова Ягницького, щоб він заступив ся за Тараса перед Табачниковим і умовив його випустити Тараса з арешту. „Тут саме у Ягницького трапив ся жандарський офіцер (Кржижицький), каже д. Чалий, людина добра; він не надавав Шевченковому вчинку ваги і обіцяв, що вдаєть ся до генерал-губернатора і особисто пояснить йому справу на користь Шевченка“. В Мошнях пробув Шевченко три дні, жив в домі полковника Грудзинского, під доглядом соцького, гуляв по Воронцовському парку, „та сь горя предавался Бахусу“³⁾, додає шановний біограф!... Відаючи з „пока-

1) Чалий стор. 142.

2) Показаніє Андрієвському.

3) Київ. Стар. 1889 кн. II стор. 462.

занія" Шевченка, що 18 липня його під вартою відвезли в Черкаси, мині не здається певною наведена в горі звістка, про Кржижицького. Опит Шевченка в Мошнах справляли Табачников з Кржижицьким 17 липня і того-ж дня в купі поїхали в Черкаси. Хоч з Черкас до Городища не більш 25 верстов, але все таки трудно мині припустити таку добрість у Кржижицького, щоб він тогож самого дня поїхав до Ягницького, ніби то відаючи, що Семеренко клопочеться про того самого Шевченка, якого він Кржижицький не схотів взяти собою в Черкаси і допустив везти на простому возі під вартою десятників!...

Коли Тараса привезли з Мошен до Черкас, Табачников лишив його у себе на квартирі під вартою, ждучи відповіді з Київа на питання, що чинити далі з Шевченком?

Відповіді треба було ждати кілька днів, бо телеграфу з Черкас до Київа тоді не було. І заким прийшла відповідь, Шевченко мусів сидіти в арешті у Табачникова. Що діялося тоді у поета на душі, знати з віршів його, написаних в Черкасах: 20 липня „До Сестри“ і 21-го „Колись дурною головою“. Намалювавши жахливу картину загального побуту крпаків, а найпаче побуту своєї „єдиної многотрадальної сьвятої сестри“, поет прокидається ніби після сну, де йому вважалося, що та сестра вже на волі „неначе в раї спочиває“. І бачить, він замість раю, що на яву сестра на панщині, а він в неволі, як воно і дійсно було! Поет на другий день питається сам у себе:

„І де я в сьвітї заховаюсь?

Що день Пилати розпинають

Морозять, шкварять на огні“.

21 липня Тарас посилав листа до Кржижицького, просячи швидче його випустити з арешту. Відповіді не прийшло.

Сидячи ще в Мошнах Тарас послав через післанця лист до Максимовича, просячи віддати гонцеві тому річі, що залишив він на Михайловій горі. Максимович 23 липня прислав до його пакунок, скриньку і 50 руб. грошей, пишучи, що то гроші Тарасові „а останні сам привезу в Мошни“. Лист Максимовича прийшов до Тараса вже в Черкаси і певна річ, хоч трохи розогнав йому нуду. Варто навести тут початок того листу, щоб запевнитися, що про приїзд Добржинського до Максимовича звістка не певна. „Дуже тужимо над вашою пригодою, писав Максимович, бо нам перед Ілєю (себ то до 20 липня) сказав післанець з Пекарів, що вас уже випустили з Мошен і що ви з Пекарів поїхали в Межиріч до пана

Парчевського, а вчора сказали, що ви вже аж в Переяславі, бачу все отсе брехня, ви і доси в Мошнах¹⁾.

Нарешті 24 липня прийшов з Київa наказ: привезти туди Шевченка. Тогож дня під вартою соцького повезли його на пароході в Київ.

Генерал-губернатором у Києві був тоді князь Васильчиков, чоловік не лютий. Він звелів своєму урядникови Андрієвському взяти Шевченка на опит. Шевченко розповів те все, що я в горі подав з його „об'ясненія“. Д. Чалий чув від Андрієвського, що коли Васильчиков покликав до себе Шевченка, щоб особисто розпитати його про пригоду з ним, так Тарас так перелякався, що виправдуючись перед князем, плакав²⁾.

Не булоб нічого чудного, колиб Тарас справді до сліз перелякався. Знав він добре з тяжкого досвіду який у нас Habeas corpus! Не трудно було йому злякати ся, згадавши тільки пережиті їм десять літ в неволі. Алеж ми відаємо, що навіть в лабетах Дубельта і Орлова, а потім Обручова і Потапова він не лякався. Певніш буде сказати, що слези його перед Васильчиковим стають нам певним свідком не ляку, а того, до якого високого ступня була зруйнована і збентежена уся нервова система у поета, як підулало його здорове фізичне.

Князь Васильчиков розібравши справу, бачив, що вся вона чиста дурниця, сама лишень ябеда здеморалізованого доносчика, та цілком зайве „усердіє“ туноголового Табачнікова. Князь велів ослобонити Шевченка і не боровив йому перебути в Києві скільки йому треба, одначе під доглядом жандарського полковника.

„Ідьте швидче до столиці, мовив князь до поета: там люде більш розвинені і не чепляють ся до дрібниць ради того, щоб вислужити ся коштом ближнього“³⁾.

IX.

Визволений з полону Тарас Григорович закатеровав у художника Г—скаго⁴⁾(?) Тут він спізнав ся з священником з Троїцької церкви Єфимом Ботвиновським, чоловіком, добрим, гостинним, але трохи чудноватим і добрим питухою. Отець Єфим своєю простотою спо-

¹⁾ Чалий стор. 142.

²⁾ Чалий стор. 143.

³⁾ Чалий стор. 143.

⁴⁾ Русскій Инвалидъ 1861 Ч. 268.

добав ся Тарасови. На другий день Ботвиновський, закликавши свого приятеля Балабуху, теж доброго питуху, і ще декого, та вкупі з Тарасом і рушили погуляти на лівий беріг Дніпра. Там, розповідає д. Чалий, вони „пили до положенія риз“. Тарас би то так напив ся, що „зарившись по саму шию в пісок, не хотів з відтілю вилазити, благаючи, щоб його не займали і лишили ночувати на лугу, бо там йому так гарно“¹⁾.

Небавом після сього Ботвиновський запросив до себе на вечерок Шевченка. Гостей зібрало ся чимало. Бесіда йшла весела, і гості не спостерегли, як і ніч минала. Аж ось о годині З ночі Тарас зразу заходив ся прощати ся. Отець Ботвиновський і його гості стали прохати Тараса ще посидіти. Він наче й згодив ся був, але за кільки хвилин попрощав ся і пішов. Брама була на замку, і отець Єфим з своєї щирої гостинности не велів відмикати її і нікого з гостей не випускати з двору, а сам благав Тараса не йти і вернути ся до сьвітлиці. Де там! Скоро Тарас почув приказ: „нікого не випускати з двору“, він так люто обурив ся, що господар мусів звеліти відімкнути браму і знов прохав Тараса вернути ся до сьвітлиці і підождати заким запряжуть йому бричку. Тарас і слухати не хотів, зараз же, скоро відімкнули браму, пішов пішки до господи, не вважаючи, що на вулиці було болото, а він був без калош. Гості гадали собі, що се просто Тарасові витребеньки, але потім вже по довшім часі де-хто довідався суцїю тому причини. Між гостями Ботвиновського Шевченко помітив одного, що показав ся йому людиною небезпечною, начеб то шпигом. Подаючи отсю звістку²⁾, автор її Н—в не назвав на ймення того небезпечного чоловіка, але з натякань його можна гадати, що то був Віктор Аскоченський, колишній професор Київської духовної академії. Він спізнав ся з Шевченком ще року 1846, тоді він був учителем у Сіпягина, небожа тодішнього київського генерал-губернатора Бібікова і жив у його. У Києві ходила про Аскоченського вельми лиха чутка. Отого небезпечного чоловіка, додав Н—в, „ніхто не вважав за чоловіка путящого, але його усі приймали, він скрізь бував і скрізь де можна було напивав ся“. Шевченкови здало ся що він прийшов і до Ботвиновського, якб „соглядатай“.

Після сього Шевченко став на тому, що ліпше кинути квартиру у Г—ого та знайти собі хату де небудь на передмістію Києва.

¹⁾ Чалий стор. 150.

²⁾ Русскій Инвалидъ 1861 Ч. 268.

Пішов він шукати на Преварку. Іде по Преварці¹⁾ бачить, — стоїть хатина, не то панська не то мужича, біла, наче сметана, та ще й садочком обросла, а на дворі порозвішувані дїтські сороченята, сушать ся вони та рукавчатами махають, нїби кличуть його до себе. Він зайшов і прохав господиню прийняти його на квартиру, по-годовати і напоїти його „на віру“, бо тоді у його грошей не було. Господиня була трохи хора і трохи через те чудна собі; почувши від чоловіка зовсім їй невідомого таку оригінальну прозьбу, вона згодила ся прийняти його наборг на квартиру. Потім вже вона довідала ся, що то був Шевченко.

„Не минуло й тиждня, як Шевченко на новій квартирі став своїм чоловіком і став звати господиню дядиною. Швидко спізнав ся він і з сусїдами, а найпаче з їх білоголовою дїтворою. Дїти бігали за ним гуртом і кричали: „дядьку! розкажи нам ще одну казочку“. Небавом Шевченко прохав господиню позичити йому 10 копійок, „бо дуже треба“, і дозволити наймичцї її Оришцї випрати йому сорочки його і хустки. Волю його вволили. Перучи хустки Шевченкові, Оришка знайшла в них позавязувані в узликах гроші: в одному 25 карб., в другому 3. Потім, переглядуючи Шевченкові річні, господиня знайшла в одній книжцї його ще 15 карб. Шевченко дуже зрадїв тїй „находцї“, але „цїлий день ходив потім якийсь замислений і все пригадував собі коли він позакладав в книжки та позавязував в хустки оті гроші? Одначе так і не згадав“.

Тут не буде зайвим пригадати, що в переддень виїзду Шевченка з Черкасїв Максимович прислав йому 50 карб. Не можна мнї згодити ся, щоб Шевченко був таким розкидливим і таким забудьком, яким видає його Лободиха. Принаймні не доводило ся мнї стрівати в житю Шевченка фактів, щоб свідчили про таку його роскиданість і непамять.

З отих „знайдених“ грошей Тарас не хотїв заплатити за квартиру, „бо то, мабуть, дурні якісь гроші“, казав він, а дїждавшись недїлі справив за ті гроші бенкет задля сусїдних дїтей. Пішов він на базар і накупив там таку силу іграшок і ласощів, що ледви донїс, утомив ся вельми дуже, увесь був у потї, у куряві; бараняча шапка була у його на потилицї, у сорочцї комір розхристаний, сам він веселий і радий. Двір посипали сьвіжою травою, дїтвора радїла, грала ся, качала ся по травї, а Тарас теж радїв і говорив :

¹⁾ Печла 1875. Споминок про Шевченка Крапивиної (Степаниди Лободихи).

„припадають сердешні діти наче до рідної матери, а подумавш із-за чого? із-за жмені горіхів“.

По обіді перекупка, договорена Шевченком, привезла цілий візок яблук, груш, пряників, бубликів і иньших ласощів. З двору бенькет перейшов на вигін. Шевченко бігав, метушив ся, поучував дівчату, реготав і змагав ся з хлопцями, що радили, аби він дівчатам давав менше ласощів, „бо вони плакси і смаркаті“. Посходили ся і люде дорослі, дивили ся і голосно говорили, що „отсей старий (Шевченко) мабуть божевільний“.

Живучи на Преварці, Шевченко вставав з сонцем, „щоб бачити як тополі прошумлять на добридень, і чути як птаство прощечебче свій перший привіт ранку“. Вставши, витягав з колодязя відро погожої води, вмивав ся нею, молив ся Богу, випивав до чаю чарку горілки і заїдав її пшоном. Пшоно було раз-у-раз у його в кишені. Чай хоч і пив, але не дуже його любив і жартуючи говорив: чай зветь ся (по польски) гербатою; хто його не, той на старість горбатіє. З страви він більш за все любив борщ, затовчений пшоном та старим салом, гречані вареники з сиром та галушки. Але після вареників і галушок у його була раз-у-раз псечія. Печію проганяв він пшоном, та „трошки горілочки, бо клин треба виганяти клином“. Любив кавуни й сливи. По обіді ішов в сад, лягав під яблонею і гукав до себе дітей. Діти лазили по йому, п'єстовали, він був про них іграшкою. „Кого люблять діти, говорив він, значить той не зовсім ще поганий чоловік“. Засипаючи Тарас починав хропіти: тоді діти втікали геть, знаючи, що коли „дядько“ заснув, так вже не до іграшки з ним. Проспавши годин зо дві Тарас знов випивав чарочку і заїдав пшоном. П'яним ніхто ні разу не спостеріг його. Під чаркою він був тільки веселим, більш говірким і жартовливим і прохав сьпівати йому пісень. А в розкішні темносині оксамитові ночі українські він трохи не до самого сьвіту ходив по двору та по саду, кажучи, що нечисленні зірочки не пускають його до хати, кивають йому, щоб він не спав. Звичайно спав він дуже мало¹⁾.

Живучи на кватері Тарас навідував ся і в Київ і заходив до свого старого приятеля Сошенка. Тут з ним сьпізнав ся і Михайло Корнієвич Чалий, що був тоді інспектором другої київської гімназії. Раз якось у Спасівку Михайло Корнієвич, прийшовши ранком до Сошенка, застав тут і Шевченка: приятелі снідали солоним судаком. Опріч Сошенкової жінки і небоги його Ганни,

¹⁾ Пчела, *ibidem*.

була тоді в гостях у Сошенків якась панна Леонтина. Тарас був веселий, жартовав з Леонтиною, кепкував з старого ледаща, себто з Сошенка, говорив комплєменти його чорноокій небозі і нарешті засьпівав люблені його піснї „Зіроньку“, „Сїрі гуси“ і ин. З Сошенчихою і Леонтиною він розмовляв по польськи, хоча обидві вони дуже добре говорили мовою росийською¹⁾. Панна Леонтина переняла ся захватом від приязні нашого поета до неї, і нишком казала Сошенчисі, що Pan Szewczenko bardzo dobrze mówie po polsku, lecz w jego mowie zawsze jest coś chłopskiego“. Тарас не тільки не образив ся за се, а навпаки, се влещувало йому, бо він, говорячи мовою польською, все таки не страчував свого демократичного характеру. Але панна Леонтина йому не сподобала ся і потім в листі з Петербургу він радив Сошенковій небозі „не радитись з панною Леонтиною, бо вона добру не навчить“.

Після сієї зустрічі з д. Чалим Шевченко на другий день у вечері завітав і до його. В розмові критиковав Некрасова, занадто вславляв „Оповідання“ Марка-Вовчка і рівняючи Марковичку до Жорж-Занда, казав, що остання не годить ся першої і в куховарки²⁾. Потім Тарас, Чалий і Сошенко пішли любовати Дніпром в ночі. „Під впливом чарівної картини Дніпра у Шевченка зараз зникла веселість, він замовк і став сумним. Що було тоді у його на душі, каже д. Чалий, те лишило ся про нас загадкою. На щастє такий настрій стояв не довго. Сошенко своїми споминками про давнє житє в Петербурзі, споминками, повними чистого гумору, потроху розвеселив Шевченка, і він на сей раз якось ніби покинув свою замкненість і розповів один випадок під час плавби по Аральському морю. На морю тім є острови рухливі, що повстали з нерегнилих рослин, вони перепливають з одного місця на друге. Раз якось плів Тарас на невеликому човні з п'ятьма матрозами. Пристали вони до такого острова і вийшли на берег погуляти. Тарас ліг собі самітно на траві і віддав ся оглядуванню неба. Матрози забули про його і поплили, та вже відпливши, огляділи ся, що його нема. Вернулись на остров, гукають його, „а я собі лежу та мовчу, бо думка, бачте, була у мене така, щоб зовсім там зістатися, алеж бісові матрози таки знайшли мене“³⁾.

З свого житя, ще до заслання, розповів тоді Шевченко два цікавих випадки. „Був я, каже, в гостях у пристава. Під великдень

1) Чалий стор 146—7.

2) ibidem 148.

3) ibid. 148.

пішли ми з ним на Діянняє. Постоявши в церкві, я вийшов, доки прийде піп, і лїг собі під кущем горішняку біля рівчака, повного води. Через рівчак була кладка. Люде йдуть до церкви, несуть паски, весело гомонять, а я лежу собі. Аж дивлюся йде і сам пан-отець. Я дав йому зійти на середину кладки, та тоді „тю!“ Він шубовість в воду, а я драла, та в церков, стою і ні чичирк“.

А то раз був Шевченко з полтавськими панами на полюванні. Вони погналися з хортами за зайцем, казав він, а я лишався в тарантасі (візку). Ждав я їх, ждав, аж нудьга взяла мене. Стя й заходився коштовати харчі і напої, що привезли на полювання. Та так накоштовався, що як вернулися мисливці та кинулися до кошика з харчем, так спостерегли, що я там добре похазяйнував і сплю собі сном неповинного¹⁾.

З часу тодішнього перебування Шевченка у Києві Бартенєв розповів Маслову такий випадок. Один старий генерал бажав пошанувати нашого поета бучним обідом і запросив на той обід гостей з великих панів. Довго ждали Шевченка на обід, а його нема. Генерал, нарешті, послав свого лакея довідатися: чи буде Шевченко. Слуга вернувшись, розповів, що Шевченко давно вже в пекарні і розмовляє з фірманами тих гостей, що поприїздили на обід. Д. Чалий, заводячи до свого „Своду“ отсей случай, додав, що чп умисне, чи не умисне Шевченко вчинив таку незвичайність, але вчинок той треба признати недобрим, коли, опріч Бартенєва, ствердять його ще иньші люде²⁾.

Про сей обід чув і я у Києві. Казано минї, що той генерал був — Селецький. Селецький з Шевченком був, дійсно, знайомий, бо стрївав його у Вілховської у Мосївці. Поет не любив його і зневажав³⁾, а про те я певен, що раз би Тарас згодився прийти до його на обід, то такого вчинку не заподїяв би. Ще більш певен я, що від Селецького Шевченко не згодився-б прийняти обід. Бачився він у Києві з старими знайомими професорами університету Сїлїним та Іванїшевим. Не відомо як вони поводити ся з поетом. Мабуть добре, бо в листі до Тарновського 28 вересня р. 1859⁴⁾ він переказує їм поклін і просить поціловати їх.

Увесь останній вечір свого перебування у Києві — 13 серпня Шевченко гостював в учителя Івана Красковського і раював слу-

¹⁾ ibidem 149.

²⁾ ibid. 150.

³⁾ Правда 1875 стор. 971.

⁴⁾ Київ. Стар. 1883 кн. 2 стор. 406.

хаючи, як панї Красковська сьпівала українські пісні. Рано вранці 14 серпня Тарас „до педантизма вірно росплатив ся на Преварці“. (Перед тим до його прийшли гроші з Петербурга). „Щедро обдарував він слуг, особливо дурну голубку Оришку, що не вміла утаїти грошей, знайдених у його в хустках“. Сусідови-робітнику, що перебивав ся з поденщини і ходив Тарасови по горілку, він дав на прощане тільки 10 коп., „бо“ він потурав старому голову морсити“¹⁾.

З Київа Шевченко тогож дня виїхав на Переяслав. Д. Чалий²⁾ каже, що він „направив свою путь в Конотопський повіт до матери Лазаревських“, але се не зовсім справедливо: правда він заїздив до Лазаревської, але з Київа поїхав не просто до неї, а заїздив в Переяслав, як се зараз бачити мемо.

X.

На першу Пречисту 15 серпня в одній з переяславських церков, в тійби то, де присягав ся Хмельницький і московські послы р. 1654, був храм. Мабуть не буде помилкою гадати, що Шевченко тому й поїхав на Переяслав і поїхав саме 14 серпня, щоб подивити ся на масу простого народу, яка зійдеть ся на той храм.

Ще меншою помилкою буде сказати, що те, що бачив Тарас в Переяславі, зробило на душу його тяжке вражіння, таке тяжке, що в день свого виїзду з Переяслава він написав їдке дорікання Богданови Хмельницькому:

„Як би то ти, Богдане п'яний!

Тепер на Переяслав глянув

Та на замчище подививсь,

Упив ся-б, здоров-б упивсь!“

Дійсно, було чим впити ся! Замість обіцяного і сподіваного життя „вільного з вільним, рівного з рівним“, стояла „кругом“ така „калюжа“ всякого лиха, всякої „неправди і неволі“ що було-б в чому „утопити ся“. Міязми тієї „смердячої калюжі“ повинні були великим сумом-журбою огорнути поетову душу. І Козачковський повідав³⁾ нам, що поет, перебуваючи у його, як вертав ся з Київа, був

¹⁾ Правда 1876 стор. 105.

²⁾ Чалий стор. 151.

³⁾ Київський Телеграфъ 1875 Ч. 25.

вельми охмарений. Між иньшим він хвалив ся Козачківському, що хоче взяти в оренду (державу) не великий шматок землі на правому березі, на Дніпрових горах проти Прохорівки, збудує там собі оселю і доживати ме свого віку.

Здаєть ся, що під той час думка оселити ся власним кишлом на Україні панувала в душі поета. 20 серпня, переїздячи через Прилуку, він пише до Варфоломея¹⁾: „чи ти зробив що з Вольским? як ні, так зроби як умієш і як тобі Біг допоможе, бо мині і в день і в ночі снить ся ота благодать над Дніпром, що ми з тобою оглядали“. Тогож дня Тарас рушив на Конотоп, а з відтіль на хутор до Лазаревських. „Родина Лазаревських, мати і шість синів, каже д. Чалий²⁾), була рідким взірцем родинної прихильности і любови. Усі шість синів вельми любили свою неню. Не було такого року, щоб на день її іменин, два, або три з них не приїхали до неї, а иньший рік і всі зїздили ся на хутір. З Федором і з Михайлом Шевченко спізнав ся в Оренбурзі р. 1847, а з Василем в Петербурзі р. 1858. Стару Лазаревську він називав „божественною бабусею“. Померла вона р. 1879.

26 серпня Шевченко був вже в Кролевці і взяв там з казначейства „подорожнюю“³⁾ за N 1260 на проїзд почтовими кіньми від міста Севека до міста Кром⁴⁾). Значить, у Лазаревської він був вельми не довго, бо опріч її він заїздив ще і в Качанівку до Василя Тарновського⁵⁾ і в Сокиринці. У Тараса трапило ся тоді таке безгрошівє, що, як писав він 28 вересня⁵⁾ до В. Тарновського, колиб не заїхав був до його, так довело ся-б і в Москві захряснути на безгрошіві.

В Качанівку Шевченко приїхав на жидівській балагулі, одягнений в літнє пальто полотняне, на голові солом'яний бриль. Не доїздячи до панського будинку, він спинив ся в тому дворі, де стайні, і звідтіль пішов в будинок до панів. Тоді ще був живий старий Василь Тарновський (наступник Григорія), що вельми щиро шановав нашого кобзаря. Двері в будинку були не замкнені, в прихожій сьвітлиці нікого не було, слуги сиділи в буфетному покою. Тарас пішов на гору сходами і декламував якісь вірші. Слуги по-

1) Правда 1875 стор. 926 і Основа 1862 кн. VI.

2) Чалий 151.

3) „Подорожня“ — ніби білет урядовий з дозволом брати, звістно за гроші, почтових коней. Ся „подорожня“ зберігаєть ся в музеї Василя Тарновського.

4) Повітові міста в Орловщині.

5) Київ. Старин. 1883 кн. II стор. 406.

чувши ступні і незнаємий голос, вибігли з буфету. Старіший з них зараз пізнав Шевченка, привитав його, поцілювали ся. Старого пана не була в домі, а молодий син його Василь, почувши від слуги, що прийшов Шевченко, зараз вибіг на зустріч і привитав його сердешно¹⁾.

Не довго Шевченко перебував у Качанівці; 27 серпня він був вже в Севську; тут, як се знати з „подорожньої“, він взяв поштових коней і рушив на Кроми. До міста Кром 110 верстов, значить не далі другого дня Тарас пересів в Кромах в поштовий діліжанс і поїхав далі. На переїзд до Петербурга треба було не більш 3—4 днів. А як Тарас ранком 7 вересня²⁾ був вже в Петербурзі, то з сього знати, що він, трохи чи не з тиждень перебував в Москві.

Про се перебування тільки й відомо нам, що він заходив там до Смеренкового агента Пурлевського, обідав у його і подаровав би то йому власної роботи малюнок, намалювавши самого себе, як його, коли він був жовніром на заслання, бють з обох боків різками, а під малюнком тим підписав: „отакі ми! так нас“³⁾.

У мене була вже нагода говорити і довести, що за увесь час перебування Шевченка жовніром ніколи, ніхто не карав його по тілу, і всі перекази про се просто брехні гидкі. Тим я признаю нічим більш як вигадками і всі звістки про портрети і малюнки Шевченка з намальованням, як над ним справляють езекуцію. До таких вигадок я залічую і звістку про малюнок у Пурлевського. Колиб навіть на власні очі побачив той малюнок і запевнив ся, що підпис під ним, дійсно Шевченків власноручний, той тоді вигадка про кару не перемінить ся, а малюнок такий означав би Шевченків жарт.

В Чернигові 16—19 липня 1896.

¹⁾ З листу до мене О. М. Плачиндаря.

²⁾ Правда 1875 стор. 926.

³⁾ Київ. Стар. 1895 кн. II стор. 45.

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ

упокоїв ся 2 (14) лютого на хуторі
своїм коло Борзни (Чернігівської губ.)
на 78-м році життя.

Довголіття і ріжносторонна, як рідко, діяльність цього патріарха українсько-руського письменства дала йому одно з найвидатніших місць в історії нашого національного життя. В розвою етнографічних студій, красного письменства, популярної літератури, публіцистики українсько-руської полишив він глибокі сліди, і діяльність його тут стала вже здобутком історії. В історіографії українсько-руській, що займала його в останні роки, при всіх недостачах, кинув він (особливо в першій своїй праці) чимало оригінальних і справедливих гадок. Полишаючи будучині оцінку його діяльності, ми в теперішній хвилі памятаємо в нім лише першорядного проводиря українсько-руської національної ідеї 40—60-х років. Слава його в тім не вмере, не поляже!

Miscellanea.

Данило Михайлович Кавунник-Велланський.

З поводу п'ятдесятирічних роковин його смерті (1774—1847).

Перші зароди справжньої, більш або менш самостійної філософської думки в Росії надбуємо з початку 19 століття, в двадцятих та тридцятих роках. Перший почин в сій справі доводить ся завдячити докладному ознайомленню російської інтелігенції з видатнішими тогочасними течіями філософської думки західноєвропейської, а переважно — з німецьким ідеалізмом, що дістав собі найясніший вираз в системах Шеллінґа та Гегеля. Кант та Фіхте також мали свою частину впливу, але не таку значну та широку. Ідеї французьких енциклопедистів та англійський емпірізм були теж по троху відомі і пересаджувались на російський ґрунт, але не знайшли тривкого становища. Річ зрозуміла: ні Фіхте з Кантом, ні реалізм французької філософії, ні англійський емпірізм не могли на довгий час запанувати серед громади російської, громади — додамо недіяльної та нерухливої, що не грала ніякої активної ролі в життю політичному, а була до того замала чи мала дозу містичізму та вдавалась в солодкий романтизм; ідея метафізичного абсолюта для такої громади неначе впала з неба, кращого не можна було й вигадати. Відси та незмірна популярність, якої зажила в Росії філософія Шеллінґа, що, по словам одного з своїх російських прихильників, князя Одоєвського, „спочатку 19 століття був тим саме, чим у 15 віці був Христофор Колумб“. Ролю же російського Колумба, ролю першого самостійного, справді дотепного філософа сього напруму в Росії судило ся відіграти нашому земляку-Українцю, Данилові Михайловичу Кавуннику-Велланському, що оце згадуємо з поводу п'ятдесятирічних роковин його смерті. Нині мало

хто знає Велланського навіть з імення, а про те він стояв свого часу на чолі інтелігентних гуртів громади і полишив невитравний слід в історії розвитку філософської думки в Росії, як найперший і найталановитіший шеллінгіст в сій громаді.

Родив ся Велланський в Борзні, Чернігівської губернії, 1774 року, від простого міщанина-кожемяки, на призвище Кавунника, а мати його пекла бублики та виносила на базар; по смерті батька вона зробилась просвіркнею і з того годувала дітей. Данило був старшим, знав від дяка грамоти та читав дуже гарно на крилосі. Хлопець з його завдав ся не аби який, а меткий та охочий до роботи. Прибираючи способів допомогти сім'ї, йому спало на думку зробитись фершалом (хірургом), бо фершалои давали тридцять карбованців нагороди річно, а се було не малим коштом для бідаря. Убравши ся по празниковому, подав ся він до повітового лікаря Костенецького, щоб той прийняв його за фершала. Задивував ся лікар з надзвичайного хлопця, але відмовив, що не знавши латини, не може бути фершалом. Така відмова дуже засмутила Кавунника. Треба пособити дитині, подумав Костенецький і вдав ся до одного знайомого пана, що держав у себе в домі латиниста з Київської академії; пан згодив ся узяти до себе Данила. Не пройшло й року, як молодий Кавунник явив ся до Костенецького з прозвбою свого власного укладу, написаною по латині. „Не фершалом тобі бути, а лікарем: може по мені місце переймеш“, — відказав, прочитавши прозбу, Костенецький і радив хлопцеві вступити до Київської академії. Данило послунав, добрав ся якось до Києва і був прийнятий в академію. В академії він був найкращим та найспосібнішим учеником, але чимало заливали йому за шкуру сала школярі, пустивши на посьміх його батьківське прозвище — Кавунник; через те він став просити одного з своїх товаришів, Білозерського, вигадати йому фамілію. Білозерський назвав його Велланським, від слова vaillant, бо ніхто ще не побивав Кавунника ні в якій спірці, і став він з того часу Велланським. Начитавшись духовних книжок та перенявшись загальною атмосферою академічною, думав був він з початку постригтись на ченця, а поклони грів з таким завзятем, що „з його лоба не сходив червоний опух“. Але як дійшла чутка, що харківський поміщик Хрущов шукає вчителя для своїх дітей, Велланський вихопив ся був на те місце; потім хотів записати ся в гвардію, та в кінці кінців не зробив ся ні ченцем, ні учителем, ні салдатом, а як один з перворядніших учеників був він академічною радою посланий з чотирма товаришами до Петербургу для заграничної подорожі. Не встиг однак Велланський доїхати ще до

Петербургу, як на престол ступив Павло І-й і настали зміни в міжнародних зносинах політичних; подорож припинено. Велланський остав ся в Петербурзі і 1796 року вступив до тутешньої медичної школи, з котрої трохи згодом повстала так звана медико-хірургічна академія. В 1802 році, як зацарював Олександр І-й, Велланському пощастило таки поїхати за границю для спеціального обзнайомлення з науками природничими та медичними.

В Німеччині він слухав викладів Окена та Шеллінга, переняв ся ідеями натурефілософської школи і вернув ся до дому запальним прихильником та викладачем тих привабливих ідей. Він перший познайомив Росію з поглядами згаданої школи, перший вніс у російську мову її філософський стиль, перший викликав до неї замилуване серед громади. Вернувшись з-за границі, Велланський предложив в академію дисертацію: „*De reformatione theoriae medicinae et physicae*“; але ніхто не зважив ся зробити нїднієїнького закиду супротив його поглядів, дарма, що він аж трічі являв ся на публичній диспуті. В 1807 році таким робом без нїякого диспуту він дістав ступінь доктора медицини та хірургії, а трохи згодом і катедру анатомії та фізіології при академії. Ще на шкільній лавці Велланський видав переклад під заголовком „Начальныя основанія всеобщей медицины Мецгера“ (1799 р.), а пізнійш 1805 р., випустив і самостійну працю „Пролюзія къ медицинѣ, какъ основательной наукѣ“; потім, уже бувши професором, писав він та перекладав безліч річей, нині забутих, а свого часу ті річи мали нечуваний успіх, викликали боротьбу думок; подяка і проклятя сипали ся на голову автора. Найбільшу-ж вагу та вплив на громаду мали оті три твори Велланського: 1) „*Біологическое изслѣдованіе*“ (1812 р.); 2) „*Животный магнетизмъ*“, злаштований по Клуге, але значно перероблений, з авторськими додатками та увагами (1817—18 р.) і 3) „*Физика*“, се найзнаменитша його праця. Головні думки, висловлені в „*Фізиці*“, Велланський оголосив в 1831 році в формі викладів, що хоч не зібрали великого гурту слухачів, а всього 25 чоловіка, про те до кінця певних, бо кожний заплатив професорови по 100 карбованців. Звичайна громада байдуже віднеслась до „*Фізики*“: в Петербурзі знайшлося усього 50 підписчиків, а в Харкові — так навіть лишень шість. За те здобула собі великої слави серед московських філософських кружків, на чолі котрих стояли професори Павлов, Надеждин, Давидов та иньші. Прихильники філософії закликали Велланського на два місяці до Москви, визначивши йому 20,000 рублів нагороди за двадцять викладів, але Велланський відмовив ся браком часу і не поїхав. Критик Полевой також повитав

прихильною статтю „Фізику“. Але Сеньковський написав глузливую пародію, так звану „Большой выходъ сатаны“, заткнувши дірку в пеклі „Фізикою“ Велланського. Ображений Велланський оголосив через часописи, що заплатить 5000 рублів всякому, хто науковими доказами звалить хоч одну з його думок; на той поклик ніхто не відгукнувся.

Де-хто, як Сеньковський, сьміялись з Велланського, його наївної вдачі та помилок, вважали його виклади метафізичними та мало корисними для вузько-житєвого вжитку через брак досвідчення емпіричного. Нехай би на тому й скінчилося, так ні: в Петербурзі тоді саме лютував сумної напяти попечитель Руніч, розшукуючи поміж професорами революціонерів та безбожників посипались доноси і на Велланського, рукописи його лекцій були відбирані від слухачів академії та переглядані, але ніяке око не могло в них знайти і признаков вільнодумства. Вороги про те не перестали робити закид шелінгістам „в порушенню основ“. Велланський спочатку не лякався доносів, „але з того часу, каже він, як обскурантизм почав правити колісницею російського Феба, вжахнувся я від хмар, що оточили її, а через те остався без діла“.

В 1837 р. Велланський осліп і мусів покинути катедру, але не кивув літературної праці, в котрій йому чимало помагала дружина, німкеня Тон, жінчина розумна та осявічена, вона читала йому годин по десять на день і писала з його голосу. Умер Велланський в 1847 році і похований в Петербурзі; на його могилі стоїть нагробник, збудований на кошті прихильників.

Що Велланський з своєю філософією був на хибній дорозі, нема чого й казати, але всі історики філософії в Росії признають, що то був глибокий як на свій час природознавець, совісний та трудящий учений, а до того незрівняний лектор. „Його виклади, оповідає сучасник, завжди бували цікаві, а оживлялись прирождением гумором українським. Ніколи не читав він з книжки, або рукопису, як інші. Студенти слухали його з такою увагою, що колиб він замовк, то можна-б було почути, здається, тремтінне павутини“. Велланський говорив з захватом і твердо вірив в те, що говорив. Коли яка думка здавалась дуже вже парадоксальною, то він додавав з рішучістю: „За се я відповідаю своєю головою!“.

Відомости, ерудіція Велланського були справді великі; за свого професорства він викладав ботаніку, фармакологію, анатомію, фізіологію і патологію. Хоч Велланський і був ворогом емпіричного знання, але не відкидав утілітарного значіння науки і заохочував слухачів до дослідів над явищами природи, вишукуючи „спільне

в окремому". І то була велика заслуга Велланського, що він привчив тогочасне покоління систематично та філософічно мислити про природу, що він як перший провідник німецького ідеалізма, сказав нове слово громаді своїх слухачів, розворушив уми, викликав цікавість до справді філософічного мислення, розширив межі знатя супротив тих, що панували до його. Якими-б абстрактними та далекими від життя ні здавались початки філософії, зачерпнуті з німецьких жерел, вони будили думку, виробляли моральне та естетичне почування серед громади. Досить сказати, що з тих початків вилились згодом такі різнородні на перший погляд течії, як славянофілство і западництво; на тих початках виховались не тільки Хомяков з Кириєвским, але також Бакунін з Бєлінским. Замилуване німецьким ідеалізмом мало і свої погані, дуже темні боки, але не зважаючи на те воно було для російської громади справжнім новим словом, світлом та відкритєм, починало нову добу в історії думки та розвитку духового, для того, щоб серйозно перенятись початками філософії більш життєвої та більш свободолюбної, щоб ухопитись за Канта та Фіхте, за філософів французьких, або Локка; для того не було навіть відповідного ґрунту серед побожно-реакційної, задавленої всякими страхами суспільности російської, охопленої шовіністичним „мракоб'єсієм“ після 1812 року та пануванєм усяких здирств при Фотії, Аракчєєву, Шишкові, Растопчині. „Вольтеріяниство“, що почало було пускати корені, стало тепер ознакою революціонерства та браку патріотизма, накликало кару на „вільнодумців“. Ретроградні елементи підняли голову, найменша сміливість мисли задавлювала ся. Знаний Каразин, основатель харківського університета, був ув'язнений в шлісєльбурськїм казематі за записку на ім'я імператора, а потім висланий в свої маєтності. „Не тільки всі стани народу, пише він в тій записці, але всі віроісповідання мов навмисно пригноблено“. Після звісного 14 грудня і всі стали лякатись усяких думок про насущні питання життєві. Тільки й оставило ся, що туманні німецькі абстракції, єдине жерело свіженької водиці, та й те під час скаламучували мордування Магніцких та Рунічів. Що ідеями німецького ідеалізму користувались для своїх цілей і реакційні вороги всякої думки, в тому звичайно німецький ідеалізм ні трохи не повинен, бо на ґрунті його, вирости й такі радикальні системи, як марксизм та сучасні доктрини так званого економічного матеріалізму.

Зводячи все до купи, бачимо, що як Українець Сковорода був єдиним філософом з XVIII столітя на всю Росню, так Українець Кавунник - Велланський був першим філософом в Росії в сто-

літтю XIX, в тому його головна вага і заслуга перед нащадками. Др. Гайне в посмертній згадці, видрукованій в *Medicinische Zeitung Russland's*“, 1847 року, називає Велланського російським Шеллінгом і дорікає громаді, що мало оцінила його труди. Так саме дивить ся на Велланського і сучасний історик філософії російської, М. Філіпов. „Фізику“ Велланського він називає „замѣчательной“, надає їй дуже велику вагу і каже, що се справді не фізика, а космологія, знаменита не тільки в історії і філософії лише, але загалом в історії науки.

Треба сказати ще кілька слів про Велланського як людину; совітність та чистота його душі були на вдивовижу. Після того, як Велланський осліп і не міг заробляти професорством, якийсь книгар Жебелев давав йому 6000 рублів за другий наклад його книги про „животний магнетизм“, що мала великий успіх по першій виданню. Велланський відповів, що висловлені в тому творі думки не відповідають його пізнійшим поглядам і дальшому поступови загально-наукової думки, а що він напише нову книжку. Він справді написав її під назвою „Животный магнетизмъ и теллуризмъ“, але духовна цензура признала її противною православній релігії, так вона й не побачила світла. Бувши професором академії, Велланський одцурав ся пристати до ганебної інтриги проти ученого Франка, утвореної його начальником Віле, і порвав з останнім всякі зносини. З пересердя Віле сьміяв ся та кпив з натурофілософії, але не зважив ся зкинути Велланського з катедри, як людину, що була світлом академії.

П. Граб.

Петро Лебединцев. — Іван Малишевский.

(Некролог).

Один за одним зійшли до могили в останніх тижнях два видатних заступники церковно-історичної науки в Києві — катедральний протоєрей (мітрат) київський П. Лебединцев і професор київської духовної академії І. Малишевский, обидва вже в старім віку, але ще доти не сграчені для наукової роботи.

Петро Лебединцев, старший брат неб. Теофана Лебединцева, закладчика „Київської Старини“, киянин з роду, вихованець київської академії, належав до тієї школи місцевих київських учених, що заступаєть ся іменами Берлинського, Максимовича, Закревського по часті м. Євгенія... Багато у них спільного і що до наукових сфер, які головню притягали їх увагу, і що до самого характеру

студій: переважно археологічний характер їх робіт, панованне дрібних детальних питань — що залежало від примитивного ще стану української науки — невиробленність національного і політичного світогляду при живій симпатії до свого краю й його минулого.

Три точки головно притягали увагу П. Лебединцева і служили предметом його численних, здебільшого дрібних студій. Передовсім Київ, його історична топографія; тут він продовжував студії Максимовича і Закревського; належучи до старожилів київських, добре обзнайомлений з фізномією Києва перед його перетворенням в велике місто сучасне, він мав багато відомостей власних, що надавали його розвідкам, опертим на докладне студіювання історичного й археологічного матеріялу спеціальний інтерес (такі його студії про Ольгову могилу, св. Софію київську, про Печерську лавру, Десятинну церкву, церкву Спаса на Берестові, св. Василя, св. Дмитра, Київську Академію і т. и.). В звязку з сим стоять і його студії коло початків української церковної історії (про св. Володимира, про початки християнства і хрещення Руси, початки київської митрополії, м. Михайла etc.). Нарешті з історії Київщини новітніх часів Л. опубліковав деякі матеріяли — напр. з історії унії в к. XVIII в., з історії руху народного в 1855 р., з історії штунди і т. и.

Школа і круг урядової діяльності мусіли наложити свою печать на світогляд Л., але там де він виходив на ґрунт археологічно-історичних студій, він державсь звичайно на рівні наукових вимог і його праці становлять важну вкладку в історію давньої Руси. Київський університет з нагоди п'ятдесятлітнього ювілею його служби надав йому докторат *honoris causa* (честь дуже висока в Росії). Небіжчик був постійним співробітником Київської Старини, друкував крім того в Чтеніях київського історичного товариства, Київських єпархіяльних ізвістіях.

Іван Малишевский, Білорусин з роду, був теж вихованцем Київської академії і потім ціле життя викладав в ній. Головною працею його була джерелова монографія з історії православно-уніятських відносин XVI в.: „Александрійскій патріархъ Мелетій Цигасъ и его участие въ дѣлахъ русской церкви“, т. I вийшов в 1872 р., т. II, що містив документи, зоставався до останніх часів невиданим. З релігійних і культурно-громадських відносин того часу він брав не раз ще теми для своїх менших праць, такі напр. розвідки: про соцініянський памфлет — лист Смери до св. Володимира, про Івана Федорова, про Люблинську унію, про початкові часи унії, про патр. Гремію і К. Острожського і т. и.

Друга серія його розвідок належить до давньої Русі — така його розвідка про Жидів на Україні в X—XI в., про відносини Русі до римської церкви за св. Володимира, про початки латинської проповіді і легенду про Яцка Одровонжа і т. н.; на жаль, нахил до апіорних дедукцій, при браку фактів задокументованих, часом шкодила вартості праць, але за тим всім деякі на довго захоvalи своє наукове значіння.

На останку — кілька праць присвятив небіжчик історії київської академії.

М. Грушевський.

Молотовське срібло.

Музей львівської Ставропігії набув находки з с. Молотова над Дністром (коло Жидачева), викопані на цвинтарі. Вони представляють з себе цікаву колекційку окрас давньої руської штуки і зіставляючи на далі докладну їх опись, подаємо тут тим часом коротку звістку. В находках сих містять ся:

Пара кульчиків до висків з трома галками, типового т. зв. київського стилю.

Пара таких же кульчиків менших, до ух.

Дві складові частини наручника (брансолети), що сполучені були срібними завісами (третьої частини бракує; кожда частина має з окола вправлені в рамці три бляшками, а з них кожда має гравіровану фігуру (птиці, людська фігура і арабеска).

Пара наручників з срібної бляшаної стьожки, звиненої спирально.

Пара також менша.

3 перетня з печатками, на печатках схематичні фігури пtiць і написи навколо; на одній читається ясно: печат + ванава.

2 перетня — один з чорною емальовою арабескою, другий мав в середині камінець (того бракує).

Перстень з крученого дрота.

65 монет (грошів) чеських.

Виключивши кілька предметів менш типових або неясних, ціла колекція окрас носить характер одноцільний — се руська штука, характеризувана і материялом (все срібло), і формами і орнаментом. Виконання визначається взагалі викінченністю і певністю форм, се вказує на розмірно пізню пору; коли чеські гроші належать до тих самих находок, то маємо тут і ближше хронологічне означення сих виробів, щоб і з цього боку вказувало на остатні часи того періоду руської культури, т. зв. в. князівського, чи давнього.

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Археологічний з'їзд в Ризі (1896 р.).

В справі студійовання памяток давнини в Росії теперішній час характеризується де далі все більшим і більшим розвитком цікавості до місцевих старинностей і власне на самому місці їх знаходження; пролітання потроху прокидається від сну, часто вже можна почути про залязування нових товариств, заложення музеїв і т. п., очевидно, свідомість конечної потреби студійовати, берегти все те, що так чи инак дотикається минулого, опановує ширші круги суспільности. Рух сей в значній мірі залежить від загального розвитку місцевого суспільного життя, що, не вважаючи на зверхні невдячні умови, різні перешкоди і обмежування, не вважаючи також на пасивні, а часом і ворожнечі відносини певної частини суспільности, і свідомо і несвідомо, хоч і поволі, але твердо, неухильно йде наперед. Стежучи за сим розвитком, можна констатувати, що дуже часто перший імпульс, почин виходить з центра — провінція відгукається на нього, вишукує відповідних форм для переведення певної ідеї в дійсність. Мусимо признати, що такою центральною інституцією, що значно сприяла побільшенню цікавості до студійовання місцевої давнини, було московське археологічне товариство. З іменем сього товариства близько сполучено ім'я його заснователя графа Олексія Уварова. Тим часом як центральна урядова інституція, що мала на меті догляд і студійовання памяток давнини всієї величезної Росії, — петербургська Археологічна Комісія направила свої досліді на чорноморське побережжя та на тому й спинилась, дуже мало цікавячись иншими місцевостями і тими річами давнини, що в них знаходились, московське товариство з гр. Уваровим на чолі зрозуміло задавачі археології більш широко і поставило сю справу дійсно на науковий ґрунт. Що йно висловлене нами належить до більш-менш минулих часів, — в останні

часи зайшли деякі зміни; Археологічна Комісія стала потроху ніби оживати, вийшла почасти з зачарованого кола босфорських старинностей, хоча всеж таки і тепер ще не позбулась вузьких поглядів на сю справу; за те московське товариство, немов би довівши свою місію до краю, починає упадати і тільки ще в однім напрямі не перестає працювати з першою енергією — власне в справі археологічних з'їздів. Урядження тих з'їздів вийшло знов таки від тогож ґр. Уварова, обняли вони вже досить великий район, відбувши ся по черзі в Москві, Петербурзі, Києві, Казані, Тифлісі, Одесі, Ярославлю, знов з Москві, Вильні, і безперечно багато зробили як що до розв'язання ріжних питань що до місцевих археологічних здобутків, так і що до популяризації науки. Таким робом, коли-б діяльність московського археологічного товариства обмежилась навіть тільки самою організацією з'їздів, — зауважимо по дорозі, що річ се важка і морочлива, — то і в такім разі заслуга його була-б дуже велика. І в данім разі що до X з'їзду, урядженого в Ризі в серпні сього року, московське товариство або краще сказати, председателька його графиня Уварова, що замінила тепер свого покійного чоловіка, явилась справді головним керманічем, як підготовних робіт так і самого з'їзду, хоч в сій справі значно допомогли і місцеві діячі, бо вибраний для останнього з'їзда район стоїть на досить високім степені культури, має багато спеціальних товариств і інституцій, і студійованне місцевої давнини поставлено тут взагалі далеко лїпше як з якій иньшій области Росії. В з'їзді брало участь досить велике число членів; тут були професори, збирачі музеїв, архівів, любителі і т. д. Одні приїхали, щоб мати відчит, другі послухати, познайомити ся з тим або иньшим питанням, треті — побачитись з людьми, що займають ся спільним ділом, а то й просто для вражінь на новім місці, побалакати, прийняти участь в часті забавній програми з'їзду, що звичайно буває супроводом до части наукової. З'їзд був досить живим і почасти пістрявим що до своєї програми.

Се останнє, натурально, було перешкодою, для суцільности вражінь, але инакше і бути не могло, бо опріч самої археології на з'їзді порушувано питання і з иньших галузей історичної науки, про що свідчить і самий поділ засідань з'їзду на секції: опріч ріжних родів старинностей, памяток штуки, нумизматики, поодинокі секції дотикались також побуту домашнього, юридичного, суспільного і військового, памяток історично-географічних, етнографічних, археографічних, мови і письма. З другого боку пістрявість залежала ще й від характеру самих відчитів: в них порушувано опріч питань більшої ваги або тем загальнішого змісту, частенько ще й питання спеціальні, що мають значінне хіба пер-вісного матеріялу. Але з обома висше наведеними обставинами прихо-

дяться числитись — вони стоять в певній залежності від загального ходу розвою історичної науки в Росії. На першій пляні засідань з'їзду стояли, звичайно, старинности Прибалтійського края, їм було присвячено багато рефератів місцевих учених, ознайомленню з ними помагала гарно уряджена археологічна вистава, а також і роскопки, переведені під час з'їзду. З другого боку, місцева корінна людність — Латиші, невеликий але рухливий нарід під впливом прогресівного зросту національної самосвідомости, спорудила етнографічну виставу, заживши для сього і багато клопоту і грошей, але за те і виконавши завдання з великим успіхом.

Всю решту рефератів тяжко поділити на якісь певні групи; але взагалі треба сказати, що відчитів ширшого змісту, зроблених на підставі студійовання цілої групи якихсь пам'яток, зі вказівками нових шляхів і завдань для дослідження, було небагато.

Що до сих останніх зазначимо насамперед реферат проф. Харківського університету Д. Багалія. Реферат мав назву: „Роля Харківського університету в справі студійовання старинностей з часів імн. Олександра І“; про звістки, що подав автор за ті часи що до археологічних вислідів, ми поговоримо низше, тепер же укажемо на ті завдання археологічної науки, що зачепив проф. Багалій на вступі свого реферату. Звертає він насамперед увагу на різні друковані і писані історичні материяли, яко на джерело різних відомостей, що доичуть материяльної культури, себ то тих, що належать до сфери археології; робота мусить бути направлена на видобування таких відомостей; першою умовою такої роботи реферат ставляє систематичність. Безперечно, що таким робом прія історика була-б значно улекшена, але нам здасться, що така робота є ділом будучини, поки ще у археології багато роботи з старинностями давнійших часів, що про них писані пам'ятки або зовсім нічого не кажуть або кажуть дуже мало.

Друге завдання, поставлене проф. Багалієм — уложення історії археологічних дослідів; що до сього, то тут дійсно давно вже відчувається потреба, є вже солідні праці з історіографії, історії етнографії, натурально являється потреба і більш-менш детальної історії археології. Завдання се автор пропонує розвязати, укладаючи огляди дослідів в поодиноких краях. Ще більш загального характеру було питання про поліпшення справи губернських архивних комісій, що часто являються єдиним центром, де з'осереджується діяльність місцевих людей над студійованням минулого певної місцевости. Не уважаючи на деякі труднощі, що могли-б здатись трохи дивними, питання се було поставлено на черзі і з'їзд ухвалив старати ся в відповідних інстанціях про по-

перте і запомогу для архівних комісій, поставлених поки що справді в неможливі обставини.

Окрім загальних питань підношено і спеціальні, напр. проф. Филевич обставав за збиранням географічної номенклатури, проф. Будилевич за випровадженням експедиції до Угорщини і т. и. Часом якесь питання висувалось цілим рядом сьвіжих відомостей; так було з питанням про підтримування новозаснованного російського археологічного інститута в Царгороді, що виявив дійсно значну енергію і що до своїх завдань, з огляду на звязок межи византийськими та російськими і спеціально українсько-руськими пам'ятками, чим заслугує особливої уваги. Часом же навпаки з поводу якоїсь спеціальної звістки порушувано загальне питання, напр. звістка подана академ. Сусловим про новгородську Софійську катедру була причиною звернення з'їзду до петербургської Археологічної комісії з висловом жалю і жадання, аби дослідження пам'яток робились більш старанно; в сьім випадку досить виразно виступив той антагонізм, що існує межи Москвою, власне московським археологічним товариством, що так багато спричинилось до розвою археології в Росії, і Петербургом — або тамошньою археологічною комісією, що дивилась на справу більш з формального боку. Цілком на часі було також внесення проф. Одеського університету фон-Штерна про потребу заходів проти фальшування клясичних пам'яток; сьому питанню пр. фон-Штерн присвятив цілий відчит, де розглянув всі роди і способи фальшовання і ті штуки, які уживають фальшивники, аби спродати річі.

Обернемось тепер до рефератів, що безпосередно дотикались України й нас тут головню інтересують. Таких рефератів скорше можна було сподіватись від учених з України; зібрало ся їх багато — з Києва, Харкова, Одеси, разом щось над 20 люда, але відповідно до сього числа рефератів було не багато, не більш 10-х, а коли возьмемо на увагу, що деякі вчені мали по кілька рефератів разом, то для решти лишить ся і зовсім мало...

Почнемо наш огляд з рефератів історично-географічного і етнографічного звісту. На першій пляні мусимо поставити тут реферат звісного знавця і перекладника Геродота проф. Ф. Мишенка з Казани — „Звістки Геродота про не-скітські землі Росії“, реферат може трохи розтягнений і зтяжкий для неспеціальної аудиторії, але взагалі дуже старанно обробив поодинокі вказівки Геродота про різні народности, що заселяли землі поза межами Скитщини — на схід, в Європі й Азії, і на захід. Народи, що жили на заході були-б надто цікаві для нас, але Геродот а за ним і референт спиняють ся більше на східних. На закінченню референт намагав ся поділити ці народности на різні племенні групи: іранську, монгольську, фінську, кельтську;

звичайно, тяжко судити про правильність і певність такого поділу — материял тут дуже убогий, але тим не менше деякі доводи автора промовляють за себе.

Реферат проф. Кочубинського з Одеси: „Територія доісторичної Литви“ хоча й має для нас дальший інтерес, але цікавий своїм методом. Основа його — топографічні назви, головним робом назви річок; при помочи їх автор кладе межі території доісторичної Литви а власне: з півдня — північний басейн Припяти, зі сходу басейн Березини; теперішню же територію литовського племени з центром в Ковенській губ. і вузьким кусником в Виленській пояснює повільною асиміляцією Білорусами Литовців.

Цікавий темою реферат проф. Соболевського а Петербурга — „Який парід жив на півдні Галицького князівства в кінці XIII столітя“, але на жаль реферат сей не був відчитаний тому, що проф. Соболевський від'їхав до кінця з'їзду. Погляди проф. Соболевського на се питання що до Київського князівства вже знані, тепер прийшла черга до Галицького, маємо надію, що автор задовольнить нашу цікавість і оголосить друком свій реферат.

Найбільше, як і треба було сподіватись, було рефератів з чистої археології. Не будемо спинятись на рефератах більш менш спеціального характера, що до того же не подають і чогось цілком нового; до таких можна зачислити реферат проф. Кулаковського „Про роскопки кримських могил в літі р. 1896“; д. Хойновського „Могили в околицях Канева Київської губ.“; останній має в собі і чимало курйозного як взагалі і все, що напише д. Хойновский. Перейдемо до рефератів проф. Антоновича, що як і завжди, визначають ся виразністю, простотою і ширшим змістом. Їх було два: „Памятки кам'яного віку, знайдені в Київі в протягу трох останніх літ“ і „Проба угруповання городищ на основі їх контурів в басейні Дніпра“. Загальний характер сього останнього реферата видко вже з самого заголовку; щож дотичить першого, то й тут не вважаючи на ніби то спеціальний характер теми, познайомившись з змістом, ми знаходимо цілу картину послідовної зміни культур різних часів на території Київа. Всі знаходи, обговорені в рефераті, виконано в однім місці на Кирилівській вулиці, в тій частині її, що займає високий берег Дніпрові долини. Найдавніший знахід належить до палеолетичного періода, себ то до тих часів коли ще люде жили разом з вимерлими тепер зв'їрми, як мамут, носорожець, печерний ведмідь і ин.; знайдено їх дуже глибоко, на границі з третичною формациєю; разом з кременною зброєю знайдено тут і кістки мамутові; про сю частину реферату ми розводитись не будем, бо на сторонах „Записок“ про се було вже до-

кладно говорено¹⁾. Верхній шар ґрунту цієї місцевости містив, очевиднож, осаду другої епохи кам'яного періоду неолітичної; тут знайдено примітивні вогнища, останки їжі, зброя з кременя і кісток, різні речі початкового гончарства і що найцікавіше — було знайдено протипи гончарських печей¹⁾. Далі у стопи гори відкопано велике кладовище; уважаючи на положення кістяків і речі там знайдені, його можна зачислити до часів поганських Словян; опріч того одна з могил може бути зачислена до переходового періода, межи кам'яним і залізним, другаж до ще пізніших, піж решта. Таким робом ми маємо тут послідовний ряд епох і навіть з переходовими степенями.

Що-ж до городищ Дніпрового басейна, то проф. Антонович як і давніше проф. Самоквасов, основою кладе контури городищ, бо інших ознак або мало, або й зовсім бракує (напр. находок річей) і ділить їх на 5 головних типів: 1) городища-майдани, що не мають певної форми, бо опріч головного округлого підвищення при них бувають звичайно і бокові, різнородно уложені; городища ці лишають ся ще поки невиясненими і що до часу і що до призначіння їх; 2) ціркулярні городища — найдавніші слов'янські, круглої або еліптичної форми; 3) князівські, до половини XIII в., відомости про них подибують ся в літописях, тим часом як про ціркулярні там нічого нема; оточені вони часто кількома рядами концентричних валів; 4) городища литовських часів, XV—XVI в., вони припасовані вже до огнепальної зброї, боки їх зрівняні з виступами по кутах і з рештою 5) всі пізніші будови до XVIII в. включно, що мають на собі сліди дальшого уліпшення техніки, як бастіони і т. п. Реферат свій проф. Антонович ілюстрував прикладами; так до князівських городищ можуть бути зачислені городища в Вишгороді і в Китаєві коло Київ'а, а також і над р. Раставицею сім городищ Берендів; до литовських — замок Калаур або Калавур, збудований в. к. Витовтом на горі межи рр. Дністром і Рашківкою (в теперішнім Ольгопольським п. Подільської губ.); до будов пізніших — кріпость в Білій Церкві, Кодак, збудований Бопланом в р. 1635 і ин.

Етнографічної приналежності похоронних типів дотикав ся і реферат д. Бранденбурга „До якого племені можуть бути зачислені ті з поганських могил Київської губ., де разом з небіжчиками поховано і останки забитих коней“. На се питання референт відповідає з певністю і нарід, що заживав такого похоронного чину, вважає Печенігами. Але з обміну думок на сю тему вияснилось, що питання се не таке легке, щоб можна його скоро розв'язати. Про багато закидів ми говорити не будем, бо вони

¹⁾ Дивись „Записки“ т. IV і IX. ²⁾ Див. Записки т. IX.

здебільшого віддалялись від самої теми і часто тикались памяток з поза меж Київської губ.; згадаємо лише про найбільш важне, на нашу думку, заперечення проф. Антоновича; на його думку, оперту на студійованню річей, знайдених в могилах, похорон сей з більшою імовірністю можна надати Полянам, ніж Печенігам.

Дуже часто порушуваного на попередніх з'їздах питання про кам'яні баби торкнувся тепер реферат проф. Д. Смірнова „Уваги про кам'яні баби“, але реферат сей за браком часу не був відчитаний.

Ми вже згадували про реферат проф. Багалія; в другій частині його в коротких словах переказано результати археологічних подорожей в початку сього століття професорів Харківського університету – Рижського і Роммеля; перший з них їздив до Ольвійського городища і порогів, другий оглянув камінь з написом на березі р. Донця біля Святогорського монастиря. Білецький-Носенко зібрав відомости про давні пам'ятки і поганські народні звичаї в Прилуцькій повіті Полтавської губ. Окрім того в рефераті було наведено і кілька інших фактів, що характеризують діяльність сього університету в справі збирання відомостей про давнину; розвою цієї діяльності помагало в значній мірі те, що межи університетом та іншими педагогічними інституціями був тривкий зв'язок, а то тому, що ті інституції підлягали догляду університета.

Проф. Багалій, що взагалі брав дуже діяльну участь в з'їзді, виступив ще й з другим рефератом „Про магдебурське право в містах лівобічної України“, де в загальних рисах подав зміст підготовлюваної ним більшої праці на сю тему.

Нам лишається сказати ще дуже мало. М. Істомін, що на попередньому з'їзді підніс питання про історію штуки малярської в Києво-Печерській Лаврі присвятив і на сей раз реферат сій же темі, трохи її поширивши. На підставі архивного матеріалу, перехованого в бібліотеці Лаври, явилась можливість досить докладно визначити той напрям в штуці малярській Лаври, що панував в кінці XVII і в XVIII вв., напрям сей — західний. Нарешті А. Миловідов в відчиті „Церковно-археологічні пам'ятки міста Пинська“ подав огляд давніх памяток сього міста. За вихідний пункт тут взято релігійну боротьбу, що й відбилась на характері церковних памяток; відповідно сьому їх можна поділити на три епохи: 1) до XVII в., коли пам'ятки визначаються виключно православним характером 2) XVII в. переходова епоха, коли вплив католицтва дає вже себе відчуті і 3) XVIII в. панування Заходу під впливом росповсюдження унії. Скажемо від себе, що й окрім церковних памяток Пинщина заслуговує більшої уваги і що до інших старинностей, надто доісторичних, і з сього боку край сей є джерелом ще зовсім не порушеним.

Коли з'їзд наближався до кінця, поміж членами повстало питання, деж відбудеться дальший з'їзд? З розмов на сю тему вияснилось, що більшість хилить ся до урядження його в Варшаві, з тої причини, що дійсно російські учені мало ознайомлені з пам'ятками старої Польщі. На засіданню ради з'їзду Варшаву і було поставлено на черзі, і представителька з'їзду г-р. Уварова обіцяла в разі, коли вибір впаде на Варшаву, клопотатись про дозвіл уживання на тім з'їзді мови польської. Але по заяві присутніх на з'їзді професорів Варшавського університету, що їх університет ще не підготовлений до з'їзду, — ухвалено зібратися за три роки в Києві.

Не можемо на останку проминути ще одної обставини, що тикалась сього з'їзду. Як під час з'їзду, так і по скінченню його в певній частині російської преси появились статі, де були висловлені нарікання на те, що з'їзд не відіграв тієї політичної ролі, що на нього покладали. На се можна відповісти коротко: де є місце для науки, там нема місця для політики...

М. Княжевич.

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

Ksawery Chamiec — Wśród stepów i jarów (Biblioteka Warszawska 1894, IV с. 90—110, XI с. 342—383, 1895, V с. 294—322, VI с. 446—494).

Під тим титулом автор наміривсь представити в ряді студій історію життя людського і його розвою на просторони між Дніпром і Богом, себ то сучасної губ. Київської й східних повітів Подільської. План задумано широко: в названих в горі числах, на яких 140 стор., автор не дійшов ще властиво до історії колонізації краю, а тим часом автор обіцяє сказати на пр. про Січ і „її вплив економічний на становище того краю“. Розпочинає він оглядом географічним, в розділі Ziemia, де на підставі праці Реклю, доповненої иньшими жерелами (як: Лелевель, мапа Мурчисона, Осовского — Полеонтологія могил, Брун, Евѣрницький) подає він відомости про зверхній вигляд краю, його ґрунт і будову геологічну, ріки, при чім робить екскурс в сферу геродотової географії.

Друга серія — W troki присвячена археологічним памяткам з найдавійших часів. Автор починає загальними увагами про час появи людини і про розвій людської культури (користуючись головню працями Надаляка й Уварова), далі переходить до „української“ території; находка київська 1893 р. зісталась йому тут незвісною,¹⁾ для того істнування палеолітичної культури він виводить з анальоїї находок в Гонцях і на Смотричу; по палеолітичній культурі кладе він переходу, і до неї реґіструє київські печери і находки з під Сміли (автор вправді не витримує консеквентно своєї термінології й на иньшій місци — с. 358 — називає се періодом палеолітичним); по кількох здогадах про расу людських тих часів, автор переходить до памяток земляних —

¹⁾ Говорять про неї в дальших студиях (Bibl. Warsz. 1896, IV) про які будемо говорити другим разом.

городищ і валів. В оповіданні про городища виступає він прихильником теорії Ходаковського що до найдавніших — округлих городищ, покликуючись на те, що „досі нікому не вдалося звалити“ її; від них відрізняє він, як пізнійші, городища на горбах; з тих старших подає він ширшу опись Грубська. Третя глава присвячена валам, де зведено відомости Ліпомана, Грабовського, Фундукля і Антоновича.

Третя серія — Kurhanу (1895, V і VI) присвячена могилам; автор коротенько говорить про народні перекази про могили (на вір їх бере він новелю п. Л. Старицької — Жива могила, і докладно оповідає, аналізує, роблячи різні спостереження етнологічні); по сих вступних увагах переходить він до описи могил різних категорій, їх вигляду, способу роблення у нас і де инде, подає й різні назви їх у різних народів etc., говорить про їх грабовання. Приступаючи до класифікації, застановляєть ся над поділом предложеним Грабовським і Фундуклейом, ширше говорить про майдани, далі наводить класифікації могил — Сашковасова, Антоновича і Бобринського.

Праця автора, як видно з вище поданого, є популяризациєю здобутків спеціальних розправ, зведених в одну загальну картину. Розумієть ся, при браку подібних ширших оглядів популяризация того рода відповідним способом зроблені дуже користні й пожадані. Авторovi треба признати, що він старав ся совістно зібрати новішу літературу (особливо археологічну) й об'єктивно подати її результати. Але при тім не завсѣди він удержуєть ся на висоті наукового трактовання річи й остегаєть від безпотрібних в його праці і мало уаргументованих догадок і взагалі висловлень: так напр. говорячи про Дніпро, догадуєть ся він, що Хортиця завдячує своє ім'я княжим псам, бо князі їдучи на Візантію, бавились нольованням дорогою, а на сѣм острові їх лишали; такі мішання між нові здобутки археологічної науки перестарілих, непровіренних відомостей і спостережень; такі напр. виводи етнологічні, засновані на белетристичнім утворі п. Старицької. Може для оживлення інтересу нераз затыає він справу белетристичною поволокою, вдаєть ся в деталі менш важні. Завсѣм тим і в такім стані праця все цікава для ширших кругів громади (для яких і призначаєть ся), знайомлючи з выводами спеціальних, неприємних для неї праць, і від них авторovi належить ся за се подяка.

М. Грушевський.

Всев. Миллеръ — Ассирійскія заклинанія и русскіе народныя заговоры (Русская Мысль 1896, VII, ст. 66—90).

На підставі в 1895 р. надрукованої праці dr. Tallquist — Die Assyrische Beschwörungsserie Maglū автор статі подає дуже цікаві порів-

няння ассирийських замовлянь з руськими і російськими. Згадавши коротенько про корнорацию магів, їх науку чародійства й їх значіння в історії давніх народів, д. Мілер коротенько каже про ассирийські замовлення типа *maglû* (що характеризується паленням предмета — символа певної особи) й переходить до порівнянь з сфери народної словесности.

Порівняння дотикають ся способів й обставин замовлянь, їх форми й зміста; ми коротенько занотуємо найбільш цікаві. Ассирийські замовляння звичайно говорять ся неголосно, а в руській й російській літературі замовлянь ми знайдемо спеціальні для сего вирази — шептати, відшептувати, шептун, шептуха; й стародавні Ассирийці й сегочасні чарівники однаково уживали, як найбільш відповідний — час перед сьвітанням. В народній літературі замовлянь є дуже багато таких, що уживають ся для заклання якогось чарівного предмета: з таких предметів треба занотувати узлики, фігурки, слід ноги і т. и. Ассирийські характерники робили воскові фігурки злих духів, палили їх (звідсіля й термин замови — *maglû*) і казали при тім чарівні формули.

Що до форми, то замовляння можна поділити на три категорії: простий розказ, погрози характерника злим духам, що він їх переможе своїм власним чарівним знаттем, й на останок — молитва до добрих богів, аби оборонили від злих духів. Дуже звичайна дияльотічна форма замовлянь: замовляння починається оповіданням (в ассирийських замовляннях звичайно оповідається, як Силиг-Мулуги питає свого батька Ба, і той навчає, як оборонятися від злих духів), і потім переходить в дияльот; в наших замовляннях характерник оповідає, як він встане рано і зустрінє яких-небудь духів, до котрих він і звертається з питаннями.

Дуже велику вагу мають звичайно чарівні числа, що ми знаходимо в ассирийських і в наших замовляннях: з сих чисел найбільш відомі 3, 7, 12 і інші. Для того, щоб мати владу над злими духами, треба знати потайне ім'я або число: кожний злий дух ассирийського пантеону мав власне чарівне число; в середньовічних, демонологічних трактатах ми знаходимо декотрі аналогічні звістки, наприклад, демон Леонтофор стратить свою вагу від числа 644 або імені Емануїла. Замовляння від трясавиць згадують, що хто знає їх 12 містичних імен, того вони не дотикають ся.

Треба ще звернути увагу на тих добрих духів, до котрих звертається людина з молитвою про опіку. Ассирийські замовляння, окрім головних добрих богів, дуже часто звертають ся до Гібіля — бога огня, бога сонця — Шамаш й місяця — Сін. Наші замовляння теж в чудній плутанині християнських й поганських ідей згадують поруч з св. Миколаєм, Михайлом, Юриєм й сонце, місяць, зорі, а декотрі промови цілком звертають ся до огня.

О. Г—ий.

Karol Potkański — Postrzyżyny u Słowian i Germanów (Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział hist.-fil. t. XXXII стр. 330 — 406).

Д. Потканський поставив собі за мету розслідувати дуже старий і між Слов'янами і Германцями розповсюджений обряд стрижень волосся, що впроваджував дитину до родини, а пізнійше до роду чи племені, разом до зв'язи сакральної тих груп суспільних. В історіографії польській знаходить автор відомости про пострижини у Галля і у Кадлубка і з їх оповідань виводить, що обряд сей мав місце 7 літ по уродженню дитяти, відбувався він урочисто, при ній надавало ім'я дитині, вкінці що не лише отець, але і хтось дальший, навіть чужий міг сего обряду dokonати. Про пострижини на Русі подає автор факти звістні, не додаючи нічого нового. Сліди пострижин знаходить автор в XII, XIII і з поч. XIV в. Обходжено їх по княжих дворах. Відбувано їх в 2—4 році життя дитини; по остриженню саджано дитину на коня; потім відбувався пир.

Тепер сліди пострижин бачить автор на Мазурах в звичаю не обтинати волосся дитині, а навіть не чесати гребінем до першого року життя, бо дитина могла би вмерти; звичай подібні подибував автор і в інших частих давньої Польщі. В Великій Русі і на Білій Русі також не стрижуть волосся в першому році життя, а навіть не обтинають нігтів. В Чехії і Моравії в деяких околицях навіть до сего року не стрижуть волосся, бо дитина могла би розум втратити. Всі ті народні пересуди — на думку автора — становлять одну групу звичаїв зв'язаних з пострижинами. В них не обтинається дитині волосся до певного часу, бо може її щось злого приключити ся. В тім бачить автор сліди, що колись перше стрижень мало свій сакральний, обрядовий характер.

Ще виразніші сліди пострижин переходились в південній Славянщині. В Чорногорі, Боснії, Сербії, Герцоговині, Болгарії є звичай кумівства зі стрижень. Родичі запрошують когось до сповнення обряду, приймають і гостять, потім затинає він три або і більше разів волосся дитині; зве ся се сьвяченим стрижнем. Всюди пострижини мають значіне посвоячення і то не тільки з дитиною, але і з її родичами.

Чи звичай пострижин також до дівчат відносивсь, автор не знайшов вказівок.

Час, в котрім відбувано пострижини, себ то 2, 3 або 7 років віку, вказує, на гадку автора, до певного степеня на їх значіне, а то, що був то символ введення дитяти в родину; з другого боку, пострижини dokonані чужим були адопцією, служили вони до нав'язання штучного посвоячення з кимсь чужим, що того обряду, замість батька, доповняв.

Яко доповнене до звісток автора додамо, що д. Ястребов (Київська Старина 1895, X) найшов пострижини в шістьох губерніях українських, де відбувають ся вони в перші роковини уродин дитяти, і то не тільки у хлопців, але й у дівчат. Хлопця стриже хрещений батько, дівчину хрещена мама. З тим обрядом лучать ся певні ворожби. По доповненню обряду відбуваєсь гостина. Звичай сей вказує, що не лише по дворах княжих — як думає д. Потканський — але і між народом обходжено пострижини, а ворожби з звичаєм сим зв'язані вказують, що стрижене се мало обрядовий характер.

Уступ про пострижини у Словян кінчить автор вказівкою на символіку волося, а то, що довге волося у них за оздобу було уважане, а острижене волося за обиду.

Вкажемо ту на наші пісні рекрутські, де оплакуєсь обстрижене кучерів легіня-вояка, а що до дівчат, то у нас є звичай насильного обтинання неморальній дівчині коси, що уважаєсь за велику кару. Шкода, що автор не знав сих звичаїв, а був би міг вказати на їх зв'язь з старинними пострижинами слов'янськими і символікою волося у Словян.

В другім уступі займаєсь д. Потканський пострижинами у Германців. Відомости про них бере зі старинних збірників прав. Обряд сей відбувався у хлопців в дванадцятім році життя, у дівчат — коли вони заміж виходили. Крім того ще були пострижини заросту у хлопців між 15—18 роком. Перші означали, що дитя дійшло до літ, другі фізичну зрілість, а злучене з ним надане оруж'я — узискане прав політичних. Головна ріжниця між пострижинами у Словян, а Германців, то час, коли вони відбувались.

Символіка волося у Германців, така як у Словян. Пострижини одні і другі мають своє спільне жерело, а переконаємось в тім, коли приглянемо ся звичаєм людности арийської в східній Індії. Там дотепер переховались пострижини перші і другі в повній формі. Пострижини відбувають ся по році, трох, п'ятих або сімох роках від уродження, найчастійше по трьох роках. Між восьмим а дванадцятим роком відбувають ся пострижини при віддаваню дитяти на науки Вед, але се урочистість чисто індійська. В шіснадцятім році відбувають ся пострижини заросту і волося, як ствержене зрілості. Батько сам доконує обряду пострижини і впроваджує тим дитя до сакральної зв'язи родини. Пострижини доповнені чужим служать адопцією. Символіка волося подібна до символіки у Словян і Германців.

На підставі подібности пострижин слов'янських, германських і індійських виводить автор, що пострижини — се звичай спільно в цілій расі вироблений ще в передісторичній епосі. Не вістають вони однакож виключною власністю Арийців; у численних неарійських племен знаходить

автор звичай менш або більш аналогічні з пострижинами Ариїв. То дає авторови пагоду до висказання загального погляду на символіку і обряд обтипання волося і тим кінчить він свою працю, що визначається пильним використанням етнологічної літератури і жерел. *Д. К.*

Th. Volkov — *Le traineau dans les rites funéraires de l'Ukraine* (відбитка з *Revue des traditions populaires*), Париж, 1896, ст. 24.

Як сам автор каже на вступі, розвідка його має служити доповненням і розвитком материялів і виводів праці московського професора Анучина про уживання санок в похороннім обряді (Сани, лодья и конь как принадлежности похоронного обряда). Згадавши про факти уживання санок при похоронах князів в давній Русі (похорони Володимира Св., перенесення Бориса і Гліба, похорони Ізяслава і Святиполка) і про уживання санок в давній Московщині, автор, зауваживши по дорозі цікавий факт, що тим часом, як звичай давньої Русі стали звичаями вищих верств в Московщині, на Україні заховали ся у низших — зводить до купи факти про уживання на Україні санок запряжених волами при похоронах не лише зимою, а й літом. Факти сї всі були вже оголошені в різних видавництвах, але старанно зроблений автором збір їх з сих часом дуже мало звістних публікацій робить користну вкладку в нашу літературу етнографічну. Автор репродукує з докладним коментарем малюнок де-ля-Фліза з Радомишльщини (публіков. в Київській Старині) і фотографію проф. Шухевича, видану в Зорі 1895 р. і наводить звістки — Яшуржинського про Київщину, Фенцика про Русинів угорських і Наумовичівської „Науки“ про Гуцулів буковинських. В усіх сих звістках виступає звичай везти трупу санками, запряженими волами (подекуди воли, що везуть мерця, мусять бути білі) однаково чи зимою чи літом, значить — санки мають тут характер цілком ритуальний. Цікаво б було, щоб люде, кому відомий сей звичай в сучасному або недавно минулому житті, доповнили сей запас фактів новими спостереженнями.

Згадавши про істнування сього обряду у иньших народів і прилучаючись до гадки проф. Анучина, що санки уживались при похоронах, як примитивний спосіб перевозу, як пережиток, автор пробує знайти сліди похоронного уживання санок в Ріг-веді (с. 15), наводить деякі факти, що потверджують гадку про санки, як початковий повіз (с. 20), застановляє ся над уживанням хліба при похороні, уважаючи кутю пережитком найдавнішої форми хліба. Такий, в головнім, зміст цікавої розвідки нашого етнольога. *М. Г.*

Л. Падалка — По вопросу о времени основания города Полтавы (відбитка з „Чтеній“ кiev. істор. товариства т. IX), К., 1896, ст. 19 + мапа.

Розвідку д. Падалки можна поділити на дві частини; перша займаєть ся питанням, чи можливо принустити існування Полтави в період давній, друга зводить відомости про неї з XVII в.

Як відомо, почавши з Карамзіна й до новішого дослідника топографії Переяславщини — проф. Голубовського, Полтаву бачили в Лтаві, що згадуєть ся під р. 1174: Ігор, вертаючись з степів до Переяслава, переїхав Ворсклу коло Лтави Проти сього виступає д. Падалка; доводи його такі:

Неможливо об'яснити, яким би способом з слова Лтава утворилось Полтава, як би се була назва міста.

Цілком неправдоподібно, аби на місці Полтави було якесь місто в 2-ій пол. XII в., бо ся країна виходить за границі тогочасної руської кольонізації.

Текст літописи, можливо, в сїм місці попсований, бо має вариянт.

Зіставляючи перше питання фільольогам, з поводу третього довода зауважимо, що вариянт переїхалъ росколъ замість переїха Въ росколъ не може мати значіння, бо, безперечно, з'явивсь наслідком злого відчитання початкового тексту. Що до доводів історичних, то вони справді мають певну вагу, але автор, аргументуючи, на жаль, не бере під увагу доводів противних; проф. Голубовський напр. навів деякі доводи, що промовляють за існуваннєм людности на просторони між Сулою й Ворсклою (Печеніги, Торки, Половцы с. 102—123); можна, розумієть ся, згожуватись з ними чи не згожуватись, але годі переходити їх мовчаннєм; далі — автор бере факти з різних часів, не звертаючи уваги, що обставини кольонізації змінювались, і що можна констатувати на початку XII в., не можна без застережень переносити на середину віка. З деталей зауважу, що се ще питання, чи літописні згадки про Снепород належать до Сліпорода нинішнього, бо оповідання під р. 1070 дуже мало до того пасує. Останки фортифікаційні без ближшого розгляду уважати фортифікаціями XII в. теж трудно.

Далі переходить автор до відомостей про Полтавщину з полов. XVI в. Тут інтерес має означенне географічне уходів, згадуваних в люстраціях 1552 р., а долучена мапа дозволяє легко собі представити територію сих уходів. Для самої Полтави автор зводить відомости переважно вже відомі, а закінчує фільольогічними міркуваннями про значінне слова Полтава; останні уступи в них ледви чи зможуть переконати. У всякім разі за браком монографій про „славу Полтаву“ розвідка д. Падалки стає корисною вкладкою.

М. Грушевський.

Michał Rolle — Z przeszłości. Okręg Rowski -- Starostwo Barskie (do r. 1774), Льв., 1896, ст. 232.

Книжка ся є передруком з львівського „Przewodnik'a naukow'ogo i literack'ogo“ i представляє собою першу більшу працю автора — сина звістного в польській i руській історіографії історика-оповідача дра Йосифа Ролле (dr. Antoni J.). Небіжчик присвятив Бару один з розділів в своїй монографії *Zameczki podolskie na kresach multańskich*, що й представляв з себе довгий час найбільшу розвідку про Бар. Коли я р. 1891 забирав ся до студій над Барщиною i кружив для того по Поділю, бачив ся я й із небіжчиком i розповідав йому про плян своєї роботи, а він окрім деяких вказівок бібліографічних згадав тоді про архив Волод. Гурского в Котюжанах, багатий матеріялами про Барщину, i не маючи заміру для себе їх використати, обіцяв знайти до них приступ для мене. Зносини наші одначе потому увірвали ся, я в Києві, Варшаві й Москві зібрав значний запас матеріялу i не журился архивом Гурского, тим більше як дістав звістку, що до оброблення барських матеріялів того архиву приступив син небіжчика, i міг сподіватись, що й вони будуть визискані для науки. (Ще перед тим користав з того архива д. Ол. Яблоновский для своєї розвідки *Podole u schyłku XV w.* i Й. Ролле в „*Kobiet'ax na dworze Czehryńskim*“). Потім небіжчик переказував, що має матеріяли д. Гурского в себе, й можна б з їх користати, але та звістка прийшла трохи за пізно для мене, коли вже я друкував матеріяли про Барщину, що вийшли першим томом в кінці 1893, а другий 1894 р.

Тож опублікована тепер книжка д. Ролле має для мене особливу цікавість: цікаво було знати, що містить в собі для Барщини архив Гурского; цікаво було знати й те, як скористав з них д. автор, як уложив свою працю, що мала предметом туж тему, що й моя, але написана незалежно від неї, бо — як зазначає автор в кінці — книжку написано 1894 р., i доперва по тому, як значна частина її була видрукована, подавсь він про мою книжку (видану р. 1894).

Головним матеріялом для студії, як сам автор зазначає (с. 224), були рукописні матеріяли з згаданого архиву, а то папери з процесу про ґрунти дідичів староства Барського, Любомирського i Понінського, з дідичами й державцями поодиноких сел з останньої чверти XVIII в. (акти сї перейшли туди по адвокату, що провадив справу Понінського), а головню *summaryusz generalny dokumentów*, де наведені пересті документів до Барщини, i *Specyfikacya wsiow*, де для сел, що поносили певні обовязки до замку Барського, зведені відомости з ревізій, інвентарів i люстрацій pp. 1563, 1564, 1569, 1607, 1616, 1629, 1665, 1765;

окрім того автор ужив кілька друків з того ж процесу (вичислені на с. 229) і поодинокі документи в копіях. Два згадані витяги доставили автору дуже великий запас відомостей про володіння землею і історію поодиноких осад староства; не маючи тих самих зводів, що переховуються в архіві Гурского, я мав ті відомости зведені, на основі представлених сторонами актів, в двох урядових протоколах — комісій летицівської (справа з дідичами) і варшавської (справа з державцями королівщин), перехованими в київському центральній архіві; з друків процесу, вичислених д. Ролле, в Головнім архіві Варшавським (*Lustrationes* N 65 a) я знайшов лише оден (*Postawa . . .*) (натомісць було там кілька таких, що нема в архіві Гурского),¹⁾ але сі друки взагалі, окрім відомостей про хід процесу, містять мало цікавого; цікавіший інвентар староства, уложений, як догадується д. Ролле на початку XVIII в. (с. 27); хоч з XVIII в. маємо кілька аналогічних документів (опись 1712 — Акти Барськ. стар. II N 81, інвентарі 1734, 1736, 1757 в архіві Варшавським N 65a і 66a, люстрація 1765 в архіві київським N 5512), однак се не позбавляє згаданий інвентар його ваги. По за тим, перечитавши книжку д. Ролле, я не знайшов відомостей про Барщину, зачерпнутих з документів, яких би не мав при укладі своєї праці, винявши хіба деякі дрібні подробиці. З них згадаю за копію з надання Свидригайла на с. Зубровці. Документ сей опубліковано у Пшездзецкого (*Podole, Wołyń, Ukraina, I*) але з датою 1405 р.; вже пеліжчик Ролле звернув увагу (*Zameczki* I с. 68. вид. 1880), що в різних згадках сей документ має дату то 1401 то 1405 р., а та чи иньша дата має певне значіння, бо з датою 1405 р. він був би одним доводом другого пановання Свидригайла на Поділю (пор. нову розвідку дра Прохаски — *Podole lennem* корону, де знов грамота виступає таким доводом). Отже д. М. Ролле подає звістки про копію сього документа (оригінал — каже — становить власність приватну; шкода, що не сказано — чий) в архіві Гурского: вона має дату а. N. D. millesimo quadricentesimo primo; з иньших відмін можна зазначити, що в підписах сьвідків замість *Vasillo dicto Boszski* стоїть *Vasilio duce Des (?) Boski*.²⁾

Що до укладу праці, то автор поділив її на дві частини: перша (меньша, ст. 1—76) присвячена „Ровському округу“, себ то часам до

¹⁾ *Obrona z strony uu. instigatorow koronnych; Kontynuacya productu sprawy ks. imci dziedzica Baru; Odpowiedz z strony i. o. x. I. M. Lubomirskiego; Summariusz z dokumentów... Hołuziniec i in.* — Варшав. арх. *ibid.*

²⁾ При такім читанню стає непевним, чи дійсно від Божька мала свій початок назва сього князя.

володіння кор. Бони, друга (с. 77—232) староству Барському. Автор по короткій замітці про територію Поділя і поділ його на округи приступає відразу до першої звістки про Ровський округ (в згаданім наданню Зубровець), застановляє ся над особою того „Альберта Ровського“, потім над иньшими старостами XV в., а за браком відомостей про спеціальних старост ровських, говорить про старост подільських взагалі; застановляє ся по тому на наїздах татарських і давши докладний каталог їх, переходить до огляду колонізації до часів Бони, означає границі округу, подає історію осад, що записує він до XV в. (гл. V) потім осаді XVI в. (до Бони) — гл. VI. Можна зауважити, що відомости автора про XV в. вийшли б трохи багатші, як би він використав одно друковане джерело — *Inventarium archivi regni* (1862); реєстр старост подільських вийшов би більший, як би автор використав для того *Akta Grodzkie i Ziemskie*; що звістки про колонізацію XV в. вийшли б багатшими при користанні з ширшого рукописного матеріалу (пор. Барское староство гл. II), се само собою розумієть ся, але такою метою автор і не задавав ся. Що до виводів автора, то треба зауважити, що несправедливо він каже, ніби за Коріятовичів ми не подибуємо слідів адміністративного поділу Поділя (пор. Барское староство с. 128); далі — догадки автора що до особи Альберта Ровського занадто гіпотетичні, так само ідентифікація з Альбертом з Вшерадова, бо той був каштеляном не на Поділю (пор. Бар. ст. с. 145); зазначаючи границі Ровського повіта, автор не застановив ся над тим, які переміни могли вийти при його відновленні за Бони і чи представляв він територію без прогалин.¹⁾

¹⁾ Дрібні поправки: на с. 32 замість *Małowce* (як в *Summariusz'u*) треба читати *Maliełowce* (див. Акти Б. ст. I N 103), а Добек Ловчовский не був одною особою з Лосковським (про сього див. Бар. ст. с. 207); звістка, що Синяковці сіли на ґрунті Княжої Луки (с. 34) є, правдоподібно, непорозумінням (документ 1461 р., що тут згадує автор, нам незвідний, коли не є се той, що видруковано в А. Б. с. під N 3). Полуднева Ровчина в 2-ій пол. XV в. зовсім не була густіше залюднена, ніж західна (с. 37). Карачева Лука не була те саме що Княжа Лука (с. 40), як видно з дат наведених в Бар. ст. (с. 33), а пізнійше звалась Плебановкою, Лука ж Молчанівська і Шаргородська що иньше (Б. ст. с. 123). Дашківці лежать в басейні Лядави, тож не можна їх ідентифікувати з Дашковим дворцем, коли воно справді лежало на Ушиці (с. 44). *Angarowani* (с. 56) не є помилка, бо іде від слова *angaria*, з *Winogrodzies* (с. 59) хибно відчитано зам. *Zwinogrodzies*. На с. 68 безпотрібно *Schanovszova* (Санович) получена з *Sachnovskimi*. Доповняти прогалини в оповіданню автора документальними відомостями не буду, відсилаючи до відповідних уступів „Барского староства“, зауважу, що з ними відпала б і думка автора, мов би на сю територію не розтягались надання Ягайла (с. 75).

Друга частина, присвячена „Барському староству“ (від часів кор. Бони), поділяється на дві половини: в перших шести главах автор оглядає історію староства, поділяючи його на періоди відповідно змінам старості і державців (гл. I і II — кор. Бона і її старости, гл. III — Гербурти, гл. IV — Творовський, гл. V — Гольський, гл. VI — Жолківський); в кожному розділі автор говорить на початку про саму зміну в адміністрації, про загальну ситуацію подільську тогочасну й — по змові — сучасну барську, про діяльність старости й про колонізацію староства. По тому дає автор два загальніший огляди — про війтівства в старостві Барським і про стан його під час люстрації 1615 р., і знову оглядає історію в порядку хронологічній до р. 1774 — коли Барщина перестала бути староством, перейшовши з королівщини на приватну власність на основі ухвали сойму. Таку схему не можна назвати щасливою: автор мав в руках рукописний матеріал майже виключно для історії володіння землею (а разом з тим — колонізації, скільки перше могло вияснити другу); для діяльності старост, для внутрішнього життя староста міг він знайти деякі вказівки хіба в друкованій матеріалі (головно — в люстрації 1564 р.); тож за браком таких відомостей мусів він удаватися до загальних звісток про Поділе, про відносини пограничні, про заходи сойму коло староств граничних, або про особи старост (особливо — гетьманів) взагалі і ті події політичні, в яких вони брали участь; розуміється — се здебільшого факти загальні знані, і автор до них міг лише місцями додати спеціально барські відомости, з джерел переважно друкованих. До початку XVII в. він за те, кажу, мав багатий матеріал що до володіння землею, і ним головно заповнив ці розділи: в кожній главі оглядає він історію тих осад, що з'являються за часи держання сього старости; таким чином ця частина представляє з себе властиво історію колонізації Барщини в XVI і 1-ій пол. XVII в., але такий поділ її на кусники, властиво, зроблено безпотрібно, бо він цілком механічний, утрудняє перегляд, а при тім і ролю старост представляє трохи в невідповідній світлі, побільшуючи їх ролю в колонізації: на рахунок діяльності старости записується заснування кожної осадки в старостві, видача кожного привілея осадного, тим часом як значна частина (або й більшість) привілеїв, роздаваних шляхтичам, зовсім без участі старости видавалися; ще менш справедливо залічує автор до заслуг старости роздавання привілеїв потвердження володарям шляхтичам і зазначає, що ці села наслідком пильної опіки старости розрослися і загосподарилися (с. 150): староста в тому, певно, був дуже мало винний. За браком же відомостей автор нпр. робить висновки про заслуги тієї чи иньшої особи з факту надання того чи иньшого уряду, а навіть війтівства (с. 145, 189); зазначимо, що взагалі автор

має нахил до панегіризма, а бажаючи зробити своє оповідання лекшим, уживає різних прикрас стилістичних; але відповідніше було натомість перенести значну частину дат і власних імен, що не мають більшої ваги, і взагалі другорядних подробиць під текст, в уваги.

По сих загальних увагах перейдемо до деяких спеціальних. Автор несправедливо називає Барщину власністю Бони (с. 6, 77), бо Бона мала її лише в державі, з записаною на ній сумою. Говорячи про перехід осад барських до нових державців в XVII в. і роблячи різні припущення, автор не бере під увагу ухвал екекуційних і характеру держави, який мала значна частина володінь шляхетських. За Ол. Яблоновським уважає автор (с. 163) витворення барської шляхти результатом заходів уряду коло організації оборони краюї; але Поділе взагалі повне було такої шляхти дрібної руської, поки не виперла її звідти шляхта польська, і хіба в консервованню тієї дрібної шляхти в Барщині й Хмельнищині можна припустити якусь державну думку, та й то трудно. На с. 164 каже автор, що в Б. старостві в відносинах між старостами і людністю панувала „względna harmonia“, але в дійсности того не можна сказати (див. Бар. ст. гл. VI).¹⁾

Випадає ще сказати про загальне освітлення, дане автором тим справам. В загальніші виводи і погляди він взагалі не вдаєть ся, беручи готове вже освітлення, часом наводячи для того довші цитати. Може тим наслідуванням готових поглядів треба об'яснити деякі по дорозі кинені гадки, що не конче гармонізують з фактами, поданими самим автором і тими, що він оперує. Так-сам автор признає, що територія ся в XV в. колонізована була селянством і упривилейованою верствою руською, як він думає — без участі зовсім королівської влади (за Ягайла — с. 75—6), тим часом дальше кидає слова про місію цивілізаційну польську (с. 124), при чім ся місія припадає спеціально на долю шляхти, а їй „стає в великій помочи в тій цивілізаційній місії селянська юрба, що поспішає на границі з різних сторін і границь річи посполитої“ (с. 163); за Барщиною на схід у автора починають ся уже ніби

¹⁾ Дрібні замітки: „pracowity Niewid“ (с. 81) зовсім не є комплімент для Невида, а означення його нешляхетського роду. На с. 82 несправедливо сказано, що осадчі барські належали до упривилейованого стану: про декотрих се більш ніж певно (див. Бар. ст. гл. V) На с. 89 автор мішає Карачовських з Карапчовськими або Карапчиевськими, а се були два особні роди. Czurczowce на с. 101 чи не є простим непорозумінням переписувача (пор. А. Б. с. II с. 348—9). Poczeszny стоїть в зв'язку з „тяглий“, а не poczeszny (с. 130). Наведений автором витяг з граничного акту 1570 р. (с. 134) має деякі неоправности (пор. А. Б. с. I N 122). На с. 138 покручені іменни з акту 1658 треба справити, пор. А. Б. с. II N 47.

які дикі краї (с. 148). Подібні суперечности стрічають ся одначе часто і в иньших, старших і досвіднійших письменників польських, що розширивши круг своїх відомостей, не встигли визволитись від перестарілих поглядів в відносинах русько-польських, хоч єї погляди з їх же відомостями стоять в цілковитій незгоді. *М. Грушевський.*

Diplomata statutaria a Patriarchis Orientalibus confraternitati Stauropigianae Leopoliensia. 1586—1592 data, cum aliis litteris coaevis et appendice. Tomus II editionis jubileae in memoriam confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis ante trecentos annos fundatae. Льв., 1895, ст. XVIII + 133, вел. 8^о.

Видавництво, котрого титул ми навели, є дальшим тягом видавання актів, що містять ся в архіві ставропгійскім, яке інститут ставроп. ухвалив при нагоді обходу трехсотих роковин свого заснованя 1886 р. Приготовленєм дипломів грецких до виданя заняв ся покійний проф. ІV гімназії Ів. Кристиняцкий, одіак довів діло лиш до р. 1592, бо помер в марті 1893. Сї грамоти дотичать справи заведеня братства ставроп., школи братскої і друкарні, подають привилеї надані братству, дальше устави, закони і правила братства, єго школи і церкви. Деякі дотичать цілої церкви руської, один монастиря єв. Онуфрия у Львові, а один братства в Рогатині. Всіх грамот грецких містить се виданє двацять пять. Належать вони до часу 1586—1593.

Проф. Кристиняцкий приготував до виданя також польські переклади 12 грамот з сучасних копій. В сїм помагав єму проф. львівського університету др. Ант. Калина. Подані они під кінець „Дипломів“ (ст. 91—112).

Грамоти й листи, в сїм томі видані, взяті або з оригіналів або з сучасних копій, передовсім з рукописної книги інституту ставр. званої „Альбум“.¹⁾ Грамот і листів руських подано в сїм виданю 16 з сучасних копій або з автографів — се сучасні переклади текстів грецких; довершено їх в грецко-словянській школі братства, котру тоді недавно засновано. З тих 16 перекладів 10 видано тут вперве, а 6 видав вже вперед о. Ант. Петрушевич в „Актах югозападной Росії“. Переклади рускі подано в нашім виданю понизше дотичних грамот грецких. Виданєм руських перекладів займав ся Іван Левицкий, а проф. Петро Скобельский сконтролював напечатані вже тексти і порівняв їх з оригіна-

¹⁾ Дві грамоти грецкі повторено з I тому „Ювильного Изданія“.

лами і копіями. Їго замітки, розвязки скорочень, інтерпунктацію і поправки подано в додатку.

„*Diplomata statutaria*“ попереджає простора передмова Дра Ізидора Шарапевича (ст. I—XVII), що познайомлює нас докладно з історією сего видавництва, а передовсім подає точний опис рукописної книги „*Album*“, що служила за основу сего видавництва (ст. III—XIII). Закінчують се видане подобизни письма, а особливо початків деяких текстів грецьких і руських і докладно уложений показчик змісту. Ціле видане виготовлене взагалі старанно і приносить честь так Інститутові ставропигійському, що вже по третій раз жертвував значну суму грошеву на ціль наукову, як і тим панам, що потрудили ся над єго виготовленєм. В порівнянню з виданем I части I тому „Памятників“ Братства ставроп., з котрого в своїм часі подали-сьмо оповістку в „Записках“, представляють ся „*Diplomata Statutaria*“ о стілько користнійше, що не лиш зазначено в них всюди, звідки взято поодинокі грамоти, але й подано докладний опис чи то оригіналів їх, чи копій і евентуально — печаток; а се теж підносить наукову стійність видавництва.

В. Білецький.

Древнѣйшій планъ города Кіева 1638 года, издалъ Б. И. Ханенко, К., 1896, 4 табл. + 8 стор. in fol.

В сѣм роскішнім виданню д. Ханенко подає три таблиці з Тературґими Кальнофойського: ближні і дальні печери і загальний вид Кієва, передруковані потім у Євгенія в його описи київської Лаври; з огляду на велику рідкість оригінальних плянів, особливо третього, доданого лише до деяких екземплярів Тературґими, д. Ханенко подає їх в докладних копіях; при тім, поділяючи думку проф. Петрова, що в третім пляні виїшла плутанина через те, що частина його була вирізана на виворіть (як належить), а частина просто, видавець докладає сю частину пляна в двох видах — просто і на виворіть. До сього докладає він російський переклад коментара Кальнофойського, повдержуючись від власних уваг.

М. Г.

Проф. Н. Петровъ — Кіевская академія во второй половинѣ XVII вѣка, К., 1895, стор 171 (відбитка з Трудів київської духовної академії).

Велике культурне значінне київської академії в історії України та й цілої Росії не раз притягувало до неї увагу вчених, що подавали або загальні огляди (Пекарекий, Галахов), або спеціальні студії що до її історії та просвітньої діяльності (Голубев, митр. Макарий,

Аскоченський). Розправи останніх сих вчених і мав на увазі проф. Петров, коли обрав задля своєї студії після -могилянський період, щоб у подробицях вистежити життя академії на підставі нових матеріалів, сподіваючись де що простудіювати ширше й поправити хибні попередніх істориків її. Сі нові матеріяли належать як до зверхньої історії академії (реєстри настоятелів брацького монастиря, ректорів та вчителів академії) так і до внутрішньої (се привилей Владислава IV колегії р. 1635 та різні книжки, з яких вчилися там в XVII в.). З сих двох боків автор і розглядає історію академії, й на такі дві половини можна розділити його розправу.

В першій автор зазначає рік заснування колегії, вичисляє її діячів, починаючи з часів Петра Могили, подає коротенькі, а часом і ширші біографії їх (напр. Варл. Ясинського), показує, хто з їх яку науку читав, часом зазначає, хто з ректорів колегії мав вплив як на загальний рух життя її, так і в сфері науки шкільної. Історію колегії автор закінчує ректорством Калачинського (1697—1701 р.). Такий зміст першої половини студії д. Петрова. Тут він виявив широку знайомість з літературою питання, подає багацько матеріалів, що до сього часу були невідомі, знайдені по київських архивах: софійського, брацького, михайлівського, печерського й інших монастирів, в церковно-археологічному музею київської академії, бібліотеці київської семінарії та інших місцях. Велика сила вказівок про архивні матеріяли дуже кидається у вічі всякому читачеві і дуже виразно показує, як багацько працював шановний професор над розшукуванням нових наукових матеріалів. Сі відшукування дали авторові спроможність звернути увагу й на деякі нові подробиці в історії академії й поправляти помилки попередників, установити певніші хронологічні дати діяльності деяких діячів академії (див. 14, 20, 21, 22, 23, 30, 39, 40, 43). Багатство джерел, критичне уживання їх роблять працю д. Петрова заміною в українській історичній літературі, хоча самим уладом студія й не відрізняється від інших історій академії, до того ж відчувається брак живої ясної мови, не так як хоч в Аскоченського: в праці д. Петрова ми маємо чимало сухих перелічувань імен, прозвищ, хронологічних дат, через що читачеві й здається трохи важкою ця частина його праці. Друге, треба завважити, що автор трохи збочує від предмету своєї студії. Він звертає увагу й широко говорить про такі з'явища, які мали дуже малий зв'язок з історією колегії, як наприклад — спустошення Поляками брацького монастирського маєтку Новоселок. Як що се мало яке зачіпне задля економічного життя школи, то не менше право на авторську увагу має й жертва Сагайдачного; а як що воно мало який вплив на ректора школи Ясинського, то можна було сказати про се коротше, тим більш

що про інших діячів колегії, які зробили їй добра не зменш Ясинського, автор обмежується коротенькими звітками.

Що до тез, які ставить д. П. — в першій половині своєї студії, то з деякими з них не можна зовсім згодитись. Наприклад, автор уважає цілком за певне, що брацьку школу засновано р. 1615. На це питання недавно звернули увагу деякі київські вчені, але воно ще не зовсім в'яснене й недокладно відоме. У недавні часи з'явилась розправа про це питання д. Каманіна „Еще о древности братства и школы въ Киевѣ“, де він відносить існування школи до кінця XVI віку, й на наш погляд, у студії, присвяченій спеціально історії академії, треба було переглянути питання про заснування її, та й виробити свій погляд з усього того, що звісно й зроблено до цього часу наукою.

У другій частині своєї розправи д. Петров докладно говорить про внутрішній устрій київської школи XVII в., про обсяг шкільної науки, про життя школярів; тут є багато цікавого навіть і для читача не спеціаліста, і ще більш ніж у першій частині праці виявляється самостійність та вартість роботи, як що до характеру студійовання питання, так і багатства нових джерел задля нього. Автор вказує на маловажність для в'яснення внутрішнього побуту колегії XVII в. праць попередніх істориків; на думку автора, можуть ще бути у пригоді, та й то не великій, тільки праці м. Євгенія (Описание Киево-софійскаго собора) та о. Линичевського (Педагогія древнихъ братскихъ школъ и преимущественно древней киевской академії); певний же матеріал за для внутрішнього побуту київської школи автор дума знайти погроху у нечисленних підручниках та деяких інших документах, що заціїли від давньої київо-могилянської академії до наших часів, а їх недостачи доповнити аналогіями внутрішнього побуту: з одного боку — латинських шкіл, на взір яких її уряджено, а з другого — російських, які засновано з початку XVIII в. на взір київської академії (ст. 59).

Відповідно такому погляду, автор, широко користуючись працею Лукашевича (*Historya szkół w koronie i w. ks. Litewskiem*), докладно розповідає про латинські (єзуїтські та піярські) академії й школи, вказує, хто з київських вчених бував у сих школах, які через се мали вони вплив на устрій київської школи, далі порівнює її з латинськими школами з боку устрою адміністративного, школярського побуту, обсягу шкільної науки. Ні краківська, ні замойська, ні навіть віленська латинська академія до р. 1680 (поки по них не заведено теологічного відділу) не були взірцем за для внутрішнього устрою київської колегії, таким взірцем були колегії єзуїтські та піярські (стор. 66), хоч і не все цілком було позичено з них: київська колегія де чим і відрізнялася

від них: наук викладало ся менше в порівнянні з польськими школами, менше було релігійної формалістики, шкільна дисципліна була суворіша; розумієть ся, з догматичного боку наука була цілком православна.

Можна зауважити, що автор дуже довго спiniaєть ся на польських школах, неначе вони — то головний предмет студії, а про всякі подробиці життя та устрою київської колегії подає він не дуже то багато певних відомостей; через се саме порівняння виходить трохи блідим і не відповідає одна частина порівняння другій. Окрім того метода автора може давати лише приблизне знання, бо щож се за певний доказ що така ось ознака, мусіла бути в київській колегії, бо вона була або у ростовській школі, або у смоленському колегіумі (див. 65, 79, 80, 85—86, 97 стор.); атже сі школи хоч і засновані на взір київської, та тільки у XVIII в., і взявши ознаки устрою сіх шкіл для вияснення побуту київської школи XVII в., автор властиво виходить за межу тієї доби, яку він обрав задля своєї студії; друге, хоч школи смоленська, ростовська та иньші мали за взір київську, але не все ж цілком вони перейняли з київської, а були деякі й ріжницї поміж них: наприклад, в московській академії працювали київські вчені, але ся остання дуже відрізняла ся своїм устроєм від київської. З другого боку й деякі звістки про життя київських школярів та про устрій самої школи автор бере з праці м. Євгенія, що не виділяє видатніших ознак кожної доби в життю академії, так що трудно сказати, чи за всі часи існування академії був у ній такий устрій, чи за різних часів і ріжний устрій. От же через се й треба було критично брати працю м. Євгенія, яко джерело задля історії академії XVII в., перевірити усі звістки сієї праці про академію свідощтвами, та виставити до кожної звістки хронологічну дату.

Друга доба в історії київської школи починаєть ся з р. 1689, се є то з того часу, як тут заведено теологічну клясу, і московський уряд надав київській колегії право самоуправи і суду незалежно від урядів. З сього часу колегія стала подібною до академії, а небагом почала й називати ся академією. Про все се проф. Петров докладно розповідає й показує, в чім київська академія сходилась з латинськими академіями, а в чому відрізняла ся від них, як змінiali ся у ній програми деяких наук (наприклад філософії), яка була бібліотека, що, на думку автора, заснована на певних архивних датах, містила у собі під той час від 3000 до 3500 книжок ріжного змісту (стор. 118). Трохи темно розказано про конгрегації київських студентів, що заведено на взір конгрегацій по латинських академіях; трудно також зрозуміти деякі неясности в характеристиці життя студентів київських XVII в. Коли автор подає звістку московського попа Луканова про київських школярів, що вони дуже крадуть все у людей, то в однім місці своєї праці

(стор. 89—90) відкидає всяку думку про можливість такого з'явища а в другому місці (стор. 122—123) автор погоджуєть ся з словами Лукянова. Задля такого погляду на мораль студентів і сам профес. Петров дає доводи: се супліки київських мешканців року 1699 про те, що у митрополіта немає ніякого права на студентів, а сі чинять людям шкоду (стор. 123). От же як воно б там не було, а піп Лукянов констатує певний факт з життя студентів, а щоб сей факт не дуже кидав ся в вічі, авторови треба було сказати де що про економічні обставини київської школи та школярського життя. Правда, автор відсилає читача задля сього до праці Мухіна „Київобратський монастир“ (ст. 2, див. примітку), але тут знаходимо вельми мало відомостей про XVII в. Як би ся сторона була выяснена, то тоді б можна було відповісти і на таке питання: чи академія власним коштом набула таку чималу задля того часу бібліотеку (3500 книжок), чи хто подарував їх, яко плату побирали учителі й яке було економічне становище їх і т. ин.

Нарешті скажемо, що історія академії XVII в. так, як подає її автор, має на читача-Українця якийсь сумний вплив. Переглянувши життя, науку та устрій тієї школи, що була на Україні, Українець-читач тільки скаже про київських вчених та про шкільні порядки: від нас вийшли та не нашими були. У проф. Петрова колегія на Україні була чужим деревом, яке хоч і довго стояло у ній, та не пустило свого коріння і не брало з неї соків, а одначе ж росло та росло, й люди йшли до неї за освітою. Не всякий зрозуміє, яким се чином стало ся, що люде прийняли школу, перенесену з чужої сторони й чужу їм і своїм устроєм і духом навіть, позбавлену звязків з їх духовним життям. А вже ж і поперед Могили були на Україні братські школи, була своя наука, що хоч кількістю не рівнялась з київомогилянською наукою за те ж вартістю, своєю ідеєю, розвитком її та методом студійованія (Копистенський, Бронський) та своїм впливом на тогочасне життя — стояла вище. Відома річ, що у нас і до засновання київської колегії були свої шкільні звичаї, традиції, свій напрямок духовний, а через се й можливо було дещо з свого внести в колегію Могили, дещо переіначити з того, що позичено з польських шкіл. На сю думку наводить читача і праця пр. Петрова, але він не выяснив сієї справи докладно; а показати звязок могилянської колегії з старою братською школою, з якої вона розвинула ся, а також порівняти устрій її з устроєм иньших братських шкіл — се було б дуже бажаним і дало б иньші вражіня читачеві.

До студії додано материяли для історії академії XVII в.: привилей кор. Владислава IV православним, підписаний 18 березія 1635 р.; реверти ігуменів братського монастиря, ректорів, префектів та вчителів

академії XVII в ; опис підручників тих наук, що викладали ся в XVII в. в колегії, з критичними поправками помилок иньших істориків, які говорили про її книжки ; витяг з актів XVIII в. про мешкання школярів колегії у притисько-миколаївській школі в XVII в., а також витяг з однієї рукописи 1665—9 рр. теологічного змісту.

Подавши деякі уваги на працю пр. Петрова ми не зменчуємо наукової вартості її. Критика джерел і літератури, свіжість матеріялів, обережність у выводах, велика старанність, значна ерудиція — усе се робить працю д. Петрова замітною в українській літературі. II.

О. Левицький — Аонасій Заруцький, малорусский панегиристъ конца XVII и начала XVIII ст. (Кіевская Старина, 1896, III ст. 378—398).

Д. Левицький насамперед коротенько застановляють ся над обставинами, що сприяли розвиткови панегіризму на Руси. Панегіризм пановав під той час в цілій Європі, а до найбільшого розцвіту дійшов в Польщі, а що Україна належала довгий час до Польщі і підлягала її впливам, то і мавія панегіризму обняла й Українців; до того й тодішні обставини політичні саме тому сприяли: посьвятами своїх творів шукали пошесті писателі охорони для себе і для православія від противників у маґнатів, бо їй не давала ані держава, ані король; раз зацвпившись, він державсь, бо давав авторам користи матеріяльні, але вплинув на літературу некористно: він був причиною, що література при кінці XVII і на початку XVIII ст. визначавсь цілковитою безплідністю, хоч на очах тодішніх писателів відбувались події, що потрясали цілим народним організмом і подавали вдячні теми до літературного оброблення. Тай не дивно, що в сім часі не появилсь жаден знаменитий твір літературний, коли панегіристів інтересував заробок і все иньше, лише не те, аби їх твори визначались стійністю літературною. В сій прояві й треба шукати причини, задля чого література українська улягла впливам великорущини, замість заняти переважне становище, до чого мала всі основи, а наші талановиті люди пішли на північ служити чужим богам.

На особі Заруцького показує нам автор мету і стремління таких панегіристів. Заруцький, діставши як на свій час старання образование, задумав здобути собі славу на літературнім полі, аби тим легше зробити кар'єру. Йому на початку пощастило: він посьвятив перший свій твір гетьману Мазепі, а сей в заміну надав ему село Чорторію і рівночасно припоручив его ки. Голіцинови, любимцеву царівни Софії, а їх також вихваляв Заруцький в своїм творі. Але тимчасом обставини політичні змінились; царівну Софію і Голіцина усунуено, а на царському престолі засів Петро.

Заруцький мусів отже свій твір знищити, або що найменше — старанно заховати, бо замість нагороди чекала его кара. По такім неfortunним першій виступі замовк Заруцький на довший час, віддав ся господарству й иншим клопотам і по смерті свого батька, протопопа Новгород-Сіверського, обняв его місце. На тім становищі перебував Заруцький довший час, але на останку удалось ему досягнути мету витичену собі еще за молодю. Коли бо по битві під Полтавою кидано на Мазепу задля зради цареві анатему, виголосив Заруцький в присутности царя красномовну проповідь проти колишнього свого добродія. Цар з вдячності затвердив Заруцькому то, що він фактично вже носідав, а гетьман Скоропадський надав йому ще до того слободу Ковшинку. Тим способом досягнув Заруцький вповні те, чого бажав; віддячив він панегіричними віршами на честь Петра і его родини при своїй теологічній праці: *Хліб ангельський*. Сі дедикації здобули йому ще одно село від гетьмана і потвердження від царя. Тим і закінчилась літературна кар'єра Заруцького, особу якого д. Л. освѣтив як типового заступника тодішніх письменників-лизунів.

II. Р.

Alexander Kraushar — Frank i Frankiści polscy (1726—1816), *Monografia historyczna osnuta na źródłach archiwalnych i rękopiśmiennych*, т. I, ст. 310, т. II ст. 251, Краків, 1895.

Ціла монографія про Франкистів, про котрих писав автор вступну розправу ще перше в „Ateneum“ (див. „Записки“ VIII) поділена на 6 частин, попереджених передмовою. Чотири частини (21 роздїл, стор. 32—310) мають предметом історію діяльності Франка в Польщі; останні дві частини (18 розд.), що займають II том (стор. 3—251), присвячені історії побуту Франка в Берні і в Офенбаху аж до смерті. До того при кождім томі находимо в кінці примітки, де вказані жерела і додатки де подані деякі документи про Франкистів (як каталоґ неофітів з р. 1759, листи бар. Ревіцького до кн. Кауніца, контракт купна дому для двору Франкистів в Офенбаху з р. 1791 і т. и.), а до того численні фраґменти з „Księgi słów“, що не були з'ужитковані в тексті. Крім портретів Франка (в т. I.) і его доньки Еви (в т. II) находимо в другім томі образки: печать гербова бароновства von Frank в Офенбаху, старинний замок князів Ізенбурських в Офенбаху, де мешкали Франкисти в pp. 1788—1791 і корона з домовини Франка.

Подаєм докладніший зміст сеї монографії, бо власне полем агітації Франка були землі руські.

В передмові (стор. 132) переходить автор дотеперішні розправи про Франка і застановляє при тім коротко над значінем тих-же в істо-

рії франкізму; автор оцінює їх неприхильно і сьміло заявляє, що мігби безпечно обійти ся без усіх дотеперішних розправ, діставшись до жерел архивальних і рукописних.

Автор використав передовсім рукопис, званий Біблія баламутна, що обіймає цілу науку Фр. в приповідках, параболях і метафорах; з него довідав ся автор про всі епізоди з життя Фр., почавши від його дитинства аж до смерті 10 грудня 1791 року.

Інші жерела рукописні досі зовсім були незнані, з них важніші: „Księga słów Pańskich“ — ряд фрагментів уложених без якого будь порядку хронологічного, в більшій часті зредатованих в Берні і Офенбаху, „Kronika“ — збір фактів і анекдотів з життя Фр. в сто кільканайцяти фрагментах, що для історика служить найважливішим жерелом, особливо від р. 1760, себ то від ув'язнення Фр. в Ченстохові. Далі протокол власних зізнань Франка в суді духовнім в Варшаві р. 1760.

З віденського тайного архіву одержав автор відпис цікавої кореспонденції яка велась в р. 1776 між канцлером Кауніцом та бар. Ревіцким (резидентом австрійським в Варшаві) в справі надачі Фр. гідности графа. Акти архіву в Бірстайн подали авторови теж багато подробиць про банкрутство „бароновства von Frank“ в Офенбаху. А реляція бар. Поргеса (в архіві празекім) дає цікавий опис містифікації по смерті Франка.

Далі висловляє автор загальний погляд свій на справу. Агітація Франка представляє ся об'явом не спорадичним, але дальшою еволюцією реформаторських намагань жидівських ідеалістів, що бажали вирвати юдаїзм з вікового застою і в містичних книгах Сходу шукали ключа до пізнання нерозв'язаної загадки бытя і релігійної правди. В половині 17 віка сконцентровав ся містицизм жидівський (котрим управляла т. зв. контра-талмудова секта Загаристів або Кабалістів) в особі Сабатая Цві, а опісля серед учеників мудрця Берахії в Сальоніках. Франк — між турецькими Жидами „мудрим Яковом“ званий — запізнавшись поверховно з засадами кабалістичними, забажав поділитись результатами своїх дослідів з нечисленною горсткою прихильників без якого-будь заміру відірватись від юдаїзму. Але фанатичний виступ рабінів супротив новаторів спонукав его до цілковитого зірвання з традицією предків. Той фанатизм рабінів був причиною, що він в р. 1756 найперше прийняв іслам, опісля виступив провідником прийняття християнства, а вкці насунув єму гадку виступити в роли Бога і Мессії. Стати володарем неограниченим якоїсь загадочної держави стало задушевним бажанєм Фр. Для того обняв він на себе роль мессії і пророка. Межи гуртом наївних зачав він голосити засади осібної якоїсь теозофії, ширячи теорію чотирох божеств (бог життя, бог багатств, бог смерті і бог богів) і обіцяючи

своїм „правовірним“ вічне на тій землі житє. Та неначе об'явлена правда релігійна (названа через Фр. іменем „Das“) стала хоругвою, дооккола котрої зачали громадитись жадні багатств і вічного житя. Многі родини в сліпим довіру до него надсилали йому зі всіх сторін (з Польщі, Морави, Чех, Угор і Туреччини) великі жертви, так що в рр. 1773—83 засіяла палата Фр. в Берні не виданим доси блеском і роскошню. В місті Берні, де Ф. 13 літ пробував, дійшла єго теозофічна теория до цілковитого розвою, — але вже в Офенбаху покинув Франк ролю мессії і пророка, а об'явив ся своїм, що є сином могучого короля східного, що посідає незмірні скарби „один коло моря, а другий коло Дунаю“, що королівство свою переказує одинокій донці своїй Авачи, що, як казав, не лиш з краси але і з роду справді є королівною (ся королівна Авача вихрестившись дістала імя Зофія Гертруда, але потім задержала знов давнє імя Авачі, яке в Нікополі одержала, а від „правовірних“ невластиво була Євою називана).

Змінність напрямів ішла у Фр. в парі з разячою суперечностю висказуваних принципів. Єго релігійні, етичні і суспільні принципи, висловлені часто в загадкових реченнях, то дивачна мішанина правди з неправдою, поезії з найреальнішою, а навіть натуралістичною прозою, етики з неморальностю. На тлі тих засад видніє постать чоловіка, що має на меті: вирвати товни Жидів заходами найбільш без'оглядними і звязаними з власним материяльним інтересом способами з їх вікової недолі, побудити до вірвання з вірою і традицією предків і до лукання нової правди в иньшій вірі, нових обставин серед суспільности євронейскої. Початково дорогою до того мало бути хрещенє, але на нїм (як видко з висшого) не здержали ся заходи Франка.

Передмову свою кінчить автор заміткою, що безсторонне розсліженє перебігу франкизму провадить безперечно до виводу, що франкизм, як об'яв часовий, вельми характеристичний, витворений на тлі заколоту принципів і понять XVIII в., належить вже віддавна до подій остаточно замкнених і скінчених. Говорячи про него, не можна жадною мірою думати, щоби він лишив не то яку традицію, але навіть який будь слід в житю, поглядах і віруваннях потомків перших єго приклонників. Банкротство фінансове „бароновства von Frank“ було вже ознакою банкрутства франкизму яко секти. А з смертю останньої спадкоємниці засад Фр. доньки єго Авачі в р. 1816 розвіялись цілковито раз на все всякі мрії приклонників франкизму.

В 1-ій частині переходить автор історію Фр. і його діяльності в Польщі.

Мрії роскинутих по Європі Жидів про близький прихід Мессії, на думку автора, збільшились ще сильніше в половині XVII в., в епоху кривавого походу Хмельницького через землі давньої Польщі. Товни Жидів,

що спаслись з великої різні, утікали на Схід, де як раз тоді виступив в роли Мессії Саббатай Цві. Місто Смирна в азийській Туреччині було розсадником тої поголоски про Мессію, що чим раз більше зискувала прихильників в Європі. Ув'язнене Саббатая як і примусове прийняте ним ісламу зовсім не ослабило віри Жидів в его післанництво; фанатичні прихильники его вірили в надприродну силу пророка. По смерті Саббатая в р. 1676 знайшли ся наслідники, що его ідею післанничу розповсюджували, заперечували засади юдаїзму та випітали у свої науки де що з християнства про Трійцю. Першу особу божу звали они найвищою причиною або сьвятим Предвчним, другою був Бог Ізраеля або сьвятий Король, ідентифікованим з Мессією, а доповненням того була невіста божя Матроніта; ті три особи становили в поглядах Саббатайців єдність найвищу божества. Они вірили в метасихозу, переміну і вандрівку душ: всі великі пророки, які коли виступали — то були в їх понятю одною і тою самою особою лише в ріжних проявах і переображеннях. Відгомонам тих наук в Польщі були ті численні спори і диспути теологічні Жидів в першій половині 18 віка, що кінчилися клятвою на Саббатайців. Тимчасом на Сході, в Туреччині (особл. в Смирні) ширила ся та наука без перешкоди. Промешкував тоді в Смирні і приблуда з Польщі, син подільського арендаря, роджений 1727 р. в Бережанці під Гусятином, Франком званий Жидами. Він запізнав ся тут (коло р. 1750) з Іссахаром, одним з мудрців смирненьських, і ся знаємість розпалала в нїм жажду вступити в слїди Саббатая, стати проводиром товп жидівських, їх пророком, паном а навіть Мессією. Здобувши собі яку таку мудрість поверховним читанєм, маючи до того велику енергію та певність — з'єднав собі сей самозваний пророк скоро немале число прихильників. Славлено его лікарем і чудотворцем, а до того першорядним бесідником. Зваблені тим розголосом приїзжали до Франка з Польщі покутні розсївачі саббатайських наук і они то задумали звернути діяльність смирненського проводиря на Русь, де було ліпше поле до таких аїтацій, де тоді наука Саббатая ширилась покутно, по ріжних громадах жидівських.

За радою двох мудрців жидівських, що прибули до него з Польщі, рішив ся молодий Яків Франк вибратись найперше до Сальонік, в Македонії, де переховувалась з великою почесністю традиція культу пророка Саббатая. Тут здобув собі велику почесність яко Мессія якийсь Барохія, що уважав себе потомком Саббатая, і по смерті сего Мессії Барохії (коло р. 1470) уважано его за живого вічно, що виступає він раз-у-раз під постаттю нових Мессій. Прибувши до Сальоніки старав ся Фр. всякими способами знищити у сальоніцких Саббатайців віру в чудотворних наслідників Барохії, аби собі виключно приписати гідність чудотворця.

В Сальоніках докучала прибудам з Польщі велика нужда; терпів єї і Франк, аж збирав милостиню для себе і для товаришів. Але при тім всім Франк не опускав Сальонік; різними способами хотів спонукати Жидів в Сальоніках до цілковитого зірвання з предківськими звичаями і обрядами. Але вкінці заходи його обурили людність сальоніцку. Жиди нанявши Турків задумали замордовати Франка, але йому удалось уратувати жите, і чим скорше забравсь він з Сальонік з своїми товаришами назад до Смирни. Невідступні його товариші: Мардохей і Нахман, зачали його знову намовляти, аби переніс поле діяльності до Польщі, де не лиш міг би знайти більше число приклонників але навіть відограти ролю нового Саббатая. Лишивши жінку в Смирні, вибрав ся дійсно Фр. в дорогу в товаристві Мардохея і Нахмана, прибув передовсім до Могилева, відвідав Чернівці, потім поїхав до жінки, що в Нікополі повила доньку Авачу. В Нікополі переслідували його Турки і мало що не пропав під рукою якогось розбійника. Товариші подорожи його не давали йому довго сидіти на місці і нахилили його до поновного виїзду до Польщі. В Польщі, як каже Франк, панувала тоді морова пошесть, але се не спинило чудотворця від наміреної місії і він дня 1 грудня 1755 прибув над Дністер. Над берегом Дністра, з тої сторони Польщі, стояли, варті, не перепускаючи подорожних з Туреччини. Але Франкови удалось якось поминути варту і заїхати до свого стрия в Королівці. З Королівки рушив в вандрівку по східній Галичині, голосячи свою науку про Тройцю сьвяту і зискуючи для неї приклонників. Підчас тих вандрівок показував Фр. свої чуда. В місточку Лянцкороню над Збручом, відправляв Фр. враз з своїми товаришами „цравовірними“ при щільно примкнених вікнах, в ночі в домі якогось Жиди свої таємничі обряди, получені з „сспівами і танцем“; се не подобалось місцевим Жидам, они насилу вдерлись до того дому, де відбувалась забава, і цілу компанію Франка враз з проводирем заарештовали. Доперва третого дня за просьбою якихсь Турків, без сумніву спроваджених приклонниками Фр., тоді ще підданого турецького, випущено на волю самого Фр. Заким ще рабіни різних синагог зібрались для осуду справи арештованих „контраталмудистів“, Фр. відбував вандрівки по місточках, щоби своїх приклонників підбурити до пімсти. Крок в крок слїдила за ним товпа завзятих талмудистів і всюди, де зібрались приклонники Фр., арештовано їх і заковувано в кайдани. Нарешті суд рабів в Лянцкороні кинув клятву на Франкистів, приарештованих „контраталмудистів“ казав гонити на сторонках через улиці, а товпи Жидів кричали за ними: Тройца! Тройца! Рішенє сего суду рабів було подтверджене судом чотирох земств в Константинові; вислано від рабів обіжників до громад подільських з зазивом, щоби всюди „контраталмудистів“ вязнено. Виконуючи

сей розказ увязнено Франка враз з его „вірними“ в Копичинцях р. 1756, але увязнене тревало 6 день. Сидячи в арешті мав Фр., як казав, „віслане св. Духа“ і закликав: „Іду до релігії християнської і дванайцять ві мною!“

Коли вість про арештованє франкистів в Ляцкоропоу дійшла до Камінця, що був резиденцією енергічного біскупа М. Дембовського, і коли довідали ся, що причинились до сего немало принципи, схожі з деякими догматами християнськими, — вислано з консисторії розказ, аби арештованих в Ляцкоропоу франкистів спроваджено до Камінця для переведеня слідства. Переслухано увязнених перед судом консисторским і рішено тимчасом франкистів увільнити.

Заповідженим слідством консисторским взяв контраталмудистів єпископ Дембовський в свою оіку. В тім часі громадились коло особи Фр. численні приклонники і ширили его науки. Від тепер та громада франкистів стараєсь виеднати у єпископа камінецького призвіл на публичну диспути з талмудистами. На чолі „контраталмудистів“, що незадовго прийатєм християнства мали довести до рішучого зірваня з юдаїзмом, станули переважно Жиди подільські. Они то удавши ся в серпні 1756 р. до Камінця подільського внесли перед уряд консисторський „маніфест“, де зібрали коротко свою віру. Правди там поданої — казали они, будуть всюди боронити, они готові де будь виказати неправду талмуду, і тому радо б розсправились з талмудистами. Ся останна заява заохотила не мало єпископа камінецького до призволу на диспути. Посланиєм пастирским до парохів рускої дієцезії наказав єп. Дембовський рабінам головнійших міст і місточок прибути до Камінця для відповіди, так в справі виданого декрету рабів, як також на точки уложені в маніфесті. По двох відроченях відпоручник рабів заявив, що в справі декрету рабів і в справі подій в Ляцкоропі віддає він своїх клієнтів на ласку суду, а що до диспути релігійної — він рішучо єї не приймає, бо се дотичить релігії, котрій в Польщі відносними статутами забезпечена повна свобода. Але ся оборона була безуспішна. Єп. Дембовський наложив кари грошеві на синагоги своєї дієцезії з причини, що їх сеніори не ставились на означений день, визначив термін диспути на день 20 червня 1757. І дійсно удалось єпископови в той день звести оба ворожі табори против себе — до публичної розсправи: прибули і заступники громад Жидів талмудистів і маніфестанти зі сторони противної.

Диспути камінецька тревала 8 днів і скінчилась цілковитим поборенєм талмудистів, котрих талмуд узнали Франкисти за книгу повну баламудств. Треба було такий талмуд знищити, і тим також зайняв ся єпископ (тоді вже іменований архієпископом львівским). Для видаця оста-

точного декрету в справі талмуду від загрозою кар тілесних (sic!) удалось стягнути 21 заступників жидівських громад. Франкисти (в числі 20) домагались знищення талмуду — яко книжки шкодливої, рабини — протестували покликуючись на привілеї королів польських дотично свободи віри і обрядів. Вкінці суд єпископа видав свій декрет, де боронить франкистів, а талмуд засуджує на публичне спаленє катом на ринку міській. Властителям дїбр, де 6 франкисти перебувати, наказує декрет боронити їх від кривд і держати їх в опіці; що до талмудистів, що толерованє їх на будуче в краю позіставляєсь рішеню станів републики. На усильне домаганє франкистів приступлено другого дня по виданю декрету до викопання ухвалн єго найголовнішої т. є. до публичного палєня талмудів. Як читаєм в жерелах, 1000 талмудів спалєно в самім Камінці і такеж *auto da fe* повторилось по иньших містах на Поділю. Нападали на дома жидівські шукаючи талмудів. Заносилось на якєсь сильне переслїдованє релігійне, аж рознеслась вість, що 9. падол. 1757 архiep. М. Дембовский помер. Сей випадок перемінив все: „Жиди взяли гадку верх над нашими“ — читаєм в „Хроніці“. Лише впливови Демб., на мешканців — завдячували Франкисти свою перевагу над Жидами, що кріпко держались традицій предківських. Але по єго смерті з тим більшою завзятостію кинув ся елемент консервативний на гурт новаторів, що без опіки свого протектора опинились в критичнім положеню. Людність християньска чула рівнож відразу до людей, що під покривкою пїби-християньських пїнципів відправляли якєсь тайні, підозрілі обряди. Головну фанатичну ненависть звернули Жиди-талмудисти против Франка, що просиджував в Гіюргові (Журжеві) в Туреччині, де урядив собі господарство домашє на віір турецький. Але на дворі султанськїм мали талмудисти сильний вплив; житє Фр. було сильно загроженє, і Франк аби спасти себе і свою родину, прийав іслам, пішовши за прикладом Саббатая, що рівнож, під грозою утрати житя, прийав магомеданїзм. До сєго намовив Фр. і 10 своїх приклонників, родом з Турції, щоб тим способом забезпечити ся від можливих переслїдовань, а з оповіданя Фр. показуєсь, що з часом число таких магомедан в єго окруженю дійшло до сїмдесяти. З! Польщі приходили з часта до него приклонники і не тратили зовєім віри до свого провідника, хоч бачили, як легко єму змінити обряди. Тепер видумав Фр. нову ролю надземської істєти, котрого чини критикувати они не сьміли, лиш слїпо і з покорою мали сповняти єго волю.

Тим часом франкисти в Польщі старали ся поправити своє положєнє заходами на дворі королївскім. В прибічній радї Августа III мали они людей, котрим рух релігійний між Жидами віщував корїсти для церкви і тоті люде впливом своїм з'уміли з'єднати короля для справи

переслідованих. Рік по диспуті камінецькій (р. 1758) появилася розказ Августа III, що піддав контраталмудистів під опіку прав загальних, і сей розказ змінив відразу положенє. Вість про той „железний лист“ королівський дійшла і до відомости Фр., і ціла громада з-над Дністра і Пруту забралась 25 серпня 1758 р. до Польщі, де осіла ся в трех селах: Устечку, Гармацкім і Іваню. В недовзі, бо 7 грудня 1758 перенїс ся і Фр. до Іваня на Поділю. Тут уложив він плян агітації і від єго вже не відступив, зачавши вже на правду відігравати ролю апостола і володаря душ. З Іваня вишло від Фр. перше гасло: навернути ся на католицизм і змусити рабів до поновної диспути релігійної, зірвавши всяку лучність раз на все з юдаїзмом. Тутки зачали збігати до него громади Жидів; уряджено організацію комуністичну; до каси з усіх околиць краю напливали складки, що дозволили з часом Фр. окружити ся роскошею правдиво султанською, а навіть урялити собі під покривкою культу релігійного сиравдішний гарем. Фр. був провідником своєї громади і відігравав ролю чудотворця. Теозофія Фр., єго понятє про Трійцю Божу полягали зразу на неозначених, з кабалістичних наук зачерпнених віруваннях; пізнійше став він своїх прихильників научати: що „нема ліпшої віри, як християнська і що належить прийняти хрещенє“.

Заміри Фр. прийняти віру християнську зачали поволи осуцяти ся. В лютім 1759 р. прибула до Львова депутация в числі шістьох, переважно волоских і турецьких франкистів, що доручила архієп. львівському А. Любеньському супліку, і в тій супліці делегати просять призову на другу диспуту, аби „другий раз звести битву з неприятелями правди“. Рівночасно вислано подібну супліку до прімаса і до короля. На заміри антиталмудистів з недовірієм поглядаво зразу в сферах висного духовенства. Особливо трохи дивним видало ся для духовенства те нагяче бажанє призову на другу диспуту, в котрій знов хотіли пересвідчити загал о хибности засад талмуду, але коли делегати франкистів незадовго, не чекаючи навіть рішення прімаса, предложили адміністраторови диєцезії львівської Мікульському (бо архієп. Любеньський став уже прімасом) „маніфест“, де подали 7 тез до диспути, адміністратор хоч неохоче згодив ся на допущенє диспути. Щоби змусити рабів до прибутя до архикатедри Львівської, одержала шляхта відповідне порученє, а на опірних наложено гривну, в квоті 1000 талярів. З архидиєцезії львівської явилось 30 рабів під проводом старшого рабіна львівського Рапапорта і значнійших заступників громад жидівських на Русн. Диспути, з малими перервами, тревали (під пров. адміністратора Мікульського) від 17 липня до дня 10 вересня 1759 р. Автор не запускає ся в подобиці диспути львівської, що звана з численних описів. Була ріжниця між сею диспутою та диспутою камінецькою. В Камінці стали против

себе два стороництва, зложені з одиниць однакового знання теозофічного. У Львові за те мали рабінні не-аби-яких противників в теологах, людях вишого образования фахового, що рівнож причинялись до сьвітліїшої побіди ф'ранкистів. Присутних диспута тотя релігійна не то не зацікавила, але як кажуть сьвідки її — навіть нудила. Оживленє наступило доперва, коли ф'ранкисти приступили до тези семої — про „уживанє кровн“. Тоді саме прибув і Ф'ранк з Іваня до Львова. Дня 25 серпня 1759 відбув ся урочистий в'їзд Ф'ранка до столиці Русн. Жида львівські крились по домах і заулках, боячись погляду чудотворця, що по їх думці — „чаровав і обезсилював тих що дивились на него“. Що однак і тоді замір переходу католицизм лежав в умі Фр. на останнім пляні, бо марив безперестанно про зміцненє лише свого становища, в характері володаря необмеженого над сумлінєм і добутком „вірних“, — доводом того є захованє его в подорожи у Львів. Неначе який король сходу серед блеску і товн своїх адентів приїзжає він з женою до Львова під сам конець диспути; в часі побуту у Львові поведене Фр. таємниче; потай удавав ся з своїми „сестрами і братами“ на Високий Замок, де сповняв якісь обряди. Тим часом в місті із за великого натовпу — вибухла зараза. Нещасливо відгравав Фр. ролю чудотворця. Мікульський, пригадуючи Ф'ранкистам обовязок приступленя до хрещеня, бажав нахилити до сего передовсім Ф'ранка, начальника громади. Але сей зволікав, тому з кождим днем зм'ягалось у духовеньства підозрінє нещирости. Засліпленє громади нуждарів було так велике, що останок свого добутку складали „до вспільної каси Ф'ранка“, а самі морили себе голодом, і коли-б не поміч духовеньства і обивателів, нужда між ними була-б о много більші прибрала розміри. Мікульський не переставав налягати на Фр., аби чим скорше приняв хрещене, а тим часом, для заспокоєня нужди між его громадою, визначив трєх квесторів, для збираня складок між міщанами. Конечь-кінцем приняв Фр. (одержавши імя Йосифа) і вибрані ним люде (в числі 30) хрещене водою, по чім дозволено ему виїхати до Варшави і ту прийняти миропомазанє. Повістала громада мала аж по повороті свого проводиря з Варшави прийняти хрещене. В Варшаві далі зволікав Ф. з прийнятем урочистого хрещеня; від короля домагав ся визначеня ему на граници турецькій віддільної території, де би міг зі своєю компанією спокійно пробувати. Вкінци полагодивши цілу справу так, що визначено ф'ранкистам добра королівські і міста єпископські та деякі економії литовські на осаді, Йосиф Ф'ранк приняв хрещене урочисте в каплиці королівській, а за ним численні приклонники.

По виреченю юдаїзму, безперестанно ще марив Фр. про якесь виємкове становище в громаді своїх учеників. Поволи зачались розноситись вісти, голошені его „вірними“, а опісля і певнійші факти почали

свідчити, що хоче він удавати „помазанника Божого“; Франкові „апостоли“ почали говорити про чуда свого „пана“, великі его чесноти і ревність в привязаню до нової віри. На бажане кс. Мікульського, що зносив ся з найближшими з „апостолів“, списали они все те на письмі, що знали про свого учителя. В нім бачили пророка, що перший виловив належито науку про св. Тройцю, а навіть вірили, що „Христос є утаєний в особі Франка“, він однак перед ними теє укриває. Сповідник королівський Равх завізвав Франка до об'яснення, але закиди збивав Фр. загальними реченнями. З другої сторони одержав нунцій повідомлене від одного франкиста, що Франк складки, побирані від „вірних“ обертає виключно на удержанє громади пятьдесяти своїх найближших, що в певних днях тижня згромаджують ся у него і співвають якісь жиловіскі пісні, оказуючи єму дивачний культ релігійний. Вкінци зі Львова наспіла иньша вість: що Франкисти практикують межи собою політатію і иньші звичаї, запозичені з Туреччини, звідки деякі походять. Сї вісти були для адміністратора Мікульського вказівкою: повздержатись від дальшого допущення франкистів до хрещеня — аж доки справа не вияснить ся. Дня 7 січня 1760 р. арештовано Фр. і візвано кільканайцяти Франкистів на свідків, в присутности Молівди, що з невідступного товариша Франка перекинув ся несподівано в жалібника, закидуючи Фр. і его ученикам деякі таємничі чинности і прінципи, а межи иньшими віру в метаспихозу. По переведенню справи суд остерегав учеників его, аби на будуче обманам Фр. не вірили, аби его на дальше за ошуста уважали, а за то щоб звернули ся з любовню і щиростію до прийнятої віри католицкої. А коли ученики прирекли так поступати, заохочено їх до гллубшого осьвідомлення в католицтві установлено для них реколекції в костелі св. креста. Франка тимчасом постановив суд духовний вислати до твердині Ченстоховської на все, аби позбавити его можности впливу на переконання его приклонників. Приклонники його справді навернулись на католицтво; три були головні тут огнища: Камінець подільський, Львів і Варшава, а час того навертання — то роки 1755—1761. В тім часі начислив автор 514 неофітів (з того 156 мужчин, 119 жінок і 239 нелітних). Не рахуючи жінок і нелітних, горстка 156 мужчин-неофітів складала ся виключно з дрібних торговців і ремісників, отже людей, котрим прийняте християнства запевнювало зміну на ліпше їх нужденного положеня соціяльного, в якім проживали. За якісь ідеальні спонукання до того кроку судячи по самім Фр. здасть ся мови тут не було, але важним чинником того руху був фанатизм зі сторони рабівнів. Заким ще приклонники Фр. публично вирекли ся віри предків, називали они себе антиталмудистами, себто противниками схолястичних викладів вірувань релігійних. Таких як они було в Німеччині (в Гамбурзі і Альтоні) в тій еносі, дуже значне число,

але спори не doprowadили там аж до цілковитого зірвання з юдаїзмом. Рух між Жидами в Німеччині позоставив по собі слід лише в літературі теологічній жидівській, вплинув лиш на зміну зверхної (обрядової) сторони культу, коли в Польщі сей рух став жерелом сектарства. Причиною того було те, що і умисловий рівень тодішніх жидів був нисший і обставини їх суспільного побиту залежали в Польщі переважно від громаднішого їх злучення по селах і місточках.

Одначе і після декрету варшавського довіре „вірних“ до Франка не упадало. В вересні р. 1760 виїхала пані Франкова до Варшави з донькою Авачою а за нею потягла і громада франкистів, зложена з двадцяти родин, і осівши недалеко від Окунева (в пов. Радзими́нськім) навязала зносини з увязненим Франком; він відновив вповні давню свою повагу у „вірних“, а войслови́чка справа дала їм можливість помститись за свою поневіру талмудистам.

Точка диспути львівської з р. 1759 про „убийство ритуальне“, непорішена остаточно, подала поводи до трактатів про сю справу. Се за непокоїло оскаржених тим більше, що діялось се як раз в часі, коли опінія публична позиставала ще під вражінем процесу Жидів житомирських з причини смерти Мартина Студзінського (его образ, в виді жертви поколеної шпильками розсилаю по краю). А тепер знову в місточку Войсловиці (воєводства Любельского) оскаржено Жидів про замордоване ритуальне дитяти. Суд увязнив провинників і засудив їх на кару четвертованя живцем. Загальний фанатизм, який розгорів ся між народом, підмхували ще повонавернені франкисти, що не могли забути талмудистам переслідованя, яких дізнали по смерті архiep. Дембовского.

Часи вязниці не пригнобили духа Фр. Надіючись, що за старанем его учеників неволя довго не потреває, він далі провадив свою ролю. З вільна вязниця ченстохівска зачала прибирати ціху гнізда франкизму. Традиції іванські спільного життя віджили тутки між громадкою франкистів, що розселили ся під самою Ченстоховою і в поблизькім Ольштині. Серед ріжних баламутних розмов про якусь чарівну „панну“ з громадкою франкистів проминуло Франку кілька літ. Тим часом в краю зайшли події, що справу франкистів висунули знову на перед і вчинили з неї предмет розправ публичних.

Сойм конвокаційний і серед найпилнійших справ підніс справу неофітів, домагаючись на будуче: укоротити убігання неофітів ще до урядів і до шляхоцьких прерогатив. Протест сей не був звернений виключно против франкистів, але против неофітів взагалі, що ще давно перед агітацією Франка відстунали часами від юдаїзму і ставали католиками; але і франкистів теж, хоч і не всіх, зачали були признавати шляхтичами.

Нобілітація неофітів в тім часі була досить численна. Хи́бне (на думку автора) розуміне параграфу статуту литовського дотично неофітів з одного боку, а з другого неправне прибиране собі титулу шляхоцкого самими неофітами і неправне наділене неофітів гідністю шляхотского самими шляхтичами для заохоти иньших до прийняття католицтва, толкують нам сей характеристичний обяв. Наслідком публичного протесту шляхти на соймі конвокаційнім була ухвала соймова, що визначала неофітам управлене становище міщан по містах, а чиншівників по селах, з наказом, аби хто з них має уряд — зложили, хто має добра — випродали їх в протягу двох літ, під карою конфіскації.

З вступленем Станіслава Августа на престол здобула Росія перевагу в відносинах внутрішніх Польщі. Піднесена вже р. 1765 справа диссидентів і дизунітів прикликала до Варшави Кониского. Надія позискання опіки у сего єпископа а через него і у кн. Репніна, що стояв на чолі оборонців ріжновірців польських, насунула Фр. гадку: перенести свою діяльність до Жидів російських, аби прихилити їх до прийняття віри християнсько-православної. Почались — як видно — в тій справі може і які переговори, бо з Варшави — як читаєм в „Хроніці“ вийшло посольство „до Смоленска, до єпископа, і з ним говорило; дня 26 грудня прибуло до Москви, де пробуло вісім тижнів, почім вернувши до Варшави, ставило ся у Репніна“. Але для Жидів-талмудистів не були тайною проєкта ченстохівського в'язня. Один з них Барух Явал вибрав ся до Петербурга, аби повідомити депутацію конфедератів радомских за пропаганду Фр. з в'язниці. І сей Жид знищив усі заміри Фр., бо послів его вигнано з Москви. Старав ся Фр. удержати в тайні дізнане неповоджене і з гнівом докоряв відтак своїм вірним, що „відкрили перед народами“ посольство до Росії.

Коли по пілій Польщі стали творитись конфедерації і коли діла Зелізняка і Гонти на Україні криваво відбили ся, між иньшим, на судбі людности жидівської, задумав Фр. стати в роли пророка і через своїх розіслав відозви до Жидів моравських, чеських і подільських, з завизванем: прийняти „віру Едома“, яко одинокий спосіб ратунку.

Неначе предвиджуючи які важні випадки, Фр. підчас року 1768 розвиває незвичайну енергію і розсилає на усі сторони посольства, з таємничими розказами. Читаєм в „Хроніці“: „дня 26 падолиста дає Фр. розказ, аби усі правовірні, о скільки лиш можуть, громадили ся коло Ченстохови“. Серед загального замішання в краю франкисти ченстохівські провадили жите безжурне, громадячи ся коло свого учителя, що їм викладав тайни своєї віри, баламутаючи їх уми щораз то більше дивачними байками. В своїй науці висував він себе на перший плян, яко помазаника Божого, розводив ся над об'явленнями, снами і розказами, які одер-

жував від „Великого Брата“ і его співбогів, та приготавляв вірних до культу „Імості“ себто доньки Авачі (Еви) окруженої громадкою дівчат. З его різних баламуцтв зачала поволи виявлятися наука про Божество, зовсім відмінна від догматів вір монотейстичних. Ввійти до „Das“ — мало бути остатнім кінцем пізнання правди і щастливості, полученної з атрибутами вічного життя і багатств. До своїх викладів впроваджує нову теорію про якихсь стражників: видимого і укритого, що товаришать чоловікові в життю. А що до свого „Das“ то висловив ся Фр. так: „що то є за слово — світ не знає того, бо річ то укрита, і ще укрита і ще раз укрита“. Ось який погляд Фр. на єство душі: „Душа має постать чоловічу. Є укритою в певнім тайнім місці, від дня сотворення світа. Жадний чоловік не мав ще душі; навіть отці наші і Яків, що був найліпшим з вітців і усі королі ізраїльські, ті великі люди, не мали ще душі, бо чоловік має брак в собі, а ніхто не знає, чого ему бракує?“ Не мали б ті теорії в собі нічого смішного, коби не та обставина, що слова і погляди его так перехрещувались з ділами, що мимоволі ті чини его обуджують відразу і обуренє в умі кожного чоловіка. Сама „Хроніка“ з дивною скрупулятностію нотує такі сцени в окруженю Фр. і під его протекторатом, які властиві лише поліандрії. Ксьондзи павліни в Ченстохові мусіли звернути увагу на обряди, що відбувались в окруженю Фр., бо наказано усякі громадні сходини у вязниці і щоб „там не почували ані дівчата ані молоді хлопці.“

Роки 1769—1771 принесли з собою вязневи ченстохівському цілий ряд нещасть родинних і загальних. Відділ Казимира Пулавського, по розбитю конфедератів барських під Жванцем, опер ся о Ченстохову і учинив з неї головне огнище оборони. Громада Франкистів значно зменшилась в тім бурливім часі. Вкінці минули дні і богатирської оборони Ченстохови. Каз. Пулавський видаючи безпожиточність дальшого опору, здав твердиню королеви польському. Вожд гарнізону окупаційного ген. І. Бібіков приступив до ревізії її засобів і тоді зголосив ся до нього Франк з просьбою пустити его на волю — представляючи себе невинною жертвою переслідуваною за ширенє віри христ. між Жидами. Ген. Бібіков прихиливсь до сеї просьби і Фр. по 13-літній неволи віданскав давню свободу. Вість про се розійшла ся поміж „правовірними“ і многі з братей і „сестер“ прибули на стрічу. Фр. удав ся до Варшави і тут на раджував ся з своїми найвірнійшими.

Тринадцятилітня неволя Фр. в Ченстохові окружила его авреолею мучинництва і піднесла значінє его не так в Польщі як на Заході, де тоді ширив ся саббатеїзм, яко культ релігійний (головно в Чехах і Моравах). Его уважано за Месию і чудотворця. За помочию послів висланих до Морави довідав ся Фр. у Варшаві про горяче бажанє тамошних

пр. Багалія про університетський статут р. 1804. На його думку статут сей „визначав ся трохи теоретичним характером“; було б краще, як би статут наложив на професорську колегію менше побічних обов'язків (мова йде про догляд за школами і університетський суд), тоді-б може і своє головне призначіння вона виконала ліпше і цільніше“ (209). Не будемо говорити про університетський суд (що про те при тодішнім стані судівництва мав свій *raison d'être*), але догляд за школами ледви чи можна назвати „побічним“ ділом і щільне сполучення шкіл з університетом представляло, як можна бачити з фактів наведених в книзі, значну перевагу в порівнянні з заведеною пізніше бюрократичною управою.

В. І.

А. Кирпичниковъ — Очерки по исторіи новой русской литературы, Спб., 1896, с. 424.

З 12 нарисів д. Кирпичнікова 2 присвячено історії літератури минулого віку, 2 дотикають ся історії духовного розвитку Одеси (Одесса и Пушкинъ, Изъ исторіи умственной жизни Одессы), решта присвячена історії російської літератури й науки сього віку й характеризує чи то літературні й суспільні загальні погляди, чи літературну діяльність поодиноких письменників. Можна занотувати біографічний етюд про Гоголя (ст. 208—233); в отсїм популярнім відчиті автор оповідає про життя Гоголя і користуєть ся з нових матеріалів до його біографії, через що декотрі моменти його літературної діяльності освітлено більш повно, ніж в загальних популярних біографіях славного письменника. На початку відчита автор висловлює загальні думки про індивідуальні риси духовного типу Українців і Великоросів: Великороси — каже автор (повторяючи звістну антитезу) — се активні, енергічні, загартовані в боротьбі з суворю своєю природою; Українці — фантасти, сьпівучі, більш делікатні і вражливі. Гоголь запровадив в російську літературу „провинцію“ і „з палким почуттем симпатії, але разом з тим й з повною правдивістю малював Україну“. Кажучи про другу половину життя Гоголя, д. Кирпичніков на підставі деяких нових документів робить пробу освітити психологічні основи переміни в його поглядах й в літературній діяльності. В кінці ми знаходимо коротеньку загальну характеристику Гоголя, яко людини й письменника.

О. Г—ий.

Священникъ С. Петровскій — Семъ Херсонскихъ архієпископовъ. Біографіи съ приложеніємъ портретовъ, Одеса, 1894, ст. 184.

Думку писати життєписи головніших діячів церковних можна назвати доброю. Життєписи ці, виконані до ладу, як слід, багато можуть

спричинити ся до в'яснення та пізнання культурної історії того народу, серед якого сі діячі робили своє дідо. Огже треба тільки, щоб такі жителі підлягали звичайним науковим вимогам, щоб вони були засновані на певних джерелах і провірених фактах, щоб були, яко мога, безсторонніми і щоб більш або менш повно представляли жите і діяльність тих, про кого йде річ. Тоді тільки вони можуть мати право на признание від читачів.

Як показує сама назва в горі наведеної книги, вона дає біографії херсонських архієпископів, починаючи від засновання херсонської окремої архієпископської катедри (1837 р.) і до останніх часів, властиво до року 1890, коли вмер архієп. Никанор (Бровкович). Таким чином в сій книзі є біографії отих 7 архієпископів, що працювали на херсонській катедрі один після одного: Гавріїла (Розанова), Інокентія (Борисова), Дмитрія (Муретова), Леонтія (Лебединського), Йоаннікія (Горського), Платона (Городецького) і Никанора (Бровковича). Вважаючи на назву книги і на першу біографію (Гавріїла) можна було думати, що читач знайде в праці о. Петровського історію херсонської єпархії, що в'яснення цієї історії буде головним предметом в книзі Петровського, — можна було сподіватись, що о. Петровський буде подавати біографію кожного з сих архієпископів о стільки, о скільки вони робили задля херсонської єпархії, що він буде переказувати біографію кожного архієп. до назначення його на херсонську катедру коротенько, а часи служби в херсонській єпархії буде розбирати більш докладно, більш повно. Принаймні такий метод здавав ся нам найбільш відповідним до тієї назви, яку дав своїй праці о. Петровський. Алеж читаючи далі біографії, написані о. Петровським, ми побачили, що автор не мав того заміру, таї взагалі не мав жадного ясного і свідомого пляну, коли взяв ся писати свою книгу.

Сім біографій, що дає в своїй книзі о. Петровський дуже не рівномірні, одна (напр. біографія Інокентія, або Никанора) дуже велика, а друга (Леонтія) занадто коротенька. До сього треба додати, що біографії Никанора і Інокентія, напр. вийшли у його більшими від інших зовсім не через те, що він докладно розбирав їх діяльність, як більш визначних діячів, а через те, що в сі біографії він додав багатько зайвого, такого, що краще було-б не згадувати. На що напр. треба було так довго спинятись на характеристиці діяльності Інокентія в часі севастопольської війни. Ся характеристика дає дуже мало материялу для ліпшого розуміння особи Інокентія, а тим часом займає цілих вісім чверток. Навіщо було і в біографії Никанора давати так багато місця його власним споминкам (напр. про його дитинні часи), що не дають нічого більш менш цікавого?

До хиб праці о. Петровського належить і те, що він дуже мало схиляється над літературною діяльністю херсонських архієпископів, а тільки в кінці майже кожної біографії перелічує літературні праці, які написав кождий архієпископ. Але без знання літературної діяльності навіть деякі факти з їх життя стають не зовсім зрозумілими для читача, не кажучи вже про те, що духовна фізіономія архієпископів цілком не вияснюється, коли поминути їх літературні праці. Справді не схарактеризувати літературної діяльності таких людей, як напр Інокентій, або Никанор, се значить вже поминути, або принаймні не вияснити дуже значної сторони з їх життя, їх популярности, бо вона в дуже значній мірі залежала від їх літературної діяльності. Також, зовсім не згадує о. Петровський і про таку дуже важну для херсонської єпархії працю архієп. Гавриїла, як його „Хронологическое и историческое описание церквей Херсонской епархи“.

Не можемо поминути ще одної характерної риси в біографіях, що написав о. Петровський: він дуже багато ваги надає власним споминкам архієпископів. Споминки можуть мати значіння біографічного матеріялу, але їх не треба вважати за головний матеріял і тільки на них засновувати значну частину біографії, а обставляти більш менш провіреними біографічними матеріялами.

Книжка о. Петровського містить в собі, окрім біографій, також портрети кожного з архієпископів і покажчики літератури про їх. Шкода що сам о. Петровський не зумів, або не схотів скористоватись з неї, як слід... Поки що праця його має значінне до певної міри повного зводу матеріялів.

B.

Н. Бѣлозерская — Василій Трофимовичъ Нарѣж-
ный, историко-литературный очеркъ, Спб., 1896, 109+XI+
159+XII.

Праця д. Білозерської друкувала ся насамперед в російській часописі „Русская Старина“ (1888 р. — V, VI, VIII; 1890 — IX; 1891 — V, VI, VII, VIII кн.) і в першій своїй виданню одержала премію імепи гр. Уварова; в 1896 р. вийшло друге видання з декотрими відмінами.

Увесь нарис поділяється на дві частини; в першій автор каже про стан російської літератури другої половини XVIII в.; він дає досить повну характеристику тогочасного роману, зазначає його типи, застановлюючись на змісті більш цікавих, для того, щоб вияснити, які літературні напрями мали вплив на розвиток літературної діяльності Наріжного. Тут же подано матеріяли по історії перекладеного роману в Росії за час 1762 — 1814 рр.

Більш цікавості має для нас друга частина, цілком присвячена життю й літературній діяльності нашого земляка. В перших трох розділах автор оповідає про роки вчення Н., дає характеристику тогочасного дрібного шляхецтва і застановлюючись на перших літературних пробах Н. ще в університеті, виясняє, в яким безпосереднім звязку стоять вони з тогочасними загальними напрямми. Повійніше оповідає автор про роки служби Н. на Кавказі, бо без сего важко зрозуміти значіння роману „Чорний годь“, як сатири на тогочасний стан Грузії і діяльність російських урядників. Поруч з фактами життя Н. д. Білозерська розбирає тут його літературну діяльність в її хронологічному порядку і додає коротенькі уривки з тогочасної літературної критики про твори Н. Більш уваги звертає автор на розбір романів „Бурсак“ і „Два Івана“, де зазначає, в чім можна побачити самостійність Н. і що склалося лише під впливом чужеземних літературних ідей. Цікаві тут порівняння образів Н. з образами другого нашого земляка, як репрезентанта тогож натуралістичного напрямку в романі — М. Гоголя, хоч з деякими замітками д. Білозерської можна й не годитись.

Подано головні загальні висновки, до котрих приходить автор. В час розповсюдження в російській літературі перекладеного роману літературні ідеї й напрямки повинні були вплинути й на Наріжнього, він не міг розірвати цілком звязку з ними, але при своїй здібності обсерваційній і нахилу до натуралізму він не міг затриматись в такій стані залежності, й ми в його творах знаходимо самостійні риси, вірно ухоплені образи тогочасного життя і щасливі спостереження над тогочасним суспільством. Через те він заслуговує імені первонаачальника російського самостійного роману.

До книги додано цікаві біографічні материяли (I—V) і хронологічний показник творів Н. друкованих в часописах і окремими виданнями.

О. Г—ий.

Афанасій Васильевич Маркович, біографическая замѣтка М. З., Чернигов, 1896, стор. 31.

Майже рівночасно з'явилися уваги двох письменників про справу псевдоніма „Марка Вовчка“. В енциклопедичнім словари вид. Брокгауза і Ефрона д. С. Венгеров в статі про Марка Вовчка виступає в обороні авторства Марії Марковичевої, кажучи, що „Оповідання Марка Вовчка“ написані з досить поверховним знанем українського життя, так що могла їх написати і Росіянка мало обізнана з Україною. Теж питання зачіпає брошура М. З., присвячена біографії Марковича з нагоди недалекого 30-ліття від его смерті (себ то від р. 1867). Автор подає біо-

графію Марковича з великою симпатією до него, але що при тій користуєся матеріялами вже знайомими з „Кієвської Старшини“, „Зорі“ і ин. і доповняє лиш менш важкими деталями усних оповідань деяких осіб, для того саму біографію починаємо. Що до авторства „Оповідань“ М. З. наводить лише ряд непевностей: вказує, що сї „Оповідання“ по словам автора мали бути „плоды воспоминаний“ життя серед народу, бо живучи довго на селі автор пізнав его добре, наслухав ся народних оповідань. А колиж, питає М. З., могла жити між народом, пізнати его життя і мову Марія Маркович, коли до видання „Оповідань“ вона всего 6 літ жила на Україні і то переважно в містах: Києві, Чернигові, Немирові; чи там пізнала вона село? Дальше каже М. З., що язик „Оповідань“ при всій своїй простоті високо вироблений, а дух і складня вказують на те, що автор не з книжок его вивчив, а присвоїв собі довгим побутом між народом. Марія Маркович мала вправді талант белетристичний, але твори її з побуту російського не мали великого успіху навіть у Росіян, хотяй в них описувала вона життя далеко ліпше її знане, ніж українське. М. З., уважаючи Куліша особою в сій справі дуже компетентною, пригадує его лист до проф. Огоновского, де сказано, що автором „Оповідань“ належить уважати обоїх Марковичів і їм разом давати місце в українській літературі. Нарешті вказує, що як раз по смерті А. Марковича перестали виходити українські оповідання. Марія Маркович написала ще одно оповідання на українську тему, але по російськи.

Взагалі М. З. в своїй брошурі не висказує категорично своєї гадки про авторство оповідань Марка Вовчка, а кидає лиш сумніви і підозріння, що й давнійше висловлялись, так що питання се лишаєсь і на дальше непорішеним.

Г—а.

Н. В. Горяевъ — Сравнительный этимологическій словарь русскаго языка, Тифлис, 1896, ст. 4+451+LXII.

Нотуємо друге, значно розширене видання словаря д. Горяєва, виданого вперше тому кілька років. Як означає автор в передмові, він помножив порівняння з мовами європейськими і ввів наново в круг сих порівнянь деякі мови, а також чужі слова, перейняті російською мовою, так що словарь побільшав майже у двое.

Хоч д. Горяєв виходив з літературної російської мови, він одначе завів багато й таких українських слів, що не уживають ся в ній. При великім числі спільних слів українсько-руської мови з російською і при значнім числі спеціально українських слів, заведених автором, словарь його стає дуже користним підручником і для української мови, поки ми

не маємо свого словаря того рода, тим більше що невелика ціна (2 руб.) робить його загально приступним. Автор вложив в нього чимало самостійної праці, але головню дбав про зведення результатів сучасної фізіологічної науки, призначаючи свою працю zarazom на підручник для шкіл. Вияснення початку слів подає він головню простим зіставленням його з иншими модифікаціями тихже цнів, рідше даючи вивід, або наводячи догадки учених. На взірець подаю два приклади:

Бешиха (рожа) малор., б. м. изъ румынск. beşikē, к. изъ латин. vesika (опухоль): серб. бешвка (пузырь) (Миклошичъ и Потебня).

Бобр-ъ, -ов -ый (ст. сл. бѣ -бр -ъ, др. рус. бѣ -бр -ян -ъ (въ Сл. о п. Иг.), малоросс. бѣбръ, серб. бобар, дабар, слов. beber, breber, чеш. і пол. bobr), русск. бобёръ (мѣхъ, шуба) (татар. бобри), ср. съ Zend. ba-wr-i-š, литов. bė-br-us (-as) і de-bras, da-bras, лот. be-br-s, прус. be-br-us, латин. fi-ber, гальск. bea-bhar (фр. bièvre), нім. bi-ber = др. верх. нѣм. bi-bog (санскр. babhrú-š = краснобурый) (отъ удв. кор. bhe-bhr-u-).

В кінці книжки додані показники слів російських силъних з иншими мовами її узятих з грецької, латинської, французької й німецької мови.

М. Г.

Правнича часопись, Розвідки правничі секції історично-філософичної Наукового Товариства імени Шевченка, редактор др. К. Левицкий, річник VI, Льв., 1896, с. 192.

Давнійший чвертьрічник: „Часопись правнича“ перемінила ся на річник з сього року з виписаним в горі титулом. Характер видавництва зістав ся той самий. Сей том містить в собі чотири розвідки, а саме:

Довша студия дра Михайла Зобкова — Pactum de contrahendo, себ то договір (умову) про закінчене другого договору як самостійна, спеціально унормована правна інституція. Автор подає на вступі її літературу і історію в римській і середовічній німецькій праві, далі представляє зі становища новочасного правознавства її понятя, зміст, обсяг і проєктоване місце в систематичі права. В властивім розкладі застановляє ся над матеріяльним значінем, жаданем позву, способом судового приневолєня, значінем форми — все те на історичнім підкладі (в римській праві і середовічній) і в приложеню до нарізних сучасних законів (французького, австрійського, німецького, по части баварського, саксонського, отоманско-босанського). При тім всюди, при кождім питанню, кождій точці дотичного питання автор наводить і критикує відмінні погляди і теорії учених, і то так тут як і в завершеню своєї студії, де докладно і обширно розбирає, зразу зі сторони історичної а потім дог-

матичної, постанови австрійського права, що належать до оброблюваної матерії. Виказанем судьби *raci de se-do* в інших законодавствах, его вартості і вигляду на будучність кінчить др З. свою студію, що наглядно виявляє его широке образование правниче.

До того він володіє цілою силою знання питомої мови в науковім вислові. В термінології держить ся зовсім свobodно з пожитком і шкодою разом для неї, бо з одної сторони між своїми новими термінами впроваджує нераз відновднійші від теперішніх, з другої уживає часом таких слів, що давно просять ся в архив (пр. „іно“, „вопрос“), як також зложених на чужий лад або просто чужих слів, які легко можна б було заступити своїми.

Д-ра Петра Стебельського — „Карпцов (Сарсцов) і становище его супротив науки о уязненію слідчим“, критична розвідка про знаменитого німецького правника XVII в. Карпцова, що був членом трибуналу лавинного суду в Лпеску і писав, як на свій час, величні (призначені передовсім для практики) розправи на поли карного права, а саме карного процесу — займаючи ся головню слідчим уязненем.

В першій уступі сеї розвідки показує автор, чого стоїть і звідки черпав К-ов свої правничі відомости, в дальших з разу представляє досить дрібно загальний погляд К-ва на згадану інституцію слідчого уязнення, а потім докладно розвиває его науку про отсеї питання з обсягу сего предмету: „становище кримінального судії“ (одвічальність за легкodusнє уязненє), „материяльні услівя уязнення“, „причини уязнення“, „правна натура уязнення“ і „роди арешту“. Заким зазначить становище К-ва на сі поодинокі питання подає проф. С-кий їх історичну генезу в дотогочасній правничій літературі, а опісля вже виказує значний вплив сеї науки К-ва на дотичні постанови в пізнійшій законодавстві, спеціально австрійськім.

Виводи К-ва стоять на недосягненій доси висоті науки і овіяні ніжню гуманітарним, поступово свободолубним духом, — він пр. зміряє до повної охорони обвинуваченого перед немилосердностю і можливими пад'ужитями через так сильні запоруки як: свого рода одвічальність судії, що зарядив уязнене, его повинна оглядність і старанність в тім ділі, або нпр. голошена засада, що клясові ріжницї та кастові привілеї мають зникнути перед правом, отже і в сій немилій справі і т. п.

Праця проф. С-кого визначає ся поміж иньшими науковими розправами гладким, виразистим стилем і ясним приступним викладом.

Дра Костя Левницького — Про повий цивільний процес в Австрії, продовжене его просторої критичної розвідки, уміщеної

під таким заголовком в Правничій Часописи за рр. 1894 і 1895. Про неї вже було говорено в Записках, для того тепер прийде ся сказати лише коротко: Автор трактує тут про устав цивільного процесу поділений для систематичного порядку на три часті: „о поступованю в першій інстанції“, „о відкличнім поступованю“ і „о неважності і зновленю поступованя“; в тих рамах переходить відповідні процесові інституції, а в кожній такій розбирає рівночасно, з правно-наукового становища, поодинокі постанови (§§-фи 226—547 у. ц. п., поміж котрими розсіяні і инші, що стоять з ними в річевій звязи).

Про нову ще у нас термінологію дра Л-ого з того відділу нічого й казати або наводити приміри, — она, сказано, зовсім відповідна, поправпа а навіть гарна з деякими виїмками: я би занотував такі слова, як „поновно“, „уморяючи“ заміти, „притакливий“ спір, „задовільнити ся“ „одноцілий“ „одноцілість“ (одноцільний, ність, суцільний, ність), „багательний“, „оцінюва“ (оціночна) присяга, „взаємний“, „ухиблене чинности процесової“, „ущерб“ права, — а крім того, ще кілька таких, що ними треба поки що вдовольати ся для браку лучших, як „висліве“ (усліве чи пак застережене), „вирок“ або що.

Дра Данила Кулика — Голоси теорії і практики про оспорене питанє з цивільного права (продовження попередніх розвідок, обговорених в своїм часі в „Записках“). Тутечки поставив автор одно оспоруване питанє: „По котрий день належать ся відсотки гіпотечним вірителям при розділюваню ліцитаційної ціни (Meistbts-vertheilung“).

Бібліографія становить закінчене сего тому розвідок. Г. З.

Чтенія въ Историческомъ Общ. Нестора Лѣтописца т. X., К., 1896, 49+70+22+108+47.

Том розпочинаєть ся, як звичайно, протоколами засідань, де подано коротенько зміст рефератів. З рефератів, читаних на засіданнях Историчного Товариства, декотрі були вже надруковані в IX томі, а 4 в т. X: П. Л(ебединцев) — Питаннє про київського митрополіта XII в. Михайла, Л. Падалки — про початок міста Полтави, О. Андриєвського — Останні київські сотники й В. Антоновича про Ярославів вал; всі отсі праці обговорені в инших відділах Записок Наукового Товариства ім. Шевченка. Декотрі реферати надруковано в пильних часописах, як д. Кивлицького про бібліотеку М. Костомарова і Ол. Лазаревського про житє й діяльність І. Р. Мартоса — в Київській Старині 1895, а два реферати А. Ясинського, що представляють з себе епізоди з дисертації про державний устрій Чехії, друковано в київських Універс. Извѣст. 1895.

сабатеїстів: зблизити ся до него. В Польщі бачив Фр., як роля его майже кінчила ся. За нову пропаганду в тім краю трудно було думати. Задумав заняти инше становище, утворити власний культ і тою дорогою дійти до значіння і багатства. Франкисти варшавські, що за його приводом прийняли католицизм, здобули собі добре положення товаришке і маєткове, котрого покидати не хотіли; при тім бажали навіть самі грати ролю провідників наївних, а заховуючи честь для Фр. яко творця своєї щасливости виявляли йому свою вдячність частими датками грошовими, але не хотіли бути сліпими виконавцями его забаганок. Така зміна навіть серед найблизших повірників викликала розчароване в очах Фр., і наклонила его до заміру: опустити Польщу і шукати притулку за границею: він вибрав ся до Морави, до країв Ческих.

Дня 23 марця 1773 р. був уже Фр. в Берні Моравській з численною службою (в числі 18). Засоби грошові, з Варшави привезені, дозволили йому урядити в Берні Моравській великий двір, щоб тим способом впливати на фантазію тамошних саббатеїстів.

Від молодежи, яка громадилась коло него з Польщі і з Морави, вимагав він безумовної покори і послуху. Громаджене коло себе прихильників і ширене між Жидами пропаганди звернули на себе бачну увагу начальників жидівських громад; посипались з усіх сторін обжалованя, донесення на „герезню“ Фр., але вони не зробили йому нічого, бо він користувався опікою і симпатією місцевих властей. Аби позискати собі двір віденський, вибрав ся (1775 р.) він з донькою Евою до Відня, щоб тут представитись Йосифові II і Марії Тересі. Було то в часі видаєня ординації жидівської (1774); цісар Йосиф II серед ріжних реформ релігійних хотів перевести і еманципацію Жидів, визволити їх з під ярма обмежень середньовічних і улекшити можливість приступу до шкіл, університетів, розширити обсяг їх діяльности на поли торгівлі і промислу. Великий вплив духовенства на дворі Марії Тереси, бажав радикальніших реформ: ширення ідеї навернення Жидів до церкви католицької. В тім напрямі агітація Фр. показала ся дуже корисною і се приготувало Фр. надсподівано ласкаве прийняте у дворі цісарським. На улицах Відня Франк показував ся кінно, а за ним їхала карита шестикінна з панною Евою, окружена громадою уланів і козаків его власних. Особливої ласки зазнавав він від цісаря Йосифа і завдяки чорним очам своєї доньки, і користаючи з того, задумав стати графом австрійським... Просьби його не відкинено, а справу ту поручив цісар канцлерови Кавіціови. Сей стягнув найперше всякі відомости за Фр. і его діяльність публичну, а заким результатом тих інформацій сталась чемна відправа Фр., тойже Фр., не причуваючи неудачі, провадив дальше жите

роскішне в столиці а по чотиромісячнім побуті вернув до Берна Моравського:

Виставне житє, проваджене на дворі Фр. в Берні, часті єго подорожи до Карльсбаду зцілою службою вимагали незвичайних засобів грошевих, що не лиш з Польщі але і з Туреччини безнастанно напливали. Жерело те одначе в р. 1784 почало висихати. До клопотів грошевих причинилась і неміч стареча; в падолисті р. 1784 Ф. тяжко захорював, а поздоровівши зачав промишляти пад способами придбання собі нового жерела доходів дорогою альхемиї і витворюваня золота. В касі єго настала посуха, складок не було, Фр. мусів запозичуватись, а нужда що раз гірше зачала докучати дворови єго. Ані складки, ані просьба у ціс. Йосифа II не зарадили нужді, — катастрофа була неминучою; братий і сестері горстку „вояків“ своїх він розігнав; посольство з Туреччини принесло ледви тільки грошей, що вистатчало на сплату довгів. Сплативши довги вибрав ся він з Берна в лютім 1786, здобувши собі тутки в часі 13 літнього побуту між народом опінію милосердного чоловіка: бо роздавав значні суми між убогих а виставним житєм збогачував місцеве купецтво. Дня 12 лютого прибули подорожні до Відня. Не було вже тої виставности, що перше; ледви ставало на потреби до житя, але в педові привернулось знов до него щастє. Родина Франків заледво по парутижневім побуті знов розбагатіла, знов в численім товаристві жінок і мужчин, гузарів і улапів, вибрав ся Фр. в дорогу, до Франкфурту над Майном, а відси на сталий побут до сусідного Офенбаху. З яких жерел напливали тоті богатства до єго порожної кишені? — сего відгадати трудно.

Князь Ізембурскій відступив Фр. деякі покої свого замку, що стояв пустою в Офенбаху. Спосіб житя Франкистів в Офенбаху не ріжнив ся від того, який провадив в Берні; роскіш і богатство, до того щедрість Фр. зачудовували мешканців Офенбаху; численна громада Фр., збільшувана прихожими з Польщі, Чех, Морав і Угор, замышкала в осібно до того купленім домі, рівнож з блеском і остентацією урядженім. В р. 1788 громада Фр. числила коло 1000 душ. Палата „бароновства von Frank“ в Офенбаху носила на собі всі прикмети великопаньского двору. На зверх все сяло богатством. Сходи виложені білими килимами з золотистим обрублєнєм, сторожа перед фронтowymi дверми і при вході до салюну уставлена, трудність дістатись в глибину тої палати, дивний церемоніал, приписаний для тих, що хотіли на Фр. подивити ся, — все те ще збільшувало подив і становило предмет щораз то дивніших домислів про походженє чужинця.

Старість Фр. не виливала на зміну содомських обрядів, які неустанно практикувались в оточенні Франка. Культ жінок мав в Офенбаху те саме значіння що і на султанському дворі.

Вкінці під кінець життя покинув вже Фр. ролю Мессії і пророка а оголосив себе сином незмірно багатого короля сходу. Але тіло його хилилося чимраз скорше до упадку; по кількох атаках апоплектичних дня 10 грудня 1791 такий атак замкнув його новіки і його уста раз на все. Погріб Фр., при котрого домовині католицький ксьондз відправив поминальне богослужіння, відбувся з великою ошеставією.

Тоді вже чверть віку минуло від хвилі урегулювання правного становища Франкистів в Польщі. З нечисленними виїзками нобілітованих на соймі, більшість неофітів признана за стан вольний, міщанський, проживала даліше в своїй відрубності, піддержувана в сектартстві, наслідком безпереставних зносин з офенбахским двором. Заможніші з франкистів кинулись з поведженем на певні галузи діяльності, доси управлювані майже виключно Німцями і в короткім часі дійшли до значних мастків. Броварі і горальні опинились переважно в руках франкистів; менш багаті віддалились дрібній торгівлі, не погорджуючи і крамарством, що як християне, могли вже провадити публічно на головних улицах Варшави і в значнійших містах Польщі.

Тим часом по закінченні першого акту комедії наступив в Офенбаху акт другий, в котрім головну ролю обняла панна Ева, донька-покійного. Відповідно до раз-на-раз повторюваної науки-Фр., смерть його була лиш „віддаленням“ і по ній мало наступити близьке воскресіння, в відновленні блеску слави і світлості. Наука Фр. зборонявала віддаватись смуткови по „відході“ котрого будь з її вірних. Чорна краса строю змінена була на білу — краску радості. Карита покійного, щільно прислонена, відбувала без перерви в звичайних днях подорожі до поблиского села Брігелъ, де відправлювано таємничі молитви, очам цікавих неприступні. Як перше так тепер відбувались в палаті „пані“ таємничі сходини, де укладано відозви для збирання складок, що якомсь почали дуже млаво напливати. Та смерть старого Фр. здається вже в р. 1792 ослабила віру заграничних прихильників секти в дідичність посланництва мессійного його доньки. Уже тоді панна Ева мала вічні клопоти грошеві. З того прикрого положення видобув франкистів кн. Ізембурский, що заміняв свою палату (де пробував старий Фр.) за їх дім під „трема Швайцарами“ і доплатив їм до того 4.600 зр.; наслідком того родина Франків поліпшила свої матеріальні обставини. Крім того належить згадати, що в тім самім часі позволив тодішний кн. Вольфганг на уряджене католицької каплиці в власнім своїм старім замку, що було великим уступ-

ством для католиків міста Офенбаху; каплиця та в старім замку над Майном існує по нинішній день.

Характеристично, що й по смерті Фр. родина его лиш на зверх, согам роріло, признавалась до католицизма а в мурах старого замку, крім таємничих практик, почитувано панну Еву за сьвяту. Панна та, вже не першої молодости (бо в р. 1798 мала 44 р. життя) окружалась громадою молодіжи, що на коліна перед нею падала і як би до образу молила ся. Публично одначе тої чолобитности ніхто з Франкистів не показував, лиш враз з „панею“ ревню учащали на молитву до катол. каплиці, сповняючи взірчево усякі приписані обряди релігійні.

Комедию нестерельности Фр. відгравано досить нездарно, пристроюючи одного з синів Фр. в стрій покійного і відвозячи его в замкненій кариті до каплиці, урядженої в замку. „Пан не умер!“ шептано по тиху до уший наївних, бо „Пан“ їздить на молитву. Але того пана не було при столі їдальнім, бо тут би було трудніше удати нестерельности.

Але з часом маєток панни Еви не вистачав на виживлене численної громади, що без всякої праці жила лиш коштом її двору. Довги дійшли до величезної суми, а заспокоїти їх не було відки. Уже по смерті Фр. датки переставали з часом напливати, бо знал до нової науки остиг. Важні випадки політичні звернули увагу людску в сторону иньших задач так, що з цілої громади кількасот прихильників франкизму позістала ледви горстка дармоїдів в Офенбаху, для котрої існуване двору Еви було конечною умовою життя-буття.

За довги дісталась Ева в арешт. З громадного єї окруження лишилась при ній лиш одна товаришка і вірний єї секретар Фр. В. Залеский. Решта роз'їхалась по широкім сьвіті, повернула до країв, з котрих прибула.

На домаганє вірителів, суд надвірний кн. Ізембурского задумав дня 7 вересня 1816 р. приступити до опечатаня і до продажу майна панни Еви, коли розійшла ся вість, що „пані“ над раном того дня закінчила житє.

З єї смертю закінчилась тота, майже пів-вікова комедия, що аж тепер завдяки віднайденим документам, докладно вияснена.

По смерті Еви і по випродажі майна вірителі майже зовсім не були заспокоєні; палату Франків набув від номінальних єї властителів Черневских молодший кн. Віктор Ізембурский і мешкав ту аж до своєї смерті.

Відгомін комедії офенбахської відізвав ся тут ще в р. 1819, коли повстала тут таємнича секта ново-єрусалимщиків (заложена Бернардом

Мілером, що подібно як Фр. представляв себе пророком, мешкав в Офенбаху в товаристві підозрілих жінок, про котрих голосув; що одна з них народить „Спасителя“.

В п'ятих десятих століття жив в Офенбаху останний франкист, знаний вже нам секретар Франц Віктор Залеский. Як каже про него історик Е. Пірацці, що з ним знав ся особисто, був то чоловік тихий, лагідного характеру, котрого радо приймали в домах обивательських, бо був чоловік освічений, багато видів і гарно оповідав те, що видів, — з виїмком історії Франка, бо за неї уперто все мовчав... *Ол. Л-ий.*

Проф. Д. И. Багал'їй — Опытъ исторіи Харьковскаго Университета (по неизданнымъ источникамъ). Т. I (1802—1815) Выпускъ второй. Харьков, 1896, ст. 203—483, з портретами І. Рижского і І-го попечителя С. Потоцкого.

Ми зазначили в свій час (Записки т. VI) появу першого випуска згаданого в горі видавництва, де описано історію заснування університета; не меншу цікавість має і сей новий випуск, що розпочинає собою ряд начерків що до історії університета за перші десять літ його існування. В склад І тому, як заповідає оповістка, уміщена в кінці книги, мають увійти такі розділи: 3 — університетська самоуправа, 4 — матеріяльні засоби університета і його науково-педагогічні інституції, 5 — наукова і педагогічна діяльність професорів, 6 — студенти, 7 — побут і звичаї університетського загалу, 8 — роля університету в справах середньої і нижчої народної освіти. В отсім випуску уміщено лишень розділи III (ст. 203—404) і IV (ст. 405—483). Найбільший інтерес має розд. III, де подано важний материял не тільки для історії університета, але й для характеристики російського державного і громадського життя тієї доби. Розділ починаєть ся характеристикою просвітнього руху перших літ царювання Олександра І. Просвітні заходи уряду дуже виразно відбились на статутах, даних р. 1804 університетам — Харківському, Казанському і Московському. Статути сі, всі майже дослівно подібні до себе, ставили широкі наукові і педагогічні завдання університетам і крім того доручали їм цензуру книг видаваних в межах певної педагогічної округи (району) і догляд над усіма середніми і нижчими педагогічними інституціями тієї округи, державними і приватними, а також піклування про заложення нових педагогічних інституцій, вибір відповідних учителів і т. и.; університетська корпорація мала в широких розмірах власну самоуправу, їй надавалось право суда над своїми членами і їх родинами.

Такими широкими правами університети, а в тім числі і Харківський, користувались проте недовго. В урядових кругах і в гро-

маді невдовзі почали з'являтися реакційні тенденції, що не могли не відбитись і на становищу університетів. Так напр. попечитель гр. Потоцький не рідко втручався в університетські вибори (ректора, деканів, почесних членів університета) і тим ослабляв права ради професорів. Р. 1811 змінено самий спосіб вибору ректора. Проф. Стойкович виїс подання міністру освіти про конечну потребу продовжити речинець служби ректора замість одного року на три і просив дати йому сю посаду, не питаючись ради професорів; прохання се понирвав і попечитель. Міністр лишив раді право вибрати собі ректора, але виїс від себе цареві меморіал про потребу продовжити речинець служби ректора, мотивуючи се тим, що „довгочасна звичка підвластних бачити над собою одного й самого начальника удвоє повагу до нього і послух“. Цар згодився з сим поглядом і зараз за тим Стойкович, вибраний самою радою, був затверджений на 3 роки. Саме затвердження С-ча вже було переступом статута р. 1804; але на другий рік сталась подія, що ще більш зменшила значіння університетської корпорації. З powodu якихсь неладів в курській гімназії рада університетська ухвалила увільнити від служби кількох учителів сієї гімназії. Міністр народної освіти не затвердив ухвали ради і послав для розслідування діла урядника своєї канцелярії Дуїїна-Борковського. Рада побачила в розпорядженні міністра порушення своєї автономії і не схотіла признати місні Д.-Борковського. Міністр освіти передав сю справу на розгляд комітетови міністрів, і сей видав наказ харківському губернатору Бахтіну закликати професорів, що підписали протест, до харківського губернського правління і висловити їм нагану з погрозою віддати ще й судови. На щасте Бахтін, людина освічена, згодився не виконувати сього наказу доки не прийде відповідь на вислане професорами подання про зниження кари. Міністр згодився замінити кару на привитно зроблену увагу, а замість Д.-Борковського прислав професора Двогубского, що й висловив гадку, майже цілком згідну з постановою ради професорів. Тим не менше справа не могла не відбитись на становищу університета. Д. Багалія цілком слушно завважає, що „високий авторитет університета, як автономної корпорації, уповаженої, завдяки довірю до нього висшого уряду, досить широкими правами і прерогативами, мусів зараз же значно похитнутися як в самім Харкові, так і в великій харківській окрузі в очах численних заступників педагогічних інституцій — директорів і учителів гімназій, повітових шкіл і ин“.

Не вважаючи однак на такі, як отсе бачимо, прикрі обставини, Харківський, університет совістно виконував свої обов'язки. В книзі д. Багалія наведено багато цікавих фактів з круга діяльності ради, факультетів (відділів) і управи університета. Діяльність ради виявлялась:

- 1) в виборі урядничих осіб — ректора, деканів, членів шкільної ради;

вибори переводились здебільша цілком справедливо і відповідно заслугам професорів; 2) в запросних нових професорів; з початку катедри обсяджувало переважно чужинцями, і рада зверталась з записами до найзнаменитіших європейських учених (напр. Вольфа) і російських (Карамзіна); 3) в виборі почесних членів; вибрано визначніших вчених російських і західно-європейських (Карамзін, Шлецер, Паллас, Добровський, Мейнерс, Левек), достойників, звісних своїми науковими працями (гр. Румянцев, Новосілец, Державін, Дмитрієв, Безбородько); не забувано і місцевих діячів, що спричинились до заснування університету (Паліцин, Бахтін і не вважаючи на царську неласку — Карамзін). Окрім того рада брала під свою розвагу ще й силу інших поодиноких питань; між ними стрічаємо досить важні, як напр. про можливість вступу на медичний відділ осіб стану оподаткованого, про розвій жіночої освіти, про заборону тілесної кари в школах; зрештою на „наукових засіданнях“ ради читалось про наукові дослідження і обмірковувались справи що до друку праць професорів і студентів. Не будемо тикатись діяльності факультетів (відділів) і управи; в порівнянню до ради ці інституції відігравали другорядну роль; тим не менш в книзі проф. Вагалія наведено чимало таких фактів, що свідчать про різнорідну і енергічну роботу їх в своїм спеціальнім обсягу. Більш загальну цікавість має діяльність цензурного комітету (що складався з чотирьох деканів); діяльність його було визначено ліберальним статутом р. 1804; кожний рукопис давано для перегляду одному з професорів і коли він подавав про нього добру рецензію, то ухвалювано до друку, коли ж була яка непевність, то в такім випадку справу сю обговорювано в цензурному комітеті або в раді і при тім всякий сумнів полагоджувало на користь автора. Але з р. 1811 і в цензурних справах вже стало видко реакційну течію: цілим рядом „разъясненій“ сила статута р. 1804 була цілком паралізована, а зрештою вийшов наказ кожну ухвалену до друку цензурним комітетом книгу разом з друкованим примірником пересилати ще до цензурного комітету при духовній академії. Не вважаючи на такі утиски, університетська цензура за 8 літ пустила 103 утворів і очевидячки не заборонила жадного. От такі найважливіші факти з діяльності університетської корпорації. Але книга пр. Б-я освітлює не самий тільки офіційальний бік життя університету; в ній зачіплено й більш інтимні омаки університетського життя — боротьбу партій в раді, відносини межі ректором і професорами, особисті характери університетських діячів,¹⁾ і се надає книзі особливий інтерес.

¹⁾ Надто цікаві характеристики двох ректорів — Рижского і Стойковича. Про Рижского сказано, що „се був правдивий і достойний заступник У-та, яким і му-

Сказане в горі про III розділ може дати загальне зрозуміння про характер праці пр. Багалія. Широка установа питання, багатство фактів взятих з невиданого архівного матеріялу, брак офіційного тону в оповіданні — все це надає книзі незаперечену вартість. Але і в сьм опуску при всіх його добрих відзнаках, можна указати і на деякі вади, що ми вже зазначили в першому випуску — нерівномірність в оповіданні і в користуванні матеріялами; деякі важні факти порушено злегка, менш важні переказано в подробицях, промішено деякі важні документи, а менш значні наведено дослівно, часом замість оповідання про саму річ подибується лише покликування на статтю, уміщену в мало-звісному виданні. Наведім факти. Для характеристики урядовання першого попечителя г-р. Потоцького призначено всього пів сторінки (304) і характеристику сю не potwierджено фактами. Правда є покликування на виказ почесних членів, рекомендованих Потоцьким, але на ст. 253, де докладніше про це трактується, нема самого виказу, а тільки вказівка на статтю д. Плохинського в Записках Харківського університета. Такі ж прогалини і неясності подибують ся і в оповіданні про історію з курськими педагогами, що наробила стільки неприємностей раді: сама справа та, властиво, в книзі не розказана, автор лише покликається в ній на статтю д. Лавровського в Ж. М. Н. П., 1869 (ст. 292), де наведено „широко і дуже добре умотивовану гадку з вказівками на §§ статута, що забезпечують автономію університета“, висловлену пр. Шахом (296) і запотовану дослівно в протоколі ради (протокола те ж не наведено). Взагалі сю так важну справу розказано занадто коротко; за те в найменших подробицях представлено брудну історію незаконних заходів Стойковича, що користуючись своїм становищем ректора університета, завів за посередництвом підвласних йому учителів гімназії широку торгівлю чужеземним вином, матеріялами і т. и. та иноді спроваджував сі речі, не оплачуючи мита, ніби то на підставі привилеїв дарованих університету. Історії сій присвячено аж 40 сторінок (297—345) „з огляду на її важність“. Не дуже то певною здалась нам і думка

сять бути ректор, цілковитий *rector magnificus*, людина серед свого загалу визначна науковим авторитетом, талановитістю мови, життєвою енергією і знанням російського життя і з рештою своїми моральними чеснотами: на його репутації не було і найменшої плямки; про Стойковича; „Се був тип зайди з Словянщини з усіма характеристичними рисами, що набували сі люди в новій вітчизні і по часті вже приносили з собою. Приїхав він до Росії *das Glück probieren und Wind treiben*. Стойкович хотів знайти собі щастя в Росії, хоча на жаль шукав його в матеріяльним добрі і уживав для досягнення його таких засобів, що цілком не гармонювали з повагою університета і ректорського стану“ (215). Наведені характеристики містять в собі багато важного і для сучасних російських педагогів.

З решти поданих в скороченю згадаємо найцікавіші реферати. В. Антонович реферував про археологічні праці гр. Бобрінського з приводу його нового видання „Курганы и случайныя археологическія находки близъ м. Смѣлы“ т. II й вияснив погляд автора на класифікацію курганів й хронологічний поділ їх по періодам (про сю працю д. Бобрінського див. Записки VII). О. Левицький в рефераті про актові книги і збирання їх до центральних архівів вияснив характер й історичне значіння актових книг; згадавши, з якого часу ми маємо актові книги різних воєводств, автор подає звістки про їх долю до заснування в 1852 р. центральних архівів в Києві, Вильні й Витебську. В. Ляскоронський (Археологічна находка коло м. Таганчі) подав звістку про річчї знайдені в 1894 р. коло Таганчі Канівського повіту. В другім своїм рефераті (про атлас Бошня XVII в.) він описав атлас Бошня „*Delineatio generalis camporum desertorum, vulgo Ukraina*“ 1648 і 1650 pp.; референт міг скористуватись тільки чотирма мапами (з вісьми), між иньшим констатує, що свідощтво атласа Бошня про колонізацію лівих допливів Дніпра згоджується цілком з люстраціями київського воєводства XVII в.

Після звісток про реферати починається справоздання Товариства за час з 27/X 1894 по 29/X 1895. Можна занотувати адміністративні переміни — головою Товариства замість В. Іконнікова обрано А. Лазаревського і секретарем В. Завитневича. Членів 27/X 1895 було 24 почесних і 108 дійсних. За сей час було 6 збірок адміністративного, 13 наукового характеру. На отсіх останніх збірках наукового характеру подали 21 референт 32 реферата, з них два було присвячено археологічним розкопкам, а 3 бібліографічним оглядам і рецензіям книг; решта мали характер самостійних розвідок.

В відділі III знаходимо матеріяли — для характеристики останніх київських сотників (подані д. Андриєвським) й для історії західноруської церкви XVIII в. (подані д. Голубєвим) — про останні будова осібно; в відділі IV уміщено рецензії Ол. Лазаревського на працю д. Еварицького — Історія Запорозьких козаків (дуже неприємну) й Завитневича на працю д. Олєсницького — Мегалітичні пам'ятки Св. Землі.

О. Г-ий.

Записки императорскаго поворооссійскаго университета, т. 61—69, вид. під ред. проф. Кочубинського, Одеса, р. 1894—6.

З трох українських університетів Росії одеський немає періодичного видавництва й видає від часу до часу великі томи своїх Записок,

що містять переважно дисертації й розправи професорів, видавані разом з тим і особними відбитками. Ся обставина, zarazom і взагалі невелике число праць, що мали б безпосередний зв'язок з Україною, було причиною, що на сторонах наших досі не було справоздань з сього поважного видавництва. В дев'ятих томах, виданих протягом 1894—6 р., треба занотувати дві лише розправи, цікаві спеціально для нас: се дві праці проф. Мочульського: Сліди народньої біблії в славянськiм і давнiм руськiм письменствi (т. 61) і лiнгвістична розвідка про життє Сави (т. 62), обговорена широко в Записках т. VII М. Г.

Извѣстія Таврической ученой архивной комиссіи N 24 (Годъ 10-й), подъ редакціей правителя дѣлъ Арсенія Маркевича, Симферополь, 1896, 160 ст.

Як і попередні випуски, й отсей починаєть ся продовженням „Ордерів князя П. А. Зубова правителю Таврической области за 1795 р., що подає д. Г. Кириенко. Змістом ордерів служать розпорядження кн. Зубова про організацію соляного промисла, про роздачу виноградників, садів та земель у Таврії за заслуги, великими дачами (не менш 500 десятин), про вивіз хліба за кордон та про управу чорноморського війська за згаданий рік.

В Матеріялах для історії Крима ХVІІ в. в „расходных книгах“ Сибирського приказа“, поданих д. Оглобліним, ми знаходимо не самі власне матеріяли, а лишень вказівки на їх, автор тут же й переказує читачеві зміст сих матеріялів, подаючи кілька виписок; з них ми бачимо, що в отсих „расходных книгах“ записувано самим дрібязковим та докладним способом усе, що посилено шкурами або грошима з московськими післанцями в подарунок ханові та його прибічникам; сї вказівки д. Оглобліна о стільки ж цінні, як і надруковані в попередніх числах „Извѣстій“ описи актів кримських, що переховані в Архиві Мін. справ заграничних.

Статтю й матеріяли до неї д. Ф. Лашкова, що дотикають ся історії кримсько-татарського володіння землею, ми не будемо розбирати аж поки не скінчить ся друкування її.

Нарешті д. А. Кашпар описує Розкопки могил в околицях Симферополя, зроблені проф. Н. И. Веселовским літом 1895 р. З поміж 19 розкопаних могил багато пограбованих, а всі взагалі убогі на речі; в деяких могилах виявило ся по 3 й 4 типи похорон: в ґрунті похорон з червоними кістками; над ґрунтом могили вложені дерев'яними балками; могили в насипи, обставлені плитами й, нарешті, могили з товстими кам'яними стінами; у могилах з фарбованими

кістками знайдено мідяні піки, срібні сережки й ин.; у кількох могилах знайдено похорон з конякою, тут знайдено багато й залізної зброї та кінських приборів. Виводів з цього описання автор не робить.¹⁾

В кінці книжки уміщено справоздання про діяльність Таврійської ученої архивної комісії за 1895 р. та протоколи засідань. О. III.

Отчетъ императорской публичной библиотеки за 1893 годъ. Спб., 1896.

Зі всіх багатих набутків, які увійшли до сеї пребогатої бібліотеки, ми звернемо лишень увагу на кілька рукописів, бо сі тільки дотикають ся України-Руси. До них належить: 1) Збірник писаних скорописю на Україні в середині XVIII в. (Q. XVII N 207). Зібрані тут копії листів різних осіб (по більшій частині неназваних) змісту головню про справи українські, напр. письма до цариці Єлисавети Петр. що були вислані враз з депутатами українськими. Деякі з листів можуть вважатись причинками до біографії Т. Прокоповича, бо подають звістки з останніх хвиля його життя. 2) Катальогъ, или лѣтописанне из битности архiereевъ российскихъ має для нас о стільки інтерес, що вчислює й архимандритів Київсько-Печерської Лаври (F. I. N 716). 3) Псалмы Давыда, збірник віршованих псалмів давидових і принагідних, пісень і панегириків російським царям (Q. XIV N 139). Під заголовком: Псалмы воинския о различныхъ войнах, перша з них так починаєть ся:

Дементуетъ (зам. лементуетъ) Украинна и з великимъ жалемъ,

А будучи наполиена смуткомъ и печалемъ.

Охти мне, беда мне, что я учинила!

Охти мне, беда мне, что я приступила!

На короля своего пана руки подымала,

Не разъ, не два и не десять с нимъ ся воевала.

А кінчить ся:

Волю буду Московскому царю галдавати

И за его помощью мушу содержать.

.

Же бы жили и сидели украинския дети

И в тишости и в радости спокойне на веки.

(Цілий текст подано в Київській Старині 1897 р. I).

4) Родословна книга дворянських родів Чернігівського намісництва з р. 1788 (F. IV N 719) і 5) Родословна книга дворянська Київського

¹⁾ До цієї цікавої статі ми ще сподіємось вернутись.

намісництва (F. IV N 720). Ці каталоги дворян розложені в позбучнім порядку, з означенм майна, віку, стану, числа родинного, числа душ кріпацьких і т. ин. Таким способом вони можуть бути користним матеріалом до історії внутрішніх наших відносин на Україні з кінцем минулого століття. На останку згадаємо 6) Збірник оповідань про руських і південно-славянських святих і празники (F. I, N 715) Бєть тут оповідання про кн. Гліба, кн. Михайла (Чернигівського), Людмілу, Сергія, багато з них винято з Патерика Печерського і т. д. Письмо українсько-руське кінця XVI в. С. Т.

В. Георгієвскій — Краткое списаніе церковно-историческаго древнехранилища при братствѣ св. благовѣрнаго вел. князя Александра Невскаго во Владимирской губ., Вязники, 1895.

Про сю книжку згадуємо для того, щоб зазначити тут дві річч з українсько руської давнини, ще бережуть ся в Володимирськiм „древнехранилищi“ (музеї), заснованiм р. 1886.

От ті цікаві річи:

1) Рукописний збірник XVIII в., що містить в собі над 200 мініятур, зроблених рукою якогось Українця, як можна довідатись з убрания намальованих там людей і иньших дрібниць на малюнках. Збірник починаєть ся „Шестодневом“, далі йдуть євангельські притчи про митника і фарисея, про блудного сина, житє Василя Нового, митарства Теодора і другі оповідання, що знаходять ся в давніх синодиках і мають на меті вияснити потребу молитов за душі покійників.

Увесь сей текст ілюструєть ся мініатюрами, де фантазия маляра виявилась в незвичайній різнородности, коли треба було представити яке драматичне становище, уособити людську пристрасть і т. ин.

2) Церковний, богослужебний воздух, вишиваний золотом і перлами на голубому тлі. В середній вишито положеніє в гроб Ісуса Христа з подвійною лямівкою довкола і промінем. В кождім куті вишито по одному символу євангелистів: ангел з папером, де написано **Кнїга рѣ** і теля також з папером і словами **Зачало євангелїа** і т. д. З чотирох боків вишито чотирох херувимів і серафимів, а береги воздуха облямовує такий напис: **Рѣ** **ахлв** (1632) **се** **въздсх** **Съдкѣл** **при** **келїкой** **Лакрї** **печерскої** **в** **манстырѣ** **дѣвничом** **влагочестївомъ** **его** **м:** **панѣ** **Нїколю** **Лѣскому** **и** **панѣ** **мѣждѣ** **его** **Софїи** **Дрѣцкой** **Соколинской** **накладѣ** **и** **коштѣ** **нхъ** **въ** **славѣ** **и** **честѣ** **Гдѣс** **Бгѣс** **и** **Прчистои** **его** **Матери.** **Яминь.** Ю. С.

Rozprawy Akademii umiejętności, Wydział historyczno-filozoficzny, serya II, tom VII (ogólnego zbioru t. XXXII), Kraków, 1895, str. 406.

На сей том розвідок Краківської Академії відділу історично-філософічного зложились отсі праці:

1) F. Kasperek: Z dziedziny prawa międzynarodowego prywatnego: Konferencya w Haadze z września 1893 (с. 1—90).

2) Alojzy Winiarz: O zwodzie zwyczajów prawnych mazowieckich układu Wawrzyńca z Prażmowa (с. 91—170).

3) T. Wojciechowski: O Piaście i piaście (с. 171—221).

4) A. Prochaska: O prawdziwości listów Gedymina (с. 222—255).

5) A. Prochaska: Podole lennem korony 1352—1430 (с. 256—279).

6) W. Abraham: Pierwszy spór kościelno-polityczny w Polsce (с. 280—329).

7) K. Potkański: Postrzyżyny u Słowian i Germanów (с. 330—406).

З сих статей розвідки д-ра Прохаски були обговорені вже в Записках (див. т. X і XIII), рівнож обговорена вище стаття д. Потканського. Тож ми застановимось тут лише на статті д-ра Войцеховського, що має й для нас певну цікавість.

Автор починає від розбору звісного переказу Галля про Пяста, висказує гадку, що не було особистого імені „Пяст“, натомість був іменник „пяст“, розбираючи ж жерела польські XII і XIII в. знаходить звістки про урядників двірських зв. по латині „paedagogus“ або „nutritor“ і на підставі тих жерел і порівнянь з такими урядами по різних дворах Європи в середніх віках доходить до виводу, що то був високий уряд двірський. До уряду сего, на думку проф. Войцеховського, до року 1000 належав догляд над княжим двором, потім перемінився сей уряд на „comes-a“ палати королівської і обняв власть над скарбом, юрисдикцію і роздаванем урядів в цілім королівстві, а в третім періоді свого розвитку (XII і часть XIII в.) до того ще і „ducatum exercitus“ (principatum militiae). Від початку XIII в. уряд сей починає підупадати, а то з причини зросту сили інших вельмож і поділу монархії на ділянки. Вкінці уряд сей розпався на части, з яких повстав, і педагог-нуртітор став лише мало значним достойником.

Така гіпотеза проф. В. про сей уряд педагога-нуртітора. Дальше займаєсь автор вишуканєм польської назви на тоті уряди „paedagogus“ і „nutritor“ і на підставі історичних і лінгвістичних виводів приймає, що „nutritor“ — „stolnik“, а „paedagogus“ — „piast“, а ще яко на potwierdжене того покликаєсь на назви місцеві: Piastów, Piastowo, Piaszczyce,

яких не мож вивести з імени особового, бо не знайдено імени особового „Пяст“, то уважає лекшим назви сесі зрозуміти яко села бенефіціяльні достойників званих „пястами“. Отжеж коли не було Пястів сего імени, то отець Земовита був хибл „пястом“ або „педагогом нутрітором“ — виводить автор — стараючись при тім усунути ріжні сумніви, які би читачеви могли насунутись.

Вкінци проф. Войцеховский стараєсь вияснити імя батька Пястового „Chossisco“ (у Галля). Автор думає, що се імя особове: „Chościszko“ (Chocisko), походить від імени „Chościsz“ (Chocisz) і припускає, що було се імя Земовита, нім зістав він князем і що він сам був пястом.

Запускаючись вже на поле здогадів, догадуєсь автор, що Земовит забрав не лише трон останнього з Лешків князя Понеля, але і его дочку за жінку.

На закінчене висказує проф. В. гадку, що Галль знав дорогу, якою Пясти дістались на трон, але з політичних причин не написав правди, а убрав її в фавулу. Д. К.

Dr. Julius Roschmann — Die Bevölkerung der Bukowina nach dem Berufe (Mittheilungen des Statistischen Landesamtes des Herzogthums Bukowina, т. III), Чернівці, 1896, ст. IX + 228)

Ціла людність Буковини, що по обчисленю з року 1890 виносить 946.591 душ, ділять ся що до занять (заводової приналежности) на отєї головні класи:

I. Господарка рільнича і лісна з їх побічними занятями	489.522 = 75.71%
II. Промисл	71.754 = 11.11 „
III. Торговля і комунікації	46.906 = 7.25 „
IV. Публична і військова служба, вільні занятя, без певного занятя	38.409 = 5.93 „

Кожда з тих головних клас розпадає ся на певне число груп.

Головна класа господарки рільної і лісництва складає ся з трьох груп:

	число приналежних:	з того дійсно занятих:
1) Рільництво, годівля худоби, огородництво	483.802;	288.749 = 59·7%
2) Господарка лісна з побічними заняттями	6.433;	2.588 = 40·2 „
3) Риболовство і водна культура	7;	2 = 28·6 „
Разомъ	489.522;	291.339 = 59·6%

Майже 99 процент тої головної класи належить до рільників і тих, що годують худобу. Они надають краєви і людности переважний рільничий характер.

В головній класі промислу маємо приналежних 71.754; з того дійсно занятих 25.943, себто 30·2 процент.

Найбільший процент дійсно занятих тої класи рекрутує ся з шістьох груп, і так: спорядженем одежі займає ся 25·5% (6.615 осіб, споряджуванем материялів стравних (консумційних) 15·6% (4.060 осіб), при промислі будівничім маємо чинних 15·2% (3.931 осіб), при деревнім промислі і сницерстві 13·7% (3.555 осіб), промисл коло средств до споживання 9·7% (2.519 осіб), перероблюванем желіза і стали 8·4% (2.171 осіб). Разом 22.851 = 88 процент всіх дійсно занятих тої класи. На решту, себто 12%, складає ся девять иньших груп тої класи.

В головній класі: Торговля і комунікації маємо 46.906 осіб приналежних, з того лиш 15.457 (то є 33%) чинних. Більше як по 30 процент є дійсно зайнятих 1) при торговлі товаровій; 2) торговлі грошовій, кредитовій і забезпеченях; 4) транспорті сухими дорогами. Більше як по 39 процент при 1) иньших торговельних операциях; 2) транспорті водою.

В третій головній класі маємо 38.409 осіб приналежних, з того дійсно зайнятих 18.167 осіб, себто 47·3 процент. Належать сюди: 1) двірські і державні і иньші публичні урядники та служба (5.643 осіб); 2) ті що живуть з рент і запомог (4.654 осіб); 3) активне військо (3.544); 4) що живуть в закладах і до якогось заняття доперва приготовляють ся (2.816 осіб); 5) вільні занятя (761 осіб); 6) самостійні, без подання занятя (749 осіб).

Коли ті цифри порівнаємо з пересічними цілої Австрії, покаже ся, що наколи на Буковині на першу головну класу: рільництво і лісництво припадає 75·71% всеї людности, в цілій Австрії припадає на ту класу лиш 55 88%. Значить Буковина стоїть під тим взглядом о 19.83% вище, як пересічна з цілої держави. Наколи в Австрії належить до тої класи мало що більше як половина людности, на Буковині становить

она більше, як три четвертини людности. Число осіб зайнятих при індустрії становить в Австрії 25·76 процент то є більше як четвертину всеї людности, а на Буковині лишь 11·10% себто мало що над десяту часть. В третій головній класі: торгівля і комунікації припадає в Австрії 8·85, а на Буковині 7·25% всеї людности. Що до четвертої, головної класи, то в Австрії належить до тої 9·51%, на Буковині 5·94% всеї людности.

З винятком головного міста Чернівць і округу Кімполонґ, часть людности, що приналежить до головної класи рільництво і лісництво перевишає пересічну з цілого краю. В окрузі Кіцмань становить она більше як девять десятих всеї людности. В класі торгівля і комунікації число приналежних осіб перевишає пересічну з цілого краю в місті Чернівці і в округах Кімполонґ (румунський) і Вижниця (руський). Число осіб приналежних до класи промислу перевишає красву пересічну в місті Чернівці і окрузі Кімполонґ (румунський).

Соціяльне угруповане зайнятих: Їх ділять на чотири соціяльні верстви, а то на самотійних, службу (Angestellte) робітників і зарібників (Tagelöhner).

По обчисленю з року 1890 з 350.906 зайнятих було:

112.044 = 31·9% самотійних (з виключенем війська 32·3 %)

9.823 = 2·8 „ служби

184.769 = 52·7 „ робітників } разом 229.039 = 65·3%

44.270 = 12·6 „ зарібників }

Угруповане зайнятих в чотирох головних класах занять:

верстви	в к л а с і							
	I.		II.		III.		IV.	
		%		%		%	безакт. війська	%
Самотійні . . .	86.360	29·6	9.204	35·5	7.509	48·6	8.971	61·4
Служба	461	0·2	425	1·6	1.404	9·1	3.989	27·3
Робітники . . .	165.471	56·8	14.587	56·2	3.154	20·4	1.557	10·6
Зарібники . . .	39.047	13·4	1.727	6·7	3.390	21·9	106	0·7
Сума	291.339		25.943		15.457		14.623	

Верства робітників і зарібників є найчислївїша в головній класї рільництво і лїсництво; она становить майже три четвертини всїх занятих в тїй класї, майже дві третини в промислї, менше як половину в торгівлї, а мало що більше як десяту часть в четвертїй класї.

Верства самостійних творять більше як половину занятих в головній класї з публичної служби; в класї торгівлї і комунїкацій творять они майже половину, в промислї більше як третю часть, а в рільництві лиш мало що більше, як четвертину всїх занятих тої-ж класи.

Від обчисленя в році 1869 до р. 1890 побільшило ся число осіб:

в класї	самостійних,	%;	не самостійних,	%;
I.	25.779	42.55	5.230	2.62
II.	4.825	110.18	4.999	42.58
III.	3.678	96.01	2.095	35.79

На 100 занять дїйсних припадає:

в класї	самостійних	служби	робітників	зарібників
I.	29.6	0.2	56.8	13.4
II.	35.5	1.6	56.2	6.7
III.	48.6	9.1	20.1	21.9
IV. з війском	49.4	41.4	8.6	0.6

На 100 самостійних припадає 213 не самостійно занятих осіб. В поодиноких класах припадає на 100 самостійних:

в класї I.	237	несамостійних	занятих
„ II.	182	„	„
„ III.	106	„	„
„ IV.	100	„	„

В дальшій части спеціялізує др. Рошман що раз більше статистику занятих, розділяючи єї на поодинокі галузи і галузки, що ми поминаємо, бо инакше мусїли бисьмо повторити цілу єго працю. Тут розділїмо лиш першу головну класу, що подає нам статистику господарки рільної і лїсової, на єї обї складові части:

в рільництві	в лісництві	було занятих:
288.749	2.588	взагалі
86.322	37	самостійних
202.427	2.551	не самостійних
3·3	69·9	осіб припадає
		на одну господарку.

Працю свою кінчить др. Рошман так: Не можна сказати, щоб сей образ відносин занять на Буковині був веселий. Добре-б було, щоби і в тім краю розвинула ся творча діяльність промислу. Рільництво розклад (дістрибуція) і вільні занятя за багато опановують відносини занять. А се рільництво — як великої поправи, а та торгівля — як дуже вона реформи потребує!⁴ Уступ сей неясний для тих, що не уміють читати між стихами. Др. Рошман не хотів, здає ся, стягнути на урядову публікацію закид антисемітизму, і для того висловляєть ся так неясно. За мало людей посв'ячує ся продуктивній праці, окрім рільництва, опановує буковинські відносини „дістрибуція і вільні заводи“ — популярно сказавши, на Буковині панують ті, що не починають ся до витворювання реальних дібр, лиш ті, що живуть з циркуляції товарів і кредитових операцій то є купці і лихварі.

В. Будзиновский.

Видавництва й книжки, обговорені в сїм томі:

Ksawery Chamiec — Wśród stepów i jarów, 1894—5.

В. Миллеръ — Ассирійскія заклинанія и русскіе народныя заговоры, 1896.

Karol Potkański — Postrzyżyny u Słowian i Germanów, 1895.

Th. Volkov — Le traineau dans les rites funéraires de l' Ukraine, 1896.

Л. Падалка — По вопросу о времени основанія города Полтавы, 1896.

M. Rolle — Z przeszłości. Okręg Rowski — Starostwo Barskie, 1896.

Diplomata statutoria a Patriarchis Orientalibus confraternitati Staupigiana Leopoliensi a. 1586—1592 data, tomus II editionis jubileae in memoriam confraternitatis Staupigiana Leopoliensis ante trecentos annos fundatae, 1895.

Древнѣйшій планъ города Кіева 1638 года, издалъ Б. И. Ханенко, 1896.

Н. Петровъ — Кіевская академія во второй половинѣ XVII вѣка, 1895.

О. Левицкій — Аѳанасій Заруцкій, малорусскій панегиристъ конца XVII и начала XVIII ст., 1896.

Alexander Kraushar — Frank i Frankiści polscy (1726—1816), monografia historyczna, I i II, 1895.

Д. Багалъй — Опытъ исторіи Харьковскаго университета, I, в. II, 1896.

А. Кирпичниковъ — Очерки по исторіи новой русской литературы, 1896.

С. Петровскій — Семь херсонскихъ архіепископовъ, 1894.

Н. Бѣлозерская — Василій Трофимовичъ Нарѣжный, историко-литературный очеркъ, 1896.

М. З. — Аѳанасій Васильевичъ Марковичъ, біографическая замѣтка 1896.

Н. Горяевъ — Сравнительный этимологическій словарь русскаго языка, 1896.

Правнича часопись, Розвідки правничі секції історично-філософичної Наукового Товариства імені Шевченка, річник VI, 1896.

Чтенія въ Историческомъ Обществѣ Нестора Лѣтописца т. X, 1896.

Записки императорскаго новороссійскаго университета, т. 61—69, 1894—7.

Извѣстія Таврической ученой архивной комисіи, N 24, 1896.

Отчетъ императорской публичной бібліотеки на 1893 годъ, 1896.

В. Георгіевскій — Краткое описаніе церковно-историческаго древне-хранилища при братствѣ св. князя Александра Невскаго во Владимірской губ., 1895.

Rozprawy Akademii umiejętności, Wydział historyczno-filozoficzny, serya II, tom VII, 1895.

Juliusz Roschmann — Die Bevölkerung der Bukowina nach dem Berufe, 1896.

З ТОВАРИСТВА.

Звичайні загальні збори 21 січня (2 лютого) 1897 р.

Виділ Наукового Товариства імени Шевченка, заявивши на надзвичайних загальних зборах 8 н. ст. грудня, що складає свої мандати, не скликав зараз надзвичайних загальних зборів для вибору нового виділу, але з огляду на те, що наближався кінець адміністративного року, постановив виготовити можливо скоро справоздання з сього року і пред-ложити його на загальні збори, щоби новий виділ не потребував сього ро-бити по кілько-тижневім урядованню. Загальні збори скликано на 2 н. с. лютого з таким порядком денним: 1) справоздання з діяльності виділу, 2) справоздання адміністративне, 3) внесення контрольної комісії, 4) ви-бір виділу, голови і контрольної комісії, 5) внесення членів. Членам пе-ред тим розіслано друковане справоздання з діяльності виділу за час від 1 січня до 31 грудня н. с. 1896 р. і разом справоздання з над-звичайних загальних зборів 8 н. с. грудня (Справозданє etc. у Львові 1897, ст. 23). З огляду, що воно не було уміщене в Записках, подаємо тут деякі витяги з справоздання виділу (звістки про збори 8 н. с. грудня подали ми в Записках т. XIV) з деякими доповненнями:

Від початку січня 1896 р. до загальних зборів, що відбулись 4 червня 1896 р. управляв справами Товариства виділ попередній, до якого належали ті самі люди, що й до теперішнього, тільки що на місце п. А. Дольницького увійшов до виділу п. Олександр Борковський.

Виділ, вибраний загальними зборами дня 4 червня 1896 р. упра-вляв отже справами Товариства не цілих 8 місяців, а то від 4 червня 1896 до 2 лютого 1897 р. Склад виділу був такий: головою Товари-ства вибраним загальними зборами був п. Олександр Барвінський, посол до сойму краюго і ради державної та совітник ради шкільної краюго,

заступником голови п. Ісидор Громницький, професор руської гімназії у Львові, касиром, адміністратором та бібліотекарем п. Кость Паньківський, директор інституту Руського товариства педагогічного, секретаром п. Остап Макарушка, заступник учителя в руській гімназії у Львові, членами виділу пп. Олександр Борковський, ем. директор гімназійальний, та Петро Огоновський, професор руської гімназії у Львові. Заступниками виділових були пп. Др. Володимир Коцовський, професор семінарий учительських у Львові та Іван Копач, заступник учителя в руській гімназії у Львові. Крім того входили по вимогам статутів до виділу директори наукових секцій або їх заступники: проф. Михайло Грушевський, директор секції історично-філософичної, проф. Іван Верхратський заступник директора секції математично-природописної та др. Іван Франко, заступник директора секції фізіологічної

Полишивши діяльність наукову секціям, займав ся виділ, як і минулого року, переважно стороною адміністраційною Товариства, однак все з оглядом на його науковий розвій. Тамлячи добре про се, що розвій діяльності наукової зависить і від матеріальних засобів Товариства, старав ся виділ забезпечити йому доходи двоюким способом: 1) приєднанням постійних, певних та користних робіт для друкарні, 2) узнаннем субвенцій на ціли наукові від центрального правительства та союму краєвого. Головними партіями в друкарні окрім газет руских — Діла, Батьківщини і Правди, були, в порядку великості замовлень: видавництво книжок шкільних, сойм краєвий, тов. Просвіта, Педагогічне і Дністер. Другим жерелом доходів Товариства були субвенції на ціли наукові від правительства центрального та союму краєвого. І так одержало товариство в році 1896 від міністерства просвіти 2000 злр., (така сама сума признана вже й на рік 1897), а від виділу краєвого разом 2500 злр. Голова товариства не лише в міністерство просвіти вніс письмненне прошене про підвищення субвенції до 5000 злр. і вставленне її в бюджет, але підніс сю многоважну для Товариства справу в палаті послів, однак на р. 1897 в бюджет запомогі державної не вставлено. Здобути тим чином кошти обертало Товариство головно на наукові видавництва і свою літературну часопись „Зоря“. Більша підмога уділена була ще на видане Систему австрійского права цивільного пок. Олекс. Огоновского (300 злр.). Згадати-б ще треба, що зі своїх фондів Товариство призначило 50 злр. на памятник Івана Котляревского, що буде здвигнений в Полтаві, та просило осібними письмами і инші рускі товариства про датки. Крім того дало ще 40 злр. на ціли поставлені в р. 1896. комітетом Шевченкових вечерниць, а то на памятник, стипендію та родину Шевченка. До устроєня вечерниць в память Тараса Шевченка, патрона товариства, подав наш виділ ініціативу та запросив

до участі інших товариства. Відпоручниками виділу нашого Товариства були пр. М. Грушевський і п. К. Паньківський. А відпоручник нашого виділу, пр. М. Грушевський держав з поручення Комітету вступну річ на вечерицях.

Виділ не забував також при нагодах з привітним словом звертатись до пильних працівників на ниві народній. Свому почесному членови Олександрови Кониському вислав він привіт в 60 роковини уродин, так само післав привіт недавно письменникови-ветеранови Д. Мордовцеви в Петербурзі.

Для оживлення руху письменного між Українцями так російськими як і австрійськими розписав виділ і сего року конкурс на праці для „Зорі“. Жюрі для осуду конкурсних праць зложено з 3 мужів: пп. Борковського, Паньківського і дра В. Щурата. З жалем мусів прийняти виділ до відомости резигнацію дотеперішнього редактора „Зорі“ п. Володимиря Левицького (Василя Лукича). Хотяй виділ зложив був письменну подяку п. В. Левицькому, то однак сповнить лише свій обовязок, коли й тут вискаже повне признанє для єго шестилітньої певтомної діяльности та зложить єму щирю прилюдну подяку. Від нового року перейшла редакція „Зорі“ в руки п. Олександра Борковського.

Справознання з секцій містили ся правильно в Записках, всього відбуло ся в році 23 засідань секцій і 3 засідання комісії археографічної.

Накладом товариства вийшли в р. 1896:

- 1) Записки том: 9, 10, 11, 12, 13, 14.
- 2) Памятки українсько-руської мови і літератури т. I.
- 3) Етнографічний збірник т. II.
- 4) Правнича часопись, річник VI.
- 5) Історична Бібліотека том XVIII: Мазепа т. II.

Передруки з наукових видавництв:

М. Грушевський — Розвідки й материяли до історії України-Руси, I.

О. Лотоцький — Соборні крилоси на Україні й Білій Русі в XV—XVI в.

В. Щурат — Слово Данила Заточника.

Др. О. Ч. — Неовіталізм і його хибн

— Випадок *vesaniae melancholicae*.

І. Раковський — Причинок до будови пиякки лікарської.

О. Барвінський — Причинок до історії зносин піс. Рудольфа II і папи Климента VIII з козаками.

О. Кониський — Т. Шевченко на першому заслання.

— Т. Шевченко на другому заслання.

— Т. Шевченко під час перебудована його в Петербурзі (1858—9).

- В. Левицький — Матеріяли до фізичної термінології, I.
 М. Кордуба — Розвідки дра К. Кайндля з етнографії руської.
 — Перша держава славянська.
 Ом. Терлецький — Політичні події на Галицькій Русі в р. 1340.
 — Козаки на Білій Русі в р. 1655—6.
 К. Студинський — Три панетірики XVII в.
 Е. Радакова — Українські козаки на Ладозьськім каналі.
 Спомини о. Ю. Гладилевича про різню 1846 р.
 С. Томашівський — Матеріяли до історії Хмельниччини, I.
 В. Гнатюк — Ліринські пісні, молитви etc. з повіту Бучацького.
 Ю. Жаткович — Замітки етнографічні з Угорської Русі.
 М. Дикарів — Чорноморські казки й анекдоти.

Заходом ред. „Зорі“ виїшли:

- 1) Руданського твори II том.
- 2) Драматичні твори Карпенка Карого.
- 3) Марія Стюарт, переклад В. Чайченка.
- 4) Не той став, Ів. Левицького.
- 5) Задля загального добра, Мих. Коцюбинського.
- 6) Per pedes apostolorum, В. Левенка.
- 7) Не коптьор, Мих. Коцюбинського.
- 8) Аристократи, оповідане Залуквича

Незвичайно велику вагу для оживлення руху наукового в Товаристві такого характеру як наше має бібліотека і читальня. Бібліотека, устала біля бібліотеки „Просвіти“, завдяки ревним заходам п. К. Паньківського, вже упорядкована, каталог картковий зроблений, реґулярні в порозуміню з товариством Просвіта уложений, але на читальню ще місця нема.

Ще про одну справу виділу, що лучить ся тісно з науковою діяльністю згадати тут треба. Товариство віднесло ся до австрійського міністерства справ внутрішніх в справі поручення секції історично-філософичній перекладу нової цивільної процедури на руску мову, і міністерство порішило сю справу прихильно.

В останніх місяцях 1896 р. розбудилось велике заінтересованє серед галицько-руської публіки до нашого Товариства. В році 1896 вступило до Товариства 63 нових членів. Доси числить Товариство членів 283.

Справозданє касове за час від 1 січня до 31 грудня 1896 р.

Активи :

1. готівка	.	.	.	.	.	.	9964 ⁶⁵ злр.
2. інвентар	.	.	.	.	.	.	16116 ⁷⁴ "
3. дебітори	.	.	.	.	.	.	8500 ⁰⁰ "
4. наклади	.	.	.	.	.	.	26945 ⁵⁷ "
5. папір	.	.	.	.	.	.	2000 ⁰⁰ "
6. фарба	.	.	.	.	.	.	50 ⁰⁰ "
7. вадіум	.	.	.	.	.	.	100 ⁰⁰ "
Разом							63676 ⁹⁶ злр.

Пасиви :

1. кредитори паперу	.	.	.	.	.	3810 ³¹ злр.
2. кредитори фарби	.	.	.	.	.	629 ⁷⁵ "
3. нафта	.	.	.	.	.	62 ⁰⁰ "
Разом						4502 ⁰⁶ злр.

Маєток Товариства :

В р. 1896	.	.	.	.	.	59174 ⁹⁰ злр.
" " 1895	.	.	.	.	.	49633 ⁷¹ "
" " 1894	.	.	.	.	.	36864 ⁹⁸ "
" " 1893	.	.	.	.	.	25153 ¹⁵ "
" " 1892	.	.	.	.	.	22006 ⁰³ "
" " 1891	.	.	.	.	.	13790 ⁰⁴ "

Переходимо до загальних зборів.

Збори розпочали ся рано о год. 10. Членів зібрало ся поважне число львівських і замісцевих, було їх звиш 90. Збори отворив голова О. Барвінський вступною промовою, де представив розвій наукової діяльності Товариства і вкінці заявив, що надалі не може нести обовязків виділового і просить його до виділу не вибрати, одначе запевняв, що й далі радий бути помічним Товариству по силам і спроможности. До про-
воду зборами запросив проф. М. Грушевського, а сей запросив на секретарів В. Гнатюка і О. Роздольского. З причини, що друковане справозданне було розіслано членам, збори ухвалили його не читати. Проф. Громницький спростував похибку справоздання в справі залежностей Діла; декотрі з членів піднесли деякі закиди що до неясностей справоздань, на що було дано пояснення від виділу; на дальше поручено виділови справозданне з за-

гальних зборів предкладати найблизшим загальним зборам до прийнятя. Внесення — відчитати протокол з попередніх зборів не найшло більшости, тож обмежило ся деякими спростованнями. Між висловленими з поведи справоздання бажаннями завітувати належить бажання дра Конюби, щоб виділ публікував каталоги бібліотеки, або подавав відомости про нові книжки, які прибувають до бібліотеки.

З поведи справоздання касового, відчитаного К. Паньківським, поставлено проф. Шухевичом внесення, аби на далі роблено при справозданню зіставлення з попереднім роком.

Комісія контрольна заявила, що рахунки Товариства найшла в цілкомитім порядку. По тім уділено виділови абсолюторию і приступлено до вибору нового виділу. На голову вибрано проф. М. Грушевського 52 голосами, 34 голоси дістав сов. Ол. Барвінський; членами виділу вибрані: проф. І. Громницький, І. Кокорудз, проф. руської гімназії у Львові, проф. П. Огоновський, К. Паньківський, Др. Д. Савчак, член виділу краєвого; заступниками: Ю. Левицький і І. Раковський, учителі руської гімназії; членами комісії контрольної: проф. Гр. Врецьона, інжир. О. Ганичак і проф. В. Тисовський (тіж, що й минулого року).

По оголошенню вибору на голову проф. М. Грушевського, сей останній забрав голос і подякувавши за зроблену йому честь, пояснив своє становище що до Товариства. Він пригадав свою працю в Товаристві почавши від перших початків в нїм наукової роботи і особливо від часу свого приїзду до Львова: вкладав він всі сили в нього, з огляду на велике культурно-громадське значіння науки взагалі й спеціяльно для подвигнення нашого народу. Одначе по останніх подіях мусів він зректи ся всякої роботи в Товаристві, та й поза Товариством годі було братись до якоїсь організації наукової при таких настрою в громаді; не хоче він тим робити комусь докорів і ворухити вже минулого, але зазначає, що між самими членами Наукового товариства показалося легковаження наукової роботи, готовність жертвувати нею для хвильової політичної маніфестації і орудовання проти людей, що брали до серця інтереси наукової роботи, несправедливими посуджуваннями; Наукове товариство не може бути ареною політики, хоч з яких би похвальних почутів вона виходила. Висока честь бути головою Товариства його не звабляє, для нього важне дальше прямовання Товариства. Як би мав сей недавній напрям далі істновати, він просить не сподіватись від нього ніякої роботи в Товаристві; просить не приводити його евентуально й до нового виречення. Він все стояв і стоїть при принципі: Наукове Товариство для науки, виключно. Коли п. члени хочуть в сїм напрямі далі Товариство провадити, то він не вирикаєть ся жадних обовязків в Товаристві

і радий трудити ся для піднесення його — во славу і честь українсько-руського народу.

Як би відповідею на се було поручення виділові предложити зборам проект нового статуту, що мав би Товариству улекшити його розвій науковий. Поставив се внесення проф. Шухевич, і по дискусії поручено виділові, аби зложив комітет, прибравши на рівно членів, що були на попередніх зборах за і проти проекту, і в нім переглянув попередній проект, заховуючи принцип поділу членів відповідно наукової кваліфікації їх.

Проф. др. Стоцький і крил. Чапельський пояснили, що ті члени, які голосували за Ол. Барвінським на голову, робили се не для того щоб мали що проти М. Грушевського, навпаки — коли п. Барвінський не може бути головою, їх голоси належать п. Грушевському; знаючи рішення п. Барвінського — не вступати до виділу, вони хотіли своїм голосуванням висловити своє признание за його заслуги для Товариства і оборонити проти несправедливих закидів.

Пос. Романчук і др. Лагодинський заявляють, що вибираючи головою проф. Грушевського, чоловіка далекого від політики і відданого виключно науці, поводити ся бажанням поставити Товариство на чисто-науковій основі і усунути всякі підозріння політичні.

О. кат. Стефанович поручив виділу видати відозву до Русинів в справі збирання матеріялів етнографічних і старинностей і надсилання їх до Товариства, і дати в тій справі докладні вказівки.

По внесеннях членів проф. Грушевський дав пояснення що до поставлених внесень і бажань і деякі признав трудними до виконання, при чім члени не обставали при них. Що сім забрав голос, замикаючи збори: висловив признание діяльности в Товаристві попереднього голови О. Барвінського, що багато заслужив ся коло перетворення Товариства на наукове і коло заложення перших початків його наукової діяльности, звернувши ся до українських письменників, а ще більш заслуги положив коло здобування матеріяльних засобів Товариству, при чім бесідник зазначив, що ніколи за президії попереднього голови, скільки лише бесідник міг помітити, буваючи на засіданнях виділу, не вношено в діяльність товариства якоїсь політичної сторонничости. На закінчення він візвав членів аби протягом року помагали приступними для них способами виділові коло розвою і добра Товариства і подякував присутним за участь.

Збори закінчили ся о год. 3.

На засіданню виділу 3 н. с. лютого уконституував ся він, вибравши заступником голови проф. І. Громницького, адміністратором і бібліоте-

каром К. Паньківського, секретарем проф. І. Кокорудза. Редакторів видавництв попереднього року потвердив виділ і на сей рік: редактором Записок і Етнографічного збірника проф. М. Грушевського, редактором Часописи правничої дра К. Левицького, редактором Зорі О. Борковського, редактором Історичної Бібліотеки О. Барвінського; остальній одначе попросив виділ увільнити його від редакторства, тож поручила секція історична редакторство проф. М. Грушевському.

НБ ПНУС

632175